

Az erdélyi román földbirtokreform

Az elmúlt két évtized magyar-román vitájának kétségkívül a legkényesebb és a legtöbbet hánytorgatott kérdése az erdélyi földbirtokreform: hatalmas irodalom alakult ki körülötte (román bibliográfiák 384 olyan cikkre, tanulmányra és könyvre utalnak, amelyek mind a földreformot tárgyalják);¹ a világháború utáni Európa sorsát intéző nemzetközi fórumok is kénytelenek többször és nagyobb figyelemmel foglalkozni vele;² s részben ebből született meg az az egész európai közvéleményt érdeklő nemzetközi jogvita, amelyet a román propaganda eredményeként közvéleményünk helytelenül „optánsper“-ként ismer.³

Az elmúlt huszonnégy esztendő alatt természetesen a feltételek nem voltak egyenlők. A földbirtokreformot a románság hajtotta végre, tehát csak ő tudta: általában mit tervelt és mit valósított meg. A magyarság csak szenvedte ezt a földbirtokreformot s így

¹ L. Függelék (I).

² Vö. Gróf Teleki Pál m. kir. külügyminiszter jegyzéke a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti megbízottjaihoz (1920 december 31); gróf Bánffy Miklós m. kir. külügyminiszter jegyzéke a fenti megbízottakhoz a készülő román agrártörvénynek a kisebbségi szerződést sértő rendelkezéseivel kapcsolatban (1921 április 28); a Bocskai Szövetség panaszja a Nemzetek Szövetségéhez a romániai agrárreform ügyében (1921 október 7); dr. Tornya Gyula panaszja a bánági és erdélyi telepések, illetve a torontáli régi telepések ügyében (1925 február 18, illetve július 19); dr. Pál Gábor és társai panaszja a Csíki Magánjavak ügyében (1929 június 15); dr. Gaál Endre pötpetíciója a Csíki Magánjavak ügyében (1933 március 20). L. részletesen Mikó Imre dr.: *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*: Hitel, 1936, 3. sz. 197—223. és kny. A két külügyminiszteri jegyzék s a Bocskai Szövetség panaszja nem jutott el a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé, de a telepések és a Csíki Magánjavak ügyével a Tanács is több ízben foglalkozott. A telepések kérdésével kapcsolatban a Tanács 1925 szeptember 5-i ülésén döntenek (*Journal Officiel* 1925 (VI) 10. sz. 1341—1352. és, 1456—1459.), míg a Csíki Magánjavak hosszadalmas ügye a Tanács 1932 szeptember 27-iki ülésén jut valamelyes megoldáshoz, amennyiben a jogi kérdést nyitva hagyják s gyakorlati szempontból a régi magánjavak részbeni visszaállítását s az igazgatás terheinek megosztását határozzák el (*Journal Officiel* 1932 (XIII) 11. sz. 1738—1745.).

³ Vö. az abszontistákkal kapcsolatos 9. jegyzettel.

csak azt tudta, hogy egyes magyarokkal hogyan bántak el. A románság volt a statisztika birtokosa, a magyarság a szomorú tapasztalatoké; a románság volt tehát fölényben, mert általános adatokat tudott felmutatni. A titkon tartott részletes statisztikából az illetékes tényezők mindig olyan ügyesen megszerkesztett sorsorokat hoztak nyilvánosságra, amelyek a tapasztalati tények, a nemzetközi jegyzékekbe és panaszokba foglalt események szinguláris voltát bizonyították is egyben újból és újból az erdélyi román földbirtokreform szociális lényege és szükségessége mellett tettek számokban megnyilatkozó vallomást.

Ezek az egyenlőtlen feltételek most, a második bécsi döntéssel részben megszűntek. A Magyar Szent Koronához visszatért keletmagyarországi és északerdélyi vármegyék területén⁴ az *Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának* lehetősége nyílt arra, hogy a román földbirtokreform folyamatát rekonstruálja s erre a részre megállapítsa az erdélyi román földbirtokreform részletes statisztikáját. Most tehát az *Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának* adatgyűjtése alapján s a szükségessé vált gazdaságtörténeti kutatások befejeztével abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vita részbeni lezárására nemcsak általános, hanem részletes adatsorokat is közölhetünk.⁵ Vagyis az erdélyi román földbirtokreform — legalább is a felszabadult keletmagyarországi és északerdélyi részekre vonatkozóan — megszűnt csak sérelmi anyag lenni, e hatalmas méretű birtokpolitikai beavatkozás a maga teljes egészében bontakozik ki előttünk s az adatok világából kiemelkedő politikum az erdélyi nemzeti-ségi kérdés újabb alakulásának megértéséhez nyújt tanulságos szempontokat.

⁴ A trianoni békediktátummal Romániához csatoltatott teljes egészében a történeti Erdély 15 vármegyéje (Alsóféher, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kisküküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagyküküllő, Szében, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely), továbbá a történeti Erdéllyel határos keletmagyarországi vármegyék közül teljes egészében Szilágy és Krassó-Szörény vármegye, részben Arad, Bihar, Máramaros, Szatmár, Temes, Torontál és Ugocsa vármegye. A második bécsi döntés folytán Magyarországhoz visszacsatoltatott a történeti Erdély vármegyéi közül teljes egészében Beszterce-Naszód, Csík és Szolnok-Doboka vármegye, részben Háromszék, Kisküküllő, Kolozs, Maros-Torda és Udvarhely vármegye, viszont a keletmagyarországi vármegyék közül teljes egészében Szilágy vármegye, továbbá Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyék elcsatolt részei, végül Bihar vármegye elcsatolt részének északi fele. Trianonban elszakítottatott 103.093 km², a második bécsi döntés folytán felszabadult 43.104 km².

⁵L. Függelék (II).

I. Az erdélyi román földreformtörvény.

Az erdélyi román földbirtokreform újabb vizsgálatának természetesen most is, akárcsak a régebbi feldolgozásokban,⁶ maga az 1921 július 23-án kihirdetett földreformtörvény az alapja, az a törvény, amely a tervbevett földbirtokpolitikai változtatást Erdély, a Bánság, Kőrösvidék és Máramaros viszonylatában rendszabályozta s a vele egy időben közzétett bukovinai földreformtörvénnyel együtt szervesen illeszkedik be a háború utáni román agrártörvényhozásnak abba a folyamatába, amely az 1923 előtti román alkotmány 19. szakaszának hosszas huzavona után, 1917-ben bekövetkezett módosításával indult meg, majd az új 19. szakasz alapján kiadott négy királyi rendelettel, illetve az 1920 március 13-án kihirdetett besszarábiai és az 1921 július 14-én kihirdetett ókirálási földreformtörvényekkel előzte az erdélyi földreformtörvényt.⁷

E törvény szerint az erdélyi földbirtokreform célja: növelni és kiegészíteni egyfelől a falusi parasztbirtokokat, másfelől a községi legelőket és erdőket; elősegíteni a fennálló és lehetséges nemzeti iparágak fejlődését; városokban, bánya-, ipari és fürdőközpontokban a munkások, hivatalnokok és más ugyancsak szerény megélhetésű lakosok számára kisgazdaságok létesítésével megkönnyíteni az életet; végül a közérdekű (közművelődési, gazdasági, társadalmi és testnevelési) szükségletek kielégítését lehetővé tenni (1. §.)

⁶ Sebess Dénes, *Új Románia földbirtokpolitikája Erdélyben*. Bp. 1921.; Oberding- József György, *Az erdélyi agrárreform*. Kolozsvár, 1930.; Móricz Miklós, *Az erdélyi föld sorsa, Az 1921. évi román földreform*. Bp. 1932.; Baróthy József, *Magyar föld román kézen*. Bp. 1940.; *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen*. Bp. 1940.

⁷ Az idézett alkotmányszakasz módosítása megjelent a *Mon. Of.* 1917 július 20-i 93. sz.-ban; az említett királyi rendeleteket lásd *Mon. Of.* 1918 december 15-i 215. sz. (az Ókirálásra vonatkozó 3697. sz. királyi rendelet), *Mon. Of.* 1918 december 22-i 220. sz. (a Besszarábiára vonatkozó 3791. sz. királyi rendelet), *Mon. Of.* 1919 szeptember 7-i 113. sz. (a Bukovinára vonatkozó 3871. sz. királyi rendelet), *Mon. Of.* 1919 szeptember 12-i 117. sz. (az Erdélyre, Bánságra és a többi volt magyar területre vonatkozó 3911. sz. királyi rendelet); a besszarábiai földreformtörvény a *Mon. Of.* 1920 március 13-i 258. sz.-ban, a román ókirálási földreformtörvény a *Mon. Of.* 1921 július 17-i 82. sz.-ban, a bukovinai és az erdélyi földreformtörvény a *Mon. Of.* 1921 július 30-i 93. sz.-ban jelent meg. (L. Constantinescu Mititza: *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*. Bukarest, 1925, 301. és kk.; Mitrany David: *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917—21)*. London, 1930, 95. és kk.)

Ennek a célnak érdekében a törvény elrendeli az alábbi kisajátítások végrehajtását:

I. Teljes egészükben kisajátítandók a közérdekű jogi személyek falusi birtokai és városi kültelkei (6. §. a) pont). Így:

- a) a testületek ingatlanai,
- b) az alapítványi vagyonok,
- c) a különböző intézmények ingatlanai,
- d) az egyházi vagyonok:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt a canonica portiók, parochiális, csökkentett és jegyzői sessiók javadalmazására szolgáló ingatlanokból legfőbb 32 kat. hold mezőgazdasági terület;

a kántori javadalomból legfőbb 8 kat. hold mezőgazdasági terület;

az általános egyházi vagyonból egyházi (templomi) célokra legfőbb 10 kat. hold mezőgazdasági terület, feltéve, hogy az anya-egyházközségnek van legalább 300, a leányegyházközségnek legalább 100 híve;

az érsekségi vagyonokból legfőbb 200, a püspökségi vagyonokból legfőbb 100 kat. hold mezőgazdasági terület:

- e) a szerzetesrendek ingatlanai:

kivétel: kolostoronként legfőbb 30 kat. hold mezőgazdasági terület;

- f) a káptalanok ingatlanai,
- g) az egyetemek ingatlanai,
- h) az iskolák ingatlanai:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt tanítói javadalomul szolgáló ingatlanokból legfőbb 16 kat. hold mezőgazdasági terület;

az oktatási és nevelési célt szolgáló s az elemi iskolák mellett létesített gyümölcsösökből legfőbb 5 kat. hold terület;

i) az árvaházak, rokkant-otthonok, aggmenházak és szegénymenhelyek ingatlanai:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt javadalmazásukra szolgáló ingatlanokból, az agrárkomité előzetes engedélyével, legfőbb 30 kat. hold mezőgazdasági terület;

- j) a kórházak ingatlanai,
- k) a vármegyék ingatlanai,
- l) a községi ingatlanok:

kivétel: a községi-úrbéri és közbirtokossági legelők, kaszálók és erdők, valamint az 1913:X. t. c. alapján megszervezett társaságok tulajdonában lévő legelők, azonban — a 12. értelmében — ha a birtokbahelyezési igény nagy, akkor az úrbéri, közbirtokossági és községi legelőkből, valamint a megnevezett társaságok legelőiből is lehet kisajátítani, sőt erdőterületeket is, ha azok megművelésre alkalmasok; de — a 14. §. értelmében, bizonyos feltételek mellett — ki lehet sajátítani a községi legelőket és erdőket akkor is, ha másként

a házhelyhez való juttatás meg nem oldható; általában — a 24. §. II. c. és d., valamint a 32. §. c. pontja értelmében — a községi legelők és erdők létesítésére ki lehet sajátítani minden községi, úrbéri és társulati, illetve községi jellegű legelőt és erdőt, mégpedig a legelőket a normális állatállományhoz számított, az erdőket a törvényben meghatározott mértéken felül: — kivéve: a naszódi 2. román határőrezredhez tartozó községeknek az 1890:XVII. t. c. által rendszabályozott legelőit, amelyek érintetlenül községi legelők maradnak és ugyane községeknek az 1890: XVIII. t. c. által rendszabályozott erdőit, amelyek érintetlenül községi erdők maradnak;⁸

m) végül a felsorolt és fel nem sorolt közérdekű jogi személyek által fenntartott iskolák gyakorlati mezőgazdasági oktatás célját szolgáló ingatlanai is:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt e célt szolgáló ingatlanokból iskolánként legfönnebb 200 kat. hold mezőgazdasági terület.

Általában nem esnek kisajátítás alá: a felsorolt és fel nem sorolt közérdekű jogi személyek tulajdonába tartozó lakóházak parkjaikkal együtt, falusi belsőségek, épületek, szőlők, ipari telepek és vízimalmok, továbbá erdők és erdőrészek addig a határig, ameddig a normális tüzi- és épületfaszükséglet kielégítésére szolgálnak.

II. Teljes egészükben kisajátítandók (6. §. b) pont):

a) az örökbéri szerződés alapján használt földek — akár vannak, akár nincsenek beültetve,

b) azok a földet, amelyeket falusiak öt éven át szakadatlanul bérben bírtak, ha azokon házat, szállást, egyszerű falusi vízimalmot, vagy fűrészit építettek, továbbá, ha szőlővel vagy gyümölcsfákkal beültették,

c) a taxás földek és

d) a zsellér-földek.

⁸ A naszódi volt 2. román határőrezred itt említett vagyonszössége a XVIII. század derekán megszervezett katonai határőrvidekek emléke. Határőrezredek rég nem léteznek, de vagyonszösségük megmaradt. Nagyobb kiterjedésűek — a *Magyar Statisztikai Közlemények* új sorozatának a községek háztartását feldolgozó 39. kötete értelmében (vö. még Suciú Péter, *Proprietatea agrară în Ardeal*. Kolozsvár, 1931, 75—76.) — a volt naszódi 2. román határőrezred vagyonából létesült *naszódvidéki közalapok* (463.327 kat. hold) és a volt 13. román bánági határőrezred vagyonából létesült *karánsebesi vagyonszösség* (253.142 kat. hold), kisebb kiterjedésű a volt 1. székely határőrezred vagyonából létesült *Csiki Magánjavak* (62.501 kat. hold). Az erdélyi román földreformtörvény lényegére vet világot a fenti törvényszakasz intézkedése, melynek folytán a naszódvidéki alapok (a tápintézeti alap 263.855, az iskolaalap 1.127, az ösztöndíjalap 1.242 és a naszódvidéki községi erdők alapja 197.103 kat. holddal), vagyis azok az alapok, amelyeket az 1890. évi XVII. és XVIII. törvénycikkek szabályoztak, érintetlenek maradnak, mert román érdekeltségűek, míg a csiki székelység hasonló vagyonszössége, a Csiki Magánjavak kisajátítás alá kerülhet és került is a maga teljes egészében (vö. Függelék VI.).

III. Teljes egészükben kisajjtítandók az abszentisták falusi ingatlanai, vagyis azoké — a 6. §. c) pontja értelmében — akik 1918 december 1. és a törvény benyújtása közti időben anélkül voltak távol az országtól, hogy külföldön valamiféle hivatalos megbízatásuk lett volna.⁹

kivétel: legfönnebb 50 kat. hold falusi ingatlan.

⁹ A fentiek szerint a 6. §. c) pontja távollevőnek (abszentistának) azt tekinti, aki 1918 december 1. és az erdélyi földreformtörvény benyújtásának időpontja, 1921 március 23. között hivatalos megbízatás nélkül külföldön tartózkodott. Az erdélyi földreformtörvény tehát nem nyilatkozik abban a kérdésben, hogy idegen állampolgárok mennyiben tekinthetők abszentistáknak. A törvényhez kiadott első, az u. n. Avarescu-féle végrehajtási utasítás a törvény hallgatását nemzetközi jogi szempontból helyesen pótolja, amidőn kimondja, hogy idegen állampolgár nem tekinthető abszentistának s hogy időleges (átmeneti) távollét nem veendő tekintetbe. Az Avarescu-kormányt követő Bratianu-kormány idején kibocsátott újabb utasítás azonban, nemzetközi jogellenes álláspontot érvényesítve, leszögezi, hogy mivel a törvény nem különböztet az abszentizmusról szóló rendelkezésben az idegen és román állampolgárok között, az abszentizmusra vonatkozó rendelkezések az előbbiekre éppen úgy alkalmazandók, mint az utóbbiakra.

Az 1922 júliusától kezdődőleg kiadott utasítások az abszentizmust már akkor is megállapítandónak mondták, ha a tulajdonos a törvényben meghatározott időszakban csak egy napra is távol volt az országból. Ilymódon bármely kiutasított, vagy a román üldözés elől elmenekült, avagy gyógykezeltetés miatt külföldön tartózkodó magyar földbirtokos birtoka *abszentizmus* címén kisajjtítható volt. A törvény ilyen értelmezésének magyarelles célzatossága különösen kézenfekvő, ha arra gondolunk, hogy az óromániai agrártörvény az abszentizmus helyes fogalmából kiindulva, csak azt tekinti távollevőnek, aki az országból való állandó távolléte folytán az abszensekre megállapított súlyosabb adókat öt éven át fizette (vö. 7. §. b) pont).

Az abszentizmusnak példa nélkül álló kiterjesztő értelmezése az Erdélyből Magyarországra üldözött vagy azelőtt is ott élő magyar földbirtokosok ellen irányult, akik a trianoni szerződés 61. cikkének rendelkezései folytán eredetileg is magyar állampolgárok voltak, vagy pedig a magyar állampolgárságot a trianoni szerződés 63. és 64. cikkében szabályozott optálással szerezték meg, s akiknek javait, jogait és érdekeit a trianoni szerződés 250., illetve 64. cikke védi. A 250. cikk általában megtiltja a magyar állampolgárok elcsatolt területeken fekvő javainak, jogainak és érdekeinek felszámolását s egyszersmind lehetővé teszi, hogy azok — jogsérelem esetén — a 239. cikk alapján felállított vegyes döntőbíróshoz forduljanak jogorvoslatért. A 64. cikk 4. pontja pedig kimondja, hogy az optánsoknak „jogukban áll megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket annak a másik államnak a területén bírnak, amelyben optációjukat megelőzően laktak“.

Az így keletkezett jogvita „optánsper“ elnevezése tehát helytelen s miként már utaltunk rá: a román propaganda eredménye. A döntőbírószág előtt nemcsak egy per, hanem a perek százai folytak és a perlék között az optánsok kisebb számban voltak, mint az eredetileg is magyar állampolgár felperesek. Az optánsok érdekében a magyar kormány a trianoni szerződés idézett 64. cikkének 4. pontja alapján még 1923-ban lépett fel a Nagykövetek Tanácsánál, majd a Nemzetek Szövet-

IV. Teljes egészében kisajátítandó a magánérdekű jogi személyek (bankok, kereskedelmi és részvénytársaságok, vagyonszövetkezetek, szakszervezetek stb.) falusi birtokainak és városi külterületeinek mezőgazdaságilag művelhető része (7. §. a) pont):

kivétel: az 1918 december 1. előtt a mezőgazdasági és ipari kultúra szolgálatára létesített és bejegyzett s ma is e célt szolgáló jogi személyek ingatlanai, mert ezek másféle kisajátítás alá esnek (vö. 8.§.).

A vagyonszövetkezetek lejelöltterületei kisajátítatnak annyiban, amennyiben túlhaladják a normális állatállomány, illetve hegyvidéken a helyi szükségletnek megfelelő állatállomány eltarthatásához szükséges területet (24. §. II. c) pont), de kisajátíthatók részben akkor is, ha egyébként a nagy birtokbábelhelyezési igény ki nem elégíthető (12. §.).

V. Teljes egészében kisajátítatják a gyógyíthatatlan elmebeteg és életük egész tartalmára gondnokság alatt állók falusi birtokainak és városi külterületeinek mezőgazdaságilag művelhető része, amennyiben leszármazottaik nincsenek. (7. §. b) pont.)

VI. Teljes egészében kisajátítatják az 1914 augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig önként vagy árverésen eladott falusi birtokok és városi külterületek mezőgazdaságilag művelhető része (7. §. c) pont):

kivétel: a földművesek, lelkészek, tanítók és ezek családtagjai által vásárolt és legfönnb 100 kat. holdig terjedő ingatlanok, mert ezek másféle kisajátítás alá esnek (vö. 8. §.);

ségénél. Ez az eredménytelen diplomáciai akció azonban egészen más természetű volt, mint később a vegyes döntőbíróóságok előtt az egyes érdekelt személyek által indított perek.

Egyébként utalhatunk arra, hogy a vegyes döntőbíróóságok előtt folyt agrárperekkel kapcsolatosan hatalmasabb szakirodalom keletkezett, mint bármely más nemzetközi vitában. Mint gyűjteményes munkákat megemlíthetjük: *La réforme agraire roumaine en Transylvanie devant la justice internationale et le Conseil de la Société des Nations. Quelques opinions.* Paris, 1927.; *La réforme agraire roumaine en Transylvanie devant la justice internationale et le Conseil de la Société des Nations. Autres opinions.* Paris, 1928.; *Some opinions, articles and reports bearing upon the Treaty of Trianon and the Claims of the Hungarian Nationals with regard to their Lands in Transylvania.* Vol. I. and II. London, 1928.; F. Deák, *The Hungarian—Roumanian land dispute.* New-York, 1928.; A. de Lapradelle, *Recueil de la jurisprudence des Tribunaux arbitraux mixtes créés par les traités de paix.* IV. Compétence. Paris, 1927.; — a román kormány állásfoglalását támogató jogvéleményeket tartalmazó gyűjteményes munka: *La réforme agraire en Roumanie et les optans hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations.* Vol. I. Paris, 1927., Vol. II. Paris, 1928. (Vö. Egry Aurél, *Optánsper.* Közgazdasági Enciklopédia. IV. 189—200.; Sebestyén Pál, *A hágai megállapodások és a párizsi Egyezmények.* Budapest, 1930.; Kertész István, *Az állam nemzetközi felelőssége.* Budapest, 1938. 132.).

továbbá olyan tulajdonosok cserevételei, akik birtokaikat ez időközben azért adták el, hogy az intenzív művelésre térjenek át, mert ezek is másféle kisajátítás alá esnek (vö. 8. §.).

VII. Teljes egészükben kisajátíttatnak — az agrárkomité előzetes engedélyével — mindazok a falusi birtokok és erdők, amelyek 1917 december 1. után a volt magyar kormányának az ingatlanforgalom megszorítására vonatkozó rendeletei alapján mentek át a jelenlegi birtokosok tulajdonába (7. §. *d*) pont és 32. §. *d*) pont):

kivétel: a kiskorúak birtoka (7. §. utolsó bekezdés).

VIII. Kisajátíttatik:

az 1918 december 1. előtt mezőgazdasági vagy ipari kultúra szolgálatára létesített és bejegyzett s ma is e célt szolgáló magánérdekű jogi személyek falusi birtokainak és városi kültelkeinek mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 7. §. *a*) pont),

az 1914 augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig önként vagy árverésen eladott falusi ingatlanokból és városi kültelkekből földművesek, lelkészek, tanítók vagy ezek családtagjai által vásárolt és legfönnebb 100 kat. hold kiterjedésű ingatlanok mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 7. §. *c*) pont),

az 1914 augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig az intenzív művelésre való áttérés érdekében foganatosított cserevételek tárgyát képező falusi birtokok és városi kültelkek mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 7. §. *c*) pont),

valamint általában a magántulajdonosok falusi birtokainak és városi kültelkeinek mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 8. §. első bekezdés),

az alábbi rendelkezéseknek megfelelően:

A) amennyiben a tulajdonos nem maga kezelte a birtokot: kisajátíttatik az 1904 és 1918 között legalább tíz évig bérbeadott falusi birtokok 30 kat. holdon felüli, városi birtokok 10 kat. holdon felüli része (8. §. *a*) pont):

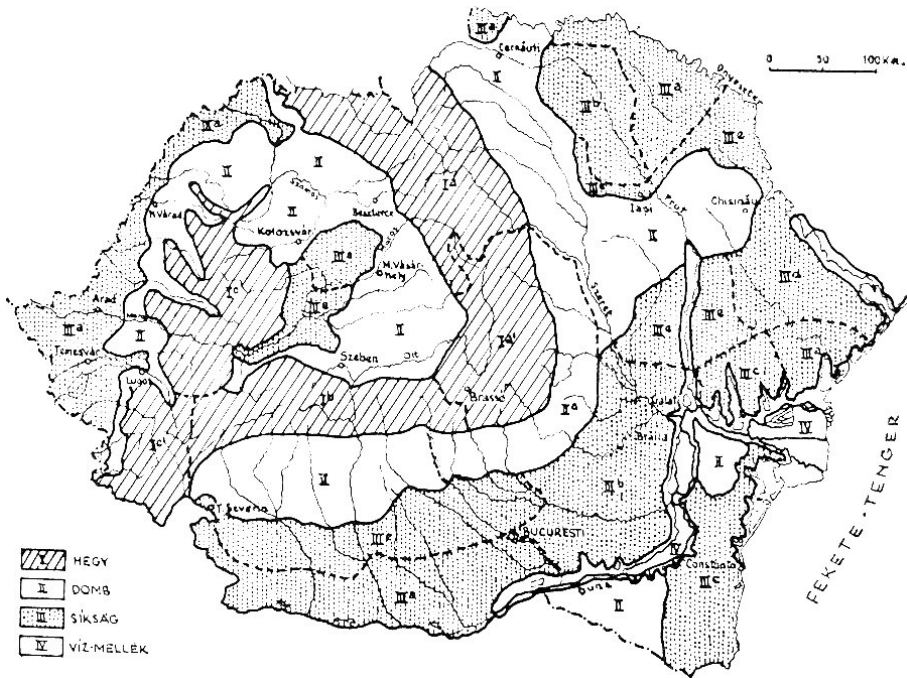
kivétel: a kiskorúak birtoka;

kisajátíttatik az 1921 május 1-én bérben lévő hegy- és dombvidéki birtokok 50 kat. holdon felüli, síkvidéki birtokok 100 kat. holdon felüli része (8. §. *b*) pont)¹⁰:

kivétel a kiskorúak birtoka és az, ami a sz. rendelet¹¹ alapján adatott bérbe;

¹⁰ A törvény nem mondja meg: pontosan, hogy mit ért hegy-, domb- és síkvidék alatt. A területek minősítése teljesen a végrehajtó közegek „jóindulatá”-ra volt bízva. De ettől eltekintve a későbbi különböztetéseknel számolni kell azzal, hogy Erdély és az Ókirályság domborzati

Románia gazdasági nagytájai.

Mihăilescu Vintila térképe az *Enciclopedia României* harmadik kötetében (*Geografia economică a României*; 19.). A hegyvidéken: *a* és *a'*: főként erdőtermelés, *b*: főként állattenyésztés (pásztorokodás), *c* és *c'*: főként bányászat; a *dombvidék* ve-

gyes gazdasági táj (*a*: kőolaj- és sóvidék); a *síkságon*: *a*: főként búzatermelés, *b*: főként tengertermelés, *c*: árpa, zab, búza és rozs vegyesen, *d*: gabonafélék, gyümölcs és szőlő, *e*: átmenet a dombvidék felé.

viszonyai egészen mások. Miként a fenti térkép is szemléletesen mutatja Erdélyben a sík-terület nem nagyon számottevő. (Beccslés szerint: a tengerszín fölötti 300 m-nél alacsonyabb területek Erdélyben 22, az Ókirályságban 72 százalékot tesznek ki, a 300—500 m közötti területek Erdélyben 32, az Ókirályságban 18 százalékot jelentenek, az 500 m-en felüli területek viszont Erdélyben 46, az Ókirályságban csak 10 százalékosak. A *L'Agriculture en Roumanie. Atlas statistique 1938* szerint az erdőterületek aránya Erdélyben 30.4, az Ókirályságban csak 18.6 százalékosak.) Tehát az erdélyi és az ókirálysági földreformtörvény fentebb következő összehasonlításánál, de már itt is az előírt mértékek mérlegelésénél mindig szem előtt tartandó, hogy Erdély túlnyomó részében domb- és hegyvidéki táj s így a síkvidékre vonatkozó esetleges engedmények (nagyobb mentesíthető területek) csak papírfelmérek és a valóságban sem sokat jelentettek.

¹¹ A vonatkozó rendelet száma — jellemző — kimaradt a törvény szövegéből és mind máig ismeretlen maradt.

B) amennyiben a tulajdonos maga kezelte a birtokot:

a) az osztatlan birtok kisajátítható — szükség esetén úgy, hogy minden társtulajdonosnak maradjon legfőbb 50 kat. hold terület (11. §.);

b) egyébként a mezőgazdaságilag megművelhető¹² területből: kisajátíttatik a hegyvidéki birtokok 50 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

de ahol a birtokbahelyezési igény kielégítéséhez még szükséges föld, ott — az agrárkomité előzetes engedélyével — ki lehet sajátítani 10 kat. holdig, amennyiben a tulajdonos főfoglalkozása nem a mezőgazdaság s szülei sem mezőgazdák (9. §.); sőt a sűrűn lakott területeken általában lehetséges túlhaladni az 50 kat. holdas határon — az agrárkomité előzetes engedélyével, ha a tulajdonos ebbe beleegyezik, megfelelő értékű csereföldet kapván akár a község határában, akár a telepítési területen (15. §.);

kisajátíttatik a dombvidéki birtokok 100 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

de ahol a birtokbahelyezési igény kielégítéséhez még szükséges föld, ott — az agrárkomité előzetes engedélyével — el lehet menni egészen 50 kat. holdig, anélkül azonban, hogy ezzel a közepes mintagazdaságok egysége kárt szenvedjen (9. §.); sőt ha a tulajdonos főfoglalkozása nem a mezőgazdaság s szülei sem mezőgazdák, akkor — az agrárkomité előzetes engedélyével — ki lehet sajátítani egészen a 10 kat. holdig (9. §.), sőt a sűrűn lakott területeken általában lehetséges az 50 kat. holdas határon túlhaladni az agrárkomité előzetes engedélyével s a megfelelő értékű cserefölddel kárpótolt tulajdonos beleegyezésével (15. §.);

kisajátíttatik nagyfokú birtokbahelyezési igény mellett¹³ a síkvidéki birtokok 200 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont);

¹² Művelhető területnek számít minden birtoknak az a része, amely a szőlők, bekerített kertek, az 1918 december 1. előtt már beültetett gyümölcsösök, komlóültetvények, a régebben vagy a törvény kihirdetése idején is mesterségesen öntözött földek, erdők, folyómedrek, tavak, mocsaras helyek, valamint az udvarok és épületek elfoglalta területek levonása után fennmarad (16. §.). Tehát nem azok a területek a művelhető területek, amelyeket a kataszter mint ilyeneket ismer (szántó, kert, rét, szőlő és legelő), annál is inkább nem, mert a törvény több ízben kifejezi, hogy a kataszteri minősítés számára irányadóul nem szolgálhat (vö. 16. §. utolsó bekezdés, 17. §. utolsó bekezdés).

¹³ A nagy birtokbahelyezési igény a 8. §. utolsó bekezdésének értelmében azt jelenti, hogy valamely vidéken a törvényben megnevezett bizonyos igényjogosultak a meghatározott 7 kat. holdas jutalékot föld hiányában nem kaphatják meg. Közepes birtokbahelyezési igény az, hogy ezek az igényjogosultak az említett jutalékot megkapták. Kielégített birtokbahelyezési igény az, hogy minden igényjogosult kielégített. — Tekintve, hogy Erdélyben az igényjogosultak részesedése általában nem haladja meg a 2 kat. holdat, föltehető, hogy általában csak a nagy birtokbahelyezési igényt szem előtt tartó intézkedések, mértékek és

kisajátíttatik közepes birtokbahelyezési igény mellett a síkvidéki birtokok 300 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

amennyiben az agrárkomité — a telepítésre való tekintettel — nem 200 kat. holdban szabja meg a mentesítendő terület maximumát;

kisajátíttatik kielégített birtokbahelyezési igény mellett a síkvidéki birtokok 500 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

amennyiben az agrárkomité — a telepítésre való tekintettel — nem 200 kat. holdban szabja meg a mentesítendő terület maximumát.

Egyébként mindegyik kategóriát illetően: a tulajdonosnak joga van jószága kisajátítás alól mentes részének felével egyenlő területét fenntartani egy gyermeke számára, aki 1918 december 1-ig mezőgazdasági tanulmányokhoz fogott és ezeknek szabályszerű időben való befejezése után magát a mezőgazdálkodásnak szenteli (21. §.).

Kivételes esetekben: a földművelésügyi miniszter az agrárkomité egybehangzó véleménye alapján, helyszíni szemle megtartása után, meghagyhat egy tulajdonosnak egy vagy több tagban legfőbb 500 kat. holdat, de csak azokon a vidékeken, ahol a birtokbahelyezési igények közepesek vagy kielégítettek. E célra tekintetbe vétetnek a fennálló tenyészetek, ipari és intenzív mezőgazdasági berendezések, a tulajdonosnak ama kötelezettsége mellett, hogy a kihasználást a földművelésügyi miniszter által megállapított különleges szabályzat szerint vezesse (22. §.).

c) a csak legelőnek alkalmas területekből:

kisajátíttatik a magántulajdonosok tulajdonában lévő és csak legeltetésre és kaszálónak alkalmas területekből annyi, amennyi túlhaladja a saját állatállomány eltartására szükséges területet¹⁴ (megjegyezve, hogy az állatállománynak a kisajátítás utáni birtokkal arányos normális állatállomány számítható). Ez a kisajátítás azonban tulajdonosként nem haladhat az 50. kat. holdon alul (24. §. II. a) pont).¹⁵

Általában: ha a házhelyhez juttatás nem volna másképp megoldható, úgy — a kisajátítást szenvedő birtokosnak más megfelelő földdel való kártalanítása mellett — a szükséglethez mérten további területek fokozatos kisajátítására is át lehet térni, mégpedig falvakon olyan területekre, amelyek a község szélétől számított 600 méter

kivételek érvényesültek s így azok a törvényszakaszok, amelyek a közepes és kielégített birtokbahelyezési igényről szólnak s enyhébb elbárást ígérnek, csak formai intézkedések.

¹⁴ Rendes körülmények között a szükséges legelőterület kiszámítása családfőként történik. Így hegyvidéken minden családfőre 10—22 kat. hold, dombvidéken 5—10 kat. hold, síkvidéken 2 kat. hold számítandó. Mezőgazdasági munkások, bányászok és ipari munkások tekintetében azonban családfőként két állat eltartása jöhet csak számításba (26. §.).

¹⁵ Ebben az esetben az osztatlan birtokok egy birtoknak számítanak (u. o. utolsó mondat).

sugarú körletben fekszenek, városokon és bánya-, ipari- és fürdőközpontokban pedig ama területekre, amelyek a község szélétől számított legfönnébb 1000 méter sugarú körletben fekszenek (14. §.).

IX. Kisajátítatik a szükség mérve szerint bármely erdőterület, legyen akár jogi-, akár magánszemély tulajdona, mégpedig sík- és dombvidéken 100 kat. holdig, hegyvidéken 200 kat. holdig a (32. §. *b*) pont).

X. Az állami erdőkből községi erdők formálhatók (32. §. *a*) pont), de kisajátítható az állami erdőkből azzal a céllal is, hogy a házhelyhez való juttatás lehetővé tétessék (14. §.).

XI. Amennyiben a közbirtokosságok művelhető területe meghaladja az egyes közbirtokosok tulajdonára nézve megállapított kisajátítási (mentesítési) határt, úgy ez a rész kisajátítás alá kerül, vagy szükség szerint: az osztatlan birtokra megszabott mérték (közbirtokosonként legfönnébb 50 kat. hold mentesíthető terület) számítódik (13. §.).

Amennyiben a közbirtokosságok kaszáló- és legelőterülete meghaladja a közbirtokos társak normális állatállományának eltartásához szükséges területet, úgy ez a rész kisajátítás alá kerül (24. §. II. *b*) pont).

Kisajátíthatók a közbirtokossági erdők is, amennyiben meghaladják a törvényben megszabott felső határt¹⁶ (32. §. *c*) pont).

XII. Az 1885 január 1. után telepítetteknek ingatlan-jutalékai kisajátítatnak egészen addig a határig, amely az illető vidéken az igényjogosultak birtokbahelyezése céljából az ingatlan-jutalékra nézve kiszabott (10. §.).¹⁷

XIII. Falvakon, városokon, bánya-, ipari- és fürdőközpontokban szükség esetén kisajátíthatók mindazok a belsőségek, amelyek a törvény kihirdetésétől számított öt éven belül nem épülnek be s a törvényjavaslat benyújtása előtt nem voltak beültetve szőlővel vagy gyümölcsfákkal (14. §.).

Falvakban legfönnébb 2 kat. holdig kisajátítható bármi-féle terület iskolák és templomok építése céljából (40. §.).

¹⁶ Az erdő családfőként számítandó, még pedig általában 3 kat. hold, de ahol a művelhető föld kevés és az állattenyésztés nagyobb méretű, ott lehet 5 kat. hold, sőt ott, ahol művelhető terület nincs és az állattenyésztés mellett a házi faipar is jelentős megélhetési forrás, lehet 7 kat. hold (33. §.).

¹⁷ Ezek a telepítések az 1886 : IV., az 1894 : V. és az 1911 : XV. t. c. alapján hajtottak végre, részben mint önálló telepes községek létesítése, részben mint meglévő községekhez való hozzátelepítés. A telepek nagysága átlag 24 kat. hold, amelyből a földreform annyit sajátított ki, hogy legfönnébb családonként 7 kat. hold maradt meg. Ebből aztán súlyos szociális és gazdasági bajok származtak (I. Függelék VI.).

XV. A terméketlen területek, szakadékos lejtők, futó homokok, sós talajok, tavak (folyók) a rajtuk lévő nádasokkal, posványos helyek, mocsarak, amelyek a kisajátított terület komplexumába tartoznak, kisajátíttatnak azzal a céllal, hogy — ha nagyobb egységet képeznek — átadassanak a politikai községeknek, vagy a szomszédos ingatlanjuttalékokhoz csatoltassanak (17. §.).

A községek javára kisajátíttatnak azok a legfőbb 150 kat. hold kiterjedésű tavak, amelyek a kisajátított területek közé esnek (18. §. negyedik bekezdés), továbbá azok az árterületek, mocsarak, terméketlen területek, szakadékos lejtők, futó homokok és folyómedrek, amelyek feljavítására, esetleg beerdősítésére a tulajdonosok legfőbb tíz évre terjedő és szankcionált kötelezettséget nem vállalnak, — azért, hogy ezeket a ténykedéseket vagy a község, vagy az állam végezze el (18. §. első három bekezdés).

*

A kisajátítási rész fenti elvi jelentőségű és nem egyszer bonyolult intézkedéseit több részletintézkedés egészíti ki. A törvényhozó lehetőséget nyit a művelési ágak megváltoztatására: a 24. §. II. e) pontja az erdőigazgatóság tudta és az agrárkomité engedélye mellett megengedi a legeltetésre alkalmas erdőtalajoknak általában legelőkké, a 29. §. pedig az erdei pojánáknak községi legelőkké való átalakítását s ezzel a földreformtörvény megindítja a talajrombolásnak ma már széles területeken katasztrófálissá vált folyamatát;¹⁸ de a 24. §. II. f) pontja lehetővé teszi egy kat. hold családfőátlaggal a szántóföldek legelővé való átalakítását is, kivéve azokat a domb- és hegyvidéki szántóterületeket, amelyeken már 1918 december 1. előtt szántóföldi művelés folyt (24. §. II. g) pont). Általában a legelőkérdéssel kapcsolatban a már többször idézett 24. §. utolsó bekezdése megállapítja, hogy a legelőnek használt föld ama része, amely meghaladja a lakosság normális állatállományának legeltetési szükségletét, ugyancsak legelők létesítésére használandó fel s e tekintetben azokat illeti az elsőbbség, akik e helyen előbb legeltettek, vagy azokat, akik itt szállásokat, esztenákat vagy más hegyi épületeket állítottak.

Az általános intézkedések sorában a törvény szabályozza az érvényben lévő bérleti szerződések kérdését (41. §.), foglalkozik a

¹⁸ Példaképpen megemlítiük, hogy Hajdu Gyula erdőigazgató megállapítása szerint a Kolozs vármegyei Nádas-patak völgyében (55.333 kat. hold területen) 1.644 kat. hold már teljesen elpusztult kopár terület s 5.356 kat. hold közvetlenül a pusztulás szélén áll (vö. *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1942—1943*. Kolozsvár, 1943, 84.).

kisajátított földeken időközben elvégzett gazdasági munkálatok kártalanításával és a már bevetett területek termésének hovatarozásával (44. §.), meghatározza, hogy a kisajátított ingatlannal együtt kisajátíttatik minden vízjog, vámjog és más előjog (38. §.), kijelenti, hogy az államnak joga van közérdekből (közművelődési, gazdasági, társadalmi, katonai, nevelési stb. érdekből) visszatartani bizonyos területeket (40. §.), sőt eladni bizonyos területeket (46. §.). Ha pedig volnának olyan területek, amelyek a község és a szomszédos községek lakosainak birtokbাহelyezési szükségleteit meghaladnák, úgy azokat a telepítésig — haszonbér ellenében és az adóterhek kötelezettségével — a volt tulajdonosok vagy bérlők használatában lehet hagyni, ha ugyan e területeket kigazdák nem igénylik maguk számára ugyancsak haszonbérbe (19. §.).

*

A kisajátított ingatlanok ellenértékét a törvény első részének ötödik fejezete rögzíti s az itt adott utasításoknak megfelelően a kisajátítási ár mezőgazdasági ingatlanoknál vagy az 1913. évi helyi földár, illetve az 5 százalékkal tőkésített haszonbér, vagy az 1913 előtti öt esztendő átlagában vett hitelérték, kataszteri tiszta jövedelem, földadó stb. segítségével kiszámított ár, amely semmi esetben sem haladhatja meg az 1913. évi földarat; szőlőknél mindig az 1913 előtti ötesztendőben átlagos forgalmi ár; erdőknél legfönnb az 1913 előtti ötesztendő átlagos forgalmi ára; épületeknél és ipari felszereléseknél a valóságos, illetve a használhatósági érték; az embatikusok, taxalisták és zsellérek részére kisajátított ingatlanoknál pedig az 1886—1895 közötti évtizedben fizetett átlagos évi összegnek vagy az akkori átlagos természeti szolgáltatások értékének a tizenötszöröse (50—54. §§.). Az ár lejben számíttódik és egy lej egy koronával egyenlő, kivéve a községi legelők létesítése céljából kisajátított ingatlanok árát, mert itt egy lej két koronával egyenlő (50. §.).

Az ellenértékképpen megállapított kisajátítási ár kifizetése történhetik készpénzben vagy 5 százalékos járadékkötvénnyel. A közcélú jogi személyek azonban készpénz-megváltásban nem részesülhetnek. Egyáltalán a készpénz-megváltás csak azokra az ingatlanokra nézve kötelező, amelyeket a 9. §. értelmében a megállapított minimumon túlmenőleg, vagy pedig a 14. §. értelmében a községi belterület szélesbítése céljából sajátítottak ki (85. §.).

*

A kisajátítás végrehajtását a törvény három szervre bizza. Az egyes járások területén működő járási kisajátítási

bizottságok elnöke a járásbíró, tagjai: a birtokbahelyezési pénztár egy képviselője, a járási gazdasági felügyelő és egy földmérő mérnök (61. §.). A vármegyénként létesített egy vagy több megyei kisajátítási bizottság elnöke az igazságügy-minisztertől kijelölt táblabíró (vagy ennek távollétében a törvényszéki elnöktől kijelölt törvényszéki bíró), tagjai: a törvényszéki elnöktől kijelölt másik bíró, a birtokbahelyezési pénztár egy képviselője, a megyei mezőgazdasági tanácsos és egy földmérő mérnök (58. §.). Legfelsőbb szerv az agrárkomité, amely egyúttal földreformos ügyekben a földművelésügyi miniszter közvetlen tanácsadó testülete (56. §.).

A birtokbahelyezés végrehajtását ugyancsak három szerv végzi. A helyi bizottság (tagjai: a községi jegyző és bíró, a községbeli papok, tanítók és iskolaigazgatók, valamint a falusiak 2—3 választott kiküldöttje) összeállítja az „igényjogosultak“ jegyzékét. A járási bizottság (tagjai: a járásbíró vagy a főszolgabíró, illetve szolgabíró, a járási gazdasági felügyelő és a birtokbahelyezési pénztár képviselője) megállapítja az „igényjogosultak“ birtokbahelyezési sorrendjét. A megyei bizottság (tagjai: egy törvényszéki bíró vagy a vezető járásbíró, a birtokbahelyezési pénztár egy megfelelő készütségű képviselője, a megyei mezőgazdasági tanácsos vagy helyettese és egy földmérő mérnök) rögzíti az „igényjogosultak“ jegyzékét, megállapítja a juttatás mértékét s ha szükséges, sorshúzás útján és a helyszínén kijelöli az egyes „igényjogosultak“ jutalékát (101—103. §§.).¹⁹

¹⁹ A román földreformtörvények belső felépítése általában megegyező. Az erdélyi földreformtörvény is két részből áll: az első rész a kisajátítással, a második rész a birtokbahelyezéssel (juttatással) foglalkozik. A kisajátítást rendszabályozó törvényszakaszoknak a kisajátítási jogcímekeket és mértékeket részletező és elvi jelentőségű első csoportját (1—47. §§.) s a kisajátítás alá vont földbirtokok vagy birtokrészek árának megállapítására vonatkozó szakaszokat (48—54. §§.) a fentiekben majdnem kimerítően tárgyaltuk. A kisajátítás végrehajtását körülíró rendelkezéseknek (55—90. §§.) az ismertetésére a végrehajtással kapcsolatos anomáliák számbavételekor kerül sor s ugyancsak később, a földbirtokreform végrehajtásának és hatásának társadalom- és gazdaságpolitikai elemzése során térünk ki részletesebben a második részre, amely előbb megállapítja a birtokbahelyezésnél érvényesítendő elsőbbségi sorrendet, majd a kisajátított földek parcellázásának mértékeit (91—100. §§.), ismerteti a birtokbahelyezési eljárást és a birtokbahelyezés végrehajtását (101—112. §§.), végül foglalkozik a telepítés kérdésével (113—118. §§.), szabályozza a juttatott ingatlanok elidegenítésével kapcsolatos problémákat (119—120. §§.), lehetőséget nyit a juttatott ingatlanok oszthatatlanságára (121—129. §§.), rendelkezik a juttatott ingatlanok megműveléséről (130—133. §§.), a juttatási ár kifizetéséről (134—135. §§.), illetve bizonyos az egész kisajátítási művelettel kapcsolatos kérdésekről

II. Az erdélyi román földreformtörvény az óromániai földreformtörvény tükrében.

Az erdélyi román földreformtörvény — amely semmiben sem különbözik a háború utáni földreformtörvényektől abban, hogy a kisajátítás körülményeinek és módozatainak egészen aprólékos körülírásával a kisajátítási részt állítja előtérbe s szándékosan elhanyagolja a megvalósítandó új birtokpolitikai rend és gazdaságpolitikai rendszer vázolását — a kisajátítással kapcsolatosan szembeötlő módon két célkitűzés megvalósítására törekszik: az egyik a birtokok általános mennyiségi redukciója, a másik az érvényben lévő közbirtok-rendszer átalakítása.

A törvénynek ezt a törekvését két szempontból lehet bírálat tárgyává tenni. Bírálni lehet az előbb már ismertetett bonyolult intézkedések hosszú sorát közgazdasági és társadalompolitikai szempontból, megvizsgálva azokat a változásokat, amelyeket a törvény alapján végrehajtott földbirtokreform a mezőgazdaság strukturájában és a társadalom rendjében elő akart és elő is idézett, elemezve a földbirtokreformnak üzemegységbontó és építő jellegét, hatását a mezőgazdasági kultúrára s befolyását a népi megélhetés viszonyaira. De bírálni lehet — és ez sajátos szituáció — annak a másik törvénynek a szempontjából, amely alig több mint egy héttel előbb hirdettetett ki s az ország másik részére, az anyaországra vonatkozott, Órománia birtokrendezésének feladatát vállalta; — mert jelentékeny különbségek mutatkoznak a két törvény között, — mintha a törvényhozó testület nem is ugyanaz lett volna, — s a szóbahozható közgazdasági és társadalompolitikai anomáliák javarésze éppen abból a tényből fakad, hogy a két törvény között — azaz a törvényhozó szándékai között — különbség állapítható meg.

A tisztán közgazdasági és társadalompolitikai bírálatot későbbre halasztva, a román Ókirályság és Erdély földreformtörvényének intézkedései között fennálló különbözőségeket — csak a legkirívóbb eltéréseket véve figyelembe — az alábbiakban részletezhetjük:

(136—141. §§.). — Bonyodalmak itt nincsenek; a juttatási rész egyszerű és világos, nincs sok tétel és kivétel, kúszált jogi mesterkedés, mert a célkitűzés is egyszerű, miként azt Hossu Longhin szenátor a törvény parlamenti tárgyalásakor kifejezte: „Ha azt akarjuk, hogy ezeknek a területeknek (t. i. Erdélynek, Bánságnak, Kőrösvidéknek és Máramarosnak) eredeti román nemzeti karaktere legyen, ha románná akarjuk tenni minden ízükbén, a románság tulajdonába kell adnunk a földet“.

1. Az ókirálysági törvény a földreform célját szűkebb keretekben jelöli meg: csak a paraszti birtokok kiterjedésének növeléséről, községi legelők létesítéséről s bizonyos közérdekek kielégítéséről szól (1. §.), tehát nem kíván kisajátítani azért, hogy községi erdőket²⁰ létesítsen, hogy a fennálló és lehetséges nemzeti iparágak fejlődését megkönnyítse s hogy a városokban, bánya-, ipari- és fürdőközpontokban az életet könnyebbé tegye, kiszolgáltatásokat létesítve munkások, hivatalnokok és más hasonló szerény megélhetésű lakosok számára, miként azt az erdélyi törvény előírja s az erdélyi földreform feladatának is vallja. Vagyis az ókirállysági törvény nem lépi túl a „földreform“ fogalmi körét; célkitűzései a mezőgazdasági szociálpolitika vonalán maradnak.

2. Az ókirállysági törvény úgy rendelkezik, hogy a kisajátítás csak olyan birtokokat vagy birtokrészeket érinthet, amelyeknek legalább 100 hektár (174 kat. hold) művelhető területe van (4. §.) s meghatározza, hogy a kisajátítás csak addig folytatható, amíg a kisajátított terület el nem éri a kétfélmillió hektárt: hárommilliónégyszázhetvenötezer kat. holdat (3. §.). Az erdélyi törvény ilyen határmegállapításokat nem ismer s ebből következik pl. az a körülmény, hogy a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt részeken 2136 olyan birtokos vétetett számba, aki kisajátítást szenvedett, ámbár még 100 kat. hold összes birtoka sem volt s 2655 azoknak a kisajátítást szenvedett birtokosoknak a száma, akiknek a kisajátítás pillanatában nem volt 174 kat. hold, azaz 100 hektár művelhető területe. Ez azt jelenti, hogy az erdélyi földreform csak az északerdélyi részeken az ókirállysági minimumon alul igénybevett több mint 80 ezer kat. hold területet s ennek az aktusnak bizonyára volt valami sajátos oka, olyan ok, amely még az egészséges kisüzemek egységének a megbontását is lehetővé tette. Mert nem véletlen, hogy az eképpen kisajátított birtokok

²⁰ Az ókirállysági földreformtörvény csak kivételesen engedélyezi az erdőállományt érintő kisajátítást. Így a 21. §. előírja, hogy a magánbirtokok, köz- és magánérdekű erkölcsi személyek és az állam erdőiből csak a mocsaras, ár-, tisztátalan vagy csuszamlós területeken épült falvak belterületeinek kicserélése végett és ekkor is csak legfönnebb 200 hektárig lehet kisajátítani; a 23. §. domb és hegyvidéken engedélyezi a 20 és 10 hektárnál kisebb erdei pojánáknak és a közbeeső területeknek a törvényben írt módon való kisajátítását; a 7. §. f) pontja pedig bizonyos feltételek mellett lehetővé teszi a letarolt erdők igénybevitelét. Ezzel szemben — láttuk — Erdélyben az erdőkisajátítás általános jellegű művelet volt s az egész erdélyi román földbirtokpolitikai beavatkozás 47.5 százalékát tette ki 1,516.971 kat. hold kiterjedéssel. Vö. Petrini Emil, *Reforma agrară*. Trasilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928. Bukarest, 1929, I. 309.

74.9 százaléka magyar, 13.1 százaléka német és csak 4.7 százaléka volt román.²¹

3. Az ókirálási törvény a továbbiakban úgy rendelkezik, hogy a koronauradalmak, az összes köz- és magánérdekű jogi személyek, intézmények, alapítványok stb. ingatlanainak csak művelhető területei sajátíthatók ki s hangsúlyozza, hogy a községi legelők, valamint a 12 hektárig terjedő egyházi és iskolai javadalmak érintetlenül maradnak (7. §. *c*) pont). Láttuk viszont, hogy az erdélyi törvény 6. §. *a*) pontja — az ismertetett kivételektől eltekintve — kisajátítandónak ítéli a közérdekű jogi személyek összes falusi birtokait és városi kültelkeit. Evidens, hogy e jelentékeny felfogásbeli különbség nem a szóbanforgó közérdekű jogi személyek szociális szerepének mérlegeléséből fakadt, hanem megint abból a bizonyára nem véletlen körülményből, hogy pl. az Észak-Erdélyben kisajátítás alá vont ilyen közösségi (főként egyházi és közbirtokossági) vagyonok 81.3 százaléka magyar és 5.8 százaléka német volt s csak 10.1 százaléka román.

4. Az ókirálási törvény — akárcsak az erdélyi — részletesen szabályozza a kisajátítás mértékeit. Így:

kisajátíttatik az 1920 április 23-án bérben talált vagy a törvény kihirdetése idején is bérben levő birtokok művelhető területének 100 hektáron (174 kat. holdon) felüli része (8. §. *a*) pont), de ha a tulajdonosnak 1916 augusztus 14-én több birtoka volt s az így kisajátítható művelhető terület több mint 500 hektár, akkor csak a 200 hektáron (348 kat. holdon) felüli rész sajátítható ki (10. §. második bekezdés);

osztatlan birtoknál az az alapelv, hogy minden társtulajdonosnak megmaradjon 100 hektár (174 kat. hold) (9. §.);

rendes kisajátítás esetén a mentesítendő művelhető területek alsó határa: domb- és hegyvidéken 100 hektár (174 kat. hold), nagy birtokbahelyezési igény mellett síkvidéken 150 hektár (261 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igény mellett síkvidéken 200 hektár (348 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igény mellett síkvidéken 250 hektár (434 kat. hold) (8. §. *b*) pont), de ha a tulajdonosnak 1916 augusztus 15-én több birtoka volt s az így kisa-

²¹ A fenti és az alább következő adatok részletes bemutatását lásd Függelék (II—III). Megjegyezni kívánjuk, hogy a hektár átszámításának kulcsa: $1 \text{ hektár} = 1.737726 \text{ kat. hold}$. A szövegben természetesen az átszámított mértékeket kikerekítve adjuk. Pontosabban: $25 \text{ ha} = 43.44 \text{ kat. hold}$, $50 \text{ ha} = 86.89 \text{ kat. hold}$, $100 \text{ ha} = 173.77 \text{ kat. hold}$, $150 \text{ ha} = 260.66 \text{ kat. hold}$, $200 \text{ ha} = 347.55 \text{ kat. hold}$, $250 \text{ ha} = 434.43 \text{ kat. hold}$, $300 \text{ ha} = 521.32 \text{ kat. hold}$, $400 \text{ ha} = 695.09 \text{ kat. hold}$ és $500 \text{ ha} = 868.86 \text{ kat. hold}$. A kat. hold átszámításának kulcsa: $1 \text{ kat. hold} = 0.575465 \text{ hektár}$.

játítható terület több mint 500 hektár, akkor a mentesítendő művelhető területek alsó határa: domb- és hegyvidéken 200 hektár (348 kat. hold), nagy birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 250 hektár (434 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 400 hektár (695 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 500 hektár (869 kat. hold) (10. §. harmadik és kk. bekezdések), azonban még akkor is változik a mérték, ha ezeknek a birtokosoknak 1921 február 1-én, illetve a háború elpusztította területeken: 1916 augusztus 15-én a mezőgazdasági műveléshez és az állattenyésztéshez jelentékeny leltárak voltak a szükséges épületekkel, valamint mezőgazdasági ipari berendezéssel rendelkeztek, mert akkor a mentesítendő terület alsó határa: domb- és hegyvidéken 100 hektár (174 kat. hold), nagy birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 200 hektár (348 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 300 hektár (521 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 500 hektár (869 kat. hold) (8. §. c) pont), sőt a 10. §. utolsó bekezdése egyenesen előírja, hogy attól a tulajdonostól, akinek 1921 február 1-én állattenyésztő majorja, mezőgazdasági berendezése, saját leltára és jelentős mezőgazdasági ipari tevékenysége volt, attól legfőbb 500 hektáron (869 kat. holdon) felül lehet kisajátítani, tekintet nélkül arra, hogy a birtok milyen vidéken fekszik, továbbá a 18. §. megengedi a tagosítást szolgáló birtokcserét s ekkor a mértékek így alakulnak: ha mindkét községben a birtokbahelyezési igények nagyok, akkor a csere tárgyát képező terület nem haladhatja meg a 250 hektárt (434 kat. holdat), ha azonban a felajánlott birtok olyan községben fekszik, ahol a birtokbahelyezési igények nagyok, a kért birtok ott, ahol a birtokbahelyezési igények közepesek, akkor lehet 400 hektár (695 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igények mellett pedig 500 hektár (869 kat. hold).

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy az ókirálási törvénynek más a tendenciája és más a mértéke is. Domb- és hegyvidéken az Ókiráltságban a kisajátítás maximuma 174—348—869 kat. holdig terjedhet esetenként, míg Erdélyben 100—50—10 kat. hold ez a határ; nagy birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken az ókirálási határszámok: 261—348—434—869 kat. hold, az erdélyi határszám 200 kat. hold; közepes birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken az ókirálási határszámok: 348—521—695—869 kat. hold, az erdélyi határszámok: 300—200 kat. hold; kielégített birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken az ókirálási határszámok: 434—869 kat. hold, az erdélyi határszámok: 500—200 kat.

hold. Míg az ókirálási kivételek minden egyes esetben növelik a törvény megszabta normális mértéket, addig az erdélyi kivételek minden esetben csökkentik a törvény megszabta normális mértéket Ez a tendenciabeli különbség. A mértékbeli különbség pedig szemléletesen az alábbi:

	kat. holdakban:	Ókiráltságban	Erdélyben
az 1920 április 23-án	} bérben levő birtokoknál	174	50—100
az 1921 május 1-én		174	50
osztatlan birtokoknál birtokosonként		174	50—100
domb- és hegyvidéki birtokoknál			
síkvidéki birtokoknál:			
nagy birtokbahelyezési igények mellett		261	200
közepes „ „ „		348	300
kielégített „ „ „		434	500

Az ókirálási törvény csak két csökkentő tendenciájú intézkedést tartalmaz. Az egyik a községi legelők kérdésével kapcsolatos: a 23. §. előírja, hogy a községi legelők létesítése és kiegészítése érdekében hegyvidéken a 100 hektár alatt is ki lehet sajátítani, sőt a csak legelőnek s kaszálónak alkalmas területeket 25 hektárig (43.5 kat. holdig). A másik az osztatlan birtokokkal kapcsolatos. T. i. ha a rendes kisajátítással a birtokbahelyezési igényeket kielégíteni nem lehetett s a községi legelők létesítésében is nehézségek mutatkoznak, akkor a birtok egészét kell figyelembe venni s alkalmazni a normális mértékeket, vagyis domb- és hegyvidéken a 100 hektáros, síkvidéken a 150—200—250 hektáros határokat, még akkor is, ha ezzel az egyes társtulajdonosok része a 100 hektár alá süllyedne. (9. §.). Erdélyben ilyen csökkentés nincs számításba véve, azonban utalunk arra, hogy itt a mérték nem 100 hektár, hanem 50 hold, ami 28.8 hektárnak felel meg. De továbbá nem hagyhatjuk megemlítés nélkül az idézett ókirálási törvényszakasz harmadik bekezdését, amely szerint az ilyen különleges esetben a kisajátított földet vagy készpénzzel kell megfizetni, vagy nagyságban és értékben ezzel egyenlő területet kell juttatni a telepítési vidéken a tulajdonos választása szerint.

Ezzel a látszólagosan csökkentő tendenciájú intézkedéssel szemben az erdélyi törvényben csak egyetlen növelő tendenciájú intézkedést találunk, azt, amely a mintagazdaságokkal kapcsolatosan lehetővé teszi, hogy egy birtokosnak 500 kat. holdja is megmaradjon (22. §.). De kérdés, hogy ezt az intézkedést össze lehet-e hasonlítani azzal az ókirálásbeli intézkedéssel, mely szintén a mintagazdaságokkal foglalkozik (8. §. c) pont és 10. §. utolsó bekezdés). Ott szabályt állít fel a törvény, amelynek nincsenek fel-

tételei és nincsenek járulékos momentumai, itt pedig földművelésügyi miniszteri engedélyre, az agrárkomité egybehangzó véleményére, helyszíni szemlére, bizonyos kötelezettségvállalásra van szükség ahhoz, hogy az intézkedésből esetleg valóság legyen. De továbbá az Ókirályságban ezen az úton el lehet érni 869 kat. hold (500 hektár) mentesítést, míg Erdélyben e sok herce-hurca után sem lehet többet remélni 500 kat. holdnál. És amiként a törvény mondja: csak egészen kivételes esetekben.

5. Az ismertetett mértékek összehasonlítása azonban még az előadottakban is illuzórikus jellegű, mert a két törvény más és más kisajátítási egységet ismer. Az erdélyi törvény 22. §-a szerint valamely tulajdonos különböző községekben talált birtokai egyetlen birtoknak számítanak s a kisajátítási mértékek az egészre, mint egy birtokra vonatkoznak. Viszont az ókirálysági törvény 6. §-a és az ókirálysági végrehajtási utasítás 11. §-a értelmében csak az egy községben és a közeli (szomszédos) községekben fekvő birtokok tekintetnek egynek s így a kisajátítás az ugyanazon tulajdonos birtokában lévő ingatlanokat külön-külön érintheti, vagyis a mértékek külön érvényesülhetnek, ami összehasonlíthatatlanul nagy előnyt jelent az ókirálysági birtokos számára.²² Sőt a 6. §. arról is intézkedik, hogy a tagosított birtokok még akkor is kivételek, ha ugyanabban vagy közeli (szomszédos) községekben találtnak, még pedig nagy birtokbahelyezési igények mellett 250 hektár (434 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igények mellett 400 hektár (695 kat. hold) és kielégített birtokbahelyezési igények mellett 500 hektár (869 kat. hold) kiterjedésig. Az erdélyi törvény természetesen ilyen kivételt nem ismer.

6. De különbség mutatkozik a mezőgazdasági tanulmányokat folytató leszármazottak kérdésében is. Az ókirálysági törvény lehetővé teszi, hogy az 1920 január 1-én mezőgazdasági szakiskolákba beiratkozott *minden* fiú számára fenntartható 50 hektár (87 kat. hold) terület (12. §.), míg az erdélyi törvény ezt a fakultást csak *egy* gyermek részére engedélyezi s a mértéket is valójában alább helyezi, amikor az atya mentesíthető területének felét jelöli meg, ami az esetek túlnyomó többségében legfőbb 50 kat.

²² Ez a különbség-északerdélyi viszonylatban azt jelenti, hogy az ókirálysági előbb ismertetett mértékeket véve figyelembe, a kisajátítást szenvedett birtokosok közül 90-nek kisajátított birtokrészeiből 50.764.5 kat. holdat mentesíteni kellett volna s további 65 birtokostól nem lehetett volna kisajátítani 11.970.3 kat. hold mezőgazdasági területet. A törvénytövegek jelentéktelennek látszó eltérései, íme, a valóságban újabb, több mint félszázezer kat. holdas differenciát idéznek elő. (Részleteket ld. Függelék III.)

hold. Természetesen a feltételek is különböznek. Az Ókiráltságban elégséges, ha a mezőgazdasági tanulmányokat folytató fiú a törvény kihirdetésétől számított öt éven belül végez, míg Erdélyben szabályszerű időben kell végeznie. Nyilván ezekkel a kis differenciákkal is megvolt a törvényhozó célja, mint ahogy megvolt azzal is, hogy az erdélyi törvényből kihagyta a fenti ókiráltsági törvényszakasz utolsó bekezdését, amely szerint, ha a tulajdonos okleveles gazda, akkor öt személyében is megilleti az az 50 hektár (87 kat. hold), melyről fentebb szó volt. Kihagyta, mert ez az intézkedés kizárólag a magyar és szász okleveles gazdák javát szolgálta volna.²³

7. Az erdélyi törvény azonban nemcsak efféle célzatosságokra visszavezethető hiányosságokkal ékeskedik, kevésbé értelmes hiányosságai is vannak. Ilyen pl. a közepes kisgazdaságok problémájának teljes negligálása. Pedig az ókiráltsági törvény erre is szolgáltatott egészen használható mintát. A 16. §. előírja, hogy az 1920 április 23-án bérben talált, illetve a törvény kihirdetésekor is bérben lévő hegy- és dombvidéki birtokok mívelhető részéből kisajátított területek — a községeknek bérbeadott dombvidéki birtokoktól eltekintve — 25 hektáros (43.5 kat. holdas) és ennél nagyobb parcellákban osztatnak ki; a sajátkezelésű hegyvidéki és a községeknek bérbeadott dombvidéki ingatlanok mívelhető részéből kisajátított területek viszont 50 hektáros (87 kat. holdas) és ennél nagyobb parcellákban osztatnak ki. Az erdélyi törvény e tekintetben csak arról gondoskodott, hogy — szükség esetén! — hozzá lehessen nyulni a már meglévő közepes kisgazdaságokhoz is. Csak Észak-Erdélyben 1322 magyar, 286 német és 315 egyéb nemzetiségű 50 kat. holdon aluli, valamint 140 magyar, 7 német és 66 más nemzetiségű 50—100 kat. holdas birtokos birtokából sajátítottak ki egészen tekintélyes hányadot (nevezett birtokosok összes tulajdonának 51.4, illetve 53.3 százalékát).

8. Az kétségtelen, hogy az ókiráltsági törvénynek egészen más a magatartása, mint az erdélyinek. Nézzük pl. a 28. §. utolsó bekezdését: iskolák és templomok építésére legfönnb 1 hektár (1.74 kat. hold) földet lehet kisajátítani és ebben az esetben a tulajdonosnak a kisajátított területtel értékben egyező terület kell adni. Erdélyben ez esetben — láttuk — a terület nem sokkal nagyobb (2 kat. hold), de a kártérítés különleges voltáról említés nem tétetik. Vagy nézzük a 16. §. utolsó bekezdését: ha hegyvidéken lévő birtokos beleegyezik abba, hogy teljesen kisajátítsák,

²³ „A régi uralom alatt a gazdasági iskolákat végzett erdélyi románok száma igen csekély volt“ — írja Petrini, i. m. 295.

úgy a telepítési vidéken másfélszeresét kell adni az általa átengedett területnek. Ugyan e szakasz harmadik bekezdése arról szól, hogy a nem saját kezelés miatt, a 8. §. *a)* pontja értelmében kisajátítás alá vonható területeknek mértéken felül igénybevett részeiért készpénzfizetés jár, vagy megfelelő nagyságú és értékű birtok a telepítési területen. Az ókirálysági törvény mértékadó és figyelmes. A végrehajtó szerveknek nem sok szabadságot enged. A határokat pontosan körülírja s ami jellemző — a 28. §-ban — még azt is meghatározza, hogy az állami rezervák területe általában nem lehet nagyobb 300 hektárnál (521 kat. holdnál), illetve a kisajátított terület egynolcadánál abban az esetben, ha a birtokbahelyezési igények nem elégíthetők ki teljesen. Erdélyben, ahol a birtokbahelyezési igények általában mindenütt nagyok voltak, ez azt jelentené, hogy az állami rezervák legfőbb 400 ezer kat. holdat tehetnek ki, viszont a hivatalos statisztikák értelmében — miként azt később részletesen tárgyaljuk is — a közcélú és állami rezervák területe 534 ezer kat. hold. Itt természetesen még nem vettük számításba a kisajátítási oldal fennebb ismertetett túlzásait; a kisajátított területet úgy vettük, ahogy van. Észak-Erdélyben azonban tekintettel lehetünk a fenti korrekciókra is. Itt a korrekciók nélkül a közcélú és állami rezervák területe legfőbb 153 ezer kat. hold lehetne, a korrekciók figyelembevételével viszont legfőbb csak 63 ezer kat. hold.²⁴ Ezzel szemben az állam nevén álló, közcélú és állami rezervák területe több mint 186 ezer kat. hold s ezt a mennyiséget az ismeretlen célra felhasznált területek is bizonyára jelentékeny módon növelik.

9. A kisajátítási ár megállapításában ugyancsak különbözik az ókirálysági és az erdélyi földreformtörvény. Az Ókirályságban mezőgazdasági ingatlanoknál a hektáronkénti tiszta jövedelem az irányadó, azzal a megszorítással, hogy általában a kisajátítási ár nem lehet nagyobb az 1917—1922. évekre rögzített hivatalos bérösszeg negyvenszeresénél, a községi legelők létesítése és kiegészítése céljából kisajátított területeknél ugyan e bérösszeg húszszorosánál; az embatikusok részére a törvény 7. §. *d)* pontja értelmé-

²⁴ Erdélyre is alkalmazzuk az ókirálysági törvény előírásait, amely — ismétljük — nem engedi meg vagy csak egészen kivételesen az erdők kisajátítását, felállítja az ismertetett 100 hektáros (174 kat. holdas) minimumokat, az egyes birtokosok birtokait nem tekinti föltétlenül egy birtoknak és a közlegelők háborgatását nem tekinti céljának. Ezek az előírások Észak-Erdélyben 477.373.7 kat. hold erdőterületet, 123.802.8 kat. hold mívelhető magánbirtokot és 120.894.9 kat. hold közbirtokot mentesítettek volna a kisajátítás alól. Tehát ebben az esetben kisajátítás alá legfőbb 501.413.6 kat. hold kerülhetett volna, amelynek a fenti terület egynolcada. (Részleteket ld. Függelék III.)

ben kisajátított ingatlanoknál: egyes esetekben a fizetett évi összeg húszszorosa, más esetekben az évi természeti szolgáltatás értékének húszszorosa, illetve szőlők, gyümölcsösök és más beültetett területek esetében az 1917. évi ár húszszorosa. Tehát az ókirálysági ár-megállapítás az 1917. évi, illetve az azt követő öt esztendő helyzetéhez alkalmazkodik, míg Erdélyben — láttuk — az 1913. évi, illetve az azt megelőző öt esztendő helyzetéhez, sőt az embatikusok, taxalisták és zsellérek részére kisajátított ingatlanoknál az 1886—1895 közötti évtized viszonyaihoz. Egyfelől ez a körülmény, másfelől az erdélyi törvénynek az az intézkedése, hogy az ár lejben számítható s e számításnál egy lej egyenlő egy koronával, illetve a községi legelők létesítése céljából kisajátított ingatlanok esetében két koronával, megteremtette a lehetőségét annak, — miként ezt később részletesen ki is fejtjük, — hogy földbirtok-kisajátítás címén tulajdonképpen egy nagyarányú földbirtok-elkobzás folyamata induljon meg.

10. Végül rá kell mutatnunk arra a jellemző különbségre, ami a végrehajtó szervek összetételében mutatkozik. Az ókirályságbeli törvény 37. §-a értelmében a megyei kisajátító bizottság négy tagból áll: egy táblabíróból, akit az igazságügyminiszter elnökül jelöl ki, a birtokbahelyezési központi pénztár egy megbizottjából, a birtokosoknak egy megbizottjából és a falusiaknak egy megbizottjából. A járási kisajátítási bizottság összetétele hasonló, csak a táblabíró helyett egy járásbíró szerepel. Az erdélyi törvény 58. §-a értelmében viszont a megyei kisajátítási bizottságok öt tagból állanak: egy táblabíróból, mint elnökből, a törvényszéki elnök kijelölte másik bíróból, a birtokbahelyezési pénztár egy megbizottjából, a vármegyei mezőgazdasági tanácsosból és egy földmérő mérnökből. A birtokosok és a falusiak megbizottjairól mind a megyei, mind a járási bizottságok összeállításában az erdélyi törvény teljesen megfeledezett, de megfeledezett annak a feltételnek a megszábasáról is, hogy a bizottságok tagjai legalább többségükben erdélyiek legyenek. E feledékenységé aztán — a többi mellett — sok bajt és nehézséget okozott, olyan bajokat és nehézségeket, amelyek már nemcsak a földbirtok-reformmal sújtott magyarságnak és németségnek, de még a földbirtokreform előnyeit élvező erdélyi románságnak is sok keserűséget szereztek.²⁵

²⁵ Az erdélyi és az ókirálysági földreformtörvény összehasonlítására l. még a kiváló szász politikus, Connert Fritz fejtegetéseit (*Zur Frage der Agrarreform in Siebenbürgen*. Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem. 1927. I. 4. sz.

III. Erdély és a román Ókirályság agrárszociális viszonyainak összevetése.

Az erdélyi és a román ókirálysági földreformtörvény között mutakozó különbségek tehát részben felfogásbeli, részben a magatartásra jellemző különbségek. Eltérés mutatkozik már a két törvény *expressis verbis* megjelölt célkitűzéseiben, de még nagyobb az eltérés a végrehajtás módját és mértékeit megszabó intézkedésekben. Az erdélyi törvény minden szempontból radikálisabb: a kisajátítások körébe bevon minden művelési ágat. összehasonlíthatatlanul messzebbmenően avatkozik be a mult birtokpolitikai folyamataiba, könyörtelenül megbontja a köz- és közösségi birtokok évszázados rendjét, a minimálisan aluli határokra zsugorítja össze a magánbirtokokat, nemzetközi egyezmények kötelező erejével nem törődve kiszélesíti az abszентizmus fogalmi körét, nem riad vissza a gazdasági romlást előidézö eszközök és módszerek használatától s az erdélyiek mellözésével autokratikus szervekre bízza a demokratikus reform végrehajtását. Hogy miért? Mert más volt az Ókirályságnak és megint más Erdélynek a gazdasági strukturája: ezért az erdélyi törvény eltért az ókirálysági törvényben megállapított célkitűzésektől s természetes, hogy az új célkitűzéseknek új módszerekre és eszközökre volt szüksége.

„Órománia birtokmegoszlása a lehető legelőnytelenebb — írja KLEIN GUSZTÁV ADOLF *Sotiale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen* c. tanulmányában.²⁶ — Egyik oldalon a nagybirtokok és latifundiumok — néhányak kezében, akik a gazdasági és a politikai élet urai. Másik oldalon a törpe parasztbirtokok nagy tömege, amelyek annyira kis kiterjedésűek, hogy birtokosaikat eltartani is képtelenek. A két véglet között pedig mély szakadék. Paraszti középosztály nincs, sőt a mi fogalmaink szerint jóformán parasztságról sem beszélhetünk. Alig vehetünk számba olyanokat, akiknek a létfenntartáshoz vagy éppen a fölöslegtermeléshez elégséges földjük volna, s olyanokat, akikről elmondhatnánk, hogy egy rendezett gazdaság elvei szerint dolgozó szabad parasztok. A törpebirtokosok nagy tömege az idők folyamán a nagybirtokosokkal és a nagybérlőkkel szemben nyo-

238—264.), továbbá Móricz Miklós (i. m. 80—148.) és Baróthy József (i. m. 53—97) adatait. Természetesen fennebb a két törvénynek mem kimerítő, hanem csak a leglényegesebb kérdésekre rámutató összehasonlítást nyújtottuk.

²⁶ Megjelent a *Deutsche Politische Hefte*-ben és kny. Nagyszeben, 1927. Egyébként a szerző fenti tanulmányát a romániai német akadémikusok nagyszebeni összejövételén adta elő, 1926 szeptember 12-én.

morúságos függő helyzetbe került, mert a létfenntartás érdekében vagy földet voltak kénytelenek bérelni, vagy a hét bizonyos napjain munkaerejüket voltak kénytelenek áruba bocsájtani. A nagybirtokosok a parasztságnak ezt a kényszerhelyzetét a legkíméletlenebbül kihasználták: egészen kis bérletért bérlőik munkaerejét könyörtelenül kiszípolyozták vagy éppen a föld hozamának nagyobb részét maguk számára igényelték. De a nagybirtokos és a paraszt közé rendszerint még egy közvetítő bérlő is tolakodott, aki a földet — csekély összegért birtokba vévén — a legnehezebb feltételek mellett adta tovább kis parcellákban. Spekulánsok ezek,²⁷ akik a nagybirtokosoknak kényelemszeretét építik, mint a parasztság szegénységét és szükségét a maguk hasznára fordították.²⁸ Erdélyben ellenben „a birtokmegosztás jóval kedvezőbb, — írja ugyancsak Klein, — ... a magánkézen lévő birtokállomány 70 százaléka a parasztság korlátlan tulajdona, akinek van saját felszerelése és állatállománya is. Így az erdélyi parasztság nem kényszerült sem arra, hogy a nagybirtokosoktól földet béreljen, sem arra, hogy munkaerejét áruba bocsássa. S habár e birtokoknak nagyobb része átlag 5—15 holdas s az erdélyi föld általában kevésbé termékeny, mint az óromániai, mégis elégségesek voltak a rajtuk élő családok eltartására. Mert racionálisan gazdálkodtak, mert ha egyénenként képtelenek is lettek volna arra, hogy mezőgazdasági gépeket és vetőmagot vásároljanak, megtették ezt közös erővel, s mert a nagybirtok nem ellenségük, hanem ösztönzőjük és példamutatójuk volt. Így az erdélyi agrárviszonyok teljesen különböznek az óromániai agrárhelyzettől: itt egy erős, teljesen független, gazdaságilag haladó szellemű paraszti középréteget találunk, amely munkájának jövedelmével maga rendelkezik, és amelynek megvan a lehetősége arra is, hogy a politikai és művelődési életre megfelelő hatást gyakorolhasson.”²⁹

A különbség — Klein adatait kiegészítően — számokban kifejezve az alábbi:

Az Ókirályságban az 50 hektáron aluli, vagyis magyar viszonylatban törpe- és kisbirtokoknak nevezett birtokcsoportok tulajdonában a világháború előtt 3,813.598 hektár volt, míg az 50 hektáron felüli, vagyis a magyar viszonylatban közép- és nagy-

²⁷ A Klein által is említett „Fischer Izsák és Tsai“ bérlőtrösztnek is szólva arról a 98.439 hektár erdőről, amelynek kitermelését ugyancsak 1904-ben 138.424 hektárt, 1905-ben 159.399 hektárt tett ki a bérletük, nem ők bérelték. Vö. Constantinescu, i. m. 297.

²⁸ Klein, i. m. 12—13.

²⁹ Klein, i. m. 14—15.

birtokoknak nevezett és az erdélyi agrártörvénnyel általában kisajátítás alá vont birtokcsoportok tulajdonában 4,013.198 hektár volt.³⁰ Ez azt jelenti, hogy az Ókirályságban a törpe- és kisbirtok részesedése 48.7, míg a közép- és nagybirtoké 51.3 százalékos.

Erdélyben viszont a 100 kat. holdon aluli törpe- és kisbirtokok tulajdonában ugyanekkor 5,509.778 kat. hold, míg a 100 kat. holdon felüli közép- és nagybirtokok tulajdonában 4,438.082 kat. hold volt.³¹ Ez viszont azt jelenti, hogy Erdélyben a törpe- és kisbirtokok részesedése 55.4, míg a közép- és nagybirtokoké 44.6 százalékos.

Ámde a valóságos helyzetet még ezzel az összehasonlítással sem közelíthettük meg egészen.³² Erdélyben ugyanis éppen a közép- és nagybirtokok kategóriáiba tartoznak a szociális funkciót betöltő köz- és közösségi birtokok, amelyek az Ókirályságban vagy egyáltalán nem léteztek, vagy csak nagyon korlátolt földtulajdonnal. Tehát számításba kell vennünk ezeket is és módot kell találnunk arra, hogy a fenti arányszámokat, amennyiben lehet, korrigálhassuk. Egy nagy tétel mindenestre mindkét oldalon levonásba helyezendő s ezek a köz- és közösségi birtokok erdőterületei, amelyek az Ókirályságban 1,359.028 hektárt,³³ Erdélyben 2,646.416 kat. holdat³⁴ tesznek ki. E két tétel levonása után az ókirálysági 50 hektáron felüli birtokok az összes birtokok 33.9 százalékát jelentik, míg Erdélyben a maradék 100 kat. holdon felüli birtokok csak 18.0 százalékot jelentenek. Erdélyben azonban ismerjük a köz- és közösségi birtokok legelőterületét is

³⁰ Constantinescu, i. m. 291., illetve M. Şerban, *Rumäniens Agrarverhältnisse*, 1914, 9. (közli Szekeres Endre, *Erdély és Románia birtokmegoszlása*. Erdélyi Gazda, 1920. (LI) 4. sz.

³¹ *Magyarországi Gazdacímár*. Magyarország, Horvát- és Szlavon-országok 100 holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával (szerkesztette: Rubinek Gyula) c. kiadvány alapján.

³² Idevágó adatokat közöl Nasta Sándor, *La réforme agraire en Roumanie*. XIVème Congrès Internationale d'Agriculture 1929: Actes, II. 25. és 27. Szerinte a földreform előtt a 100 hektáron felüli birtokok százalékos aránya az Ókirályságban 47.7, Erdélyben 37.0. Fenti adatainknál is előnyösebb kép ez az erdélyi helyzetről, hiszen a mi adataink értelmében az erdélyi közép- és nagybirtokok indexe 86.9, míg a Nasta-féle adatok alapján csak 77.6.

³³ Constantinescu, i. m. 385. — Megjegyzendő, hogy ebből az 1,359.028 hektár közerdőből 1,137.699 hektár (83.7 százalék) állami erdő, míg az erdélyi 2,646.416 kat. hold közerdőből csak 410.347 kat. hold (15.5 százalék) állami erdő, tehát szociális szempontból a két mennyiség nem azonos értékű, azonban erre most nem vagyunk tekintettel.

³⁴ *M. Stat. Közl.* Új folyam XXVII. k. 52°.

(823.138 kat. hold,³⁵ az egész terület 8.2 százaléka), amiből mind-egy 277.236 kat. hold számítható a közép- és nagybirtokok javára, s azt is tudjuk, hogy az Ókirályságban éppen az agrártörvény volt hivatva ennek a birtokcsoportnak a megalkotására. Így végleges értékű ókirálysági statisztika nélkül is megállapíthatjuk, hogy a köz- és közösségi birtokok leszámításával Erdélyben a 100 kat. holdon felüli közép- és nagybirtokok részesedése 15.2 százalékos, míg az Ókirályságban 30 százalék körüli.

Ez a számokban mutatkozó különbség, melyet lehetne még tovább is elemezni, a valóságban a román Ókirályság paraszttársadalmának ama komor és tragikus állapotát idézte elő, amelyről Klein előbbi fejtegetése szól. Erdélyben nyugodt tempójú a fejlődés. „A háború előtt parasztmozgalom nem indul. A földéhség itt is jelentékeny, de egészen más indokból, mint Óromániában. Nem azért, mintha a parasztságnak a megélhetéshez kevés földje lett volna; ez az egészséges népnek abból az egészen természetes igyekezetéből fakadt, hogy földjét gyarapítsa s gazdaságát fejlessze.”³⁶ Ezzel szemben az Ókirályságban a türehtetlen szociális viszonyok, a hibás törvénykezés és a gazdasági elnyomás és kihasználás egymást követő forradalmakba hajtja a népet. 1888, 1889, és 1900 parasztlázadásai egyetlen folyamatnak állomásai, mígnem 1907-ben elementáris erővel tör ki a népi keserűség és az elnyomott tömegek szenvedélye. Előbb csak Észak-Moldvában forrong a parasztság, élükön a Fischer-trösztnek bérbeadott Flămânzi-föld parasztjai, akik a legelőkoncessziókra vonatkozó árkövetelésükkel tulajdonképpen kirobbantották a felkelést. Majd egész Moldova lángol és később Valachia is, hol „a birtokosok és bérlők házait, majorjait, lakásait, raktárait a felázadt fegyveres parasztok megdúlták, kifosztották, felégették, s Teleorman és Vlasca megyék nem egy részén a birtokosokat és az uradalmi alkalmazottakat agyonkínózták és felkoncolták”³⁷.

E véres és a maga idejében végérvényesen le nem szerelt parasztforradalom után egy évtizeddel az ókirálysági agrártörvénynek az a főfeladata, hogy az újból akuttá váló belső társadalmi és gazdasági feszültséget enyhítse, annak forradalmasító okait eltüntesse s időtálló biztonságot teremtsen, hogy ne kelljen még egyszer katonaságot kivezényelni az agrártermelő munkára hivatott parasztság ellen, mint 1907-ben, s ne kelljen formális beháborút viselni, mint akkor Avarescu tábornok parancsnok-

³⁵ *M. Stat. Közl.* i. h.

³⁶ Klein, i. m. 15.

³⁷ Vö. Constantinescu, i. m. 298.

sága alatt. Az ókirálysági agrártörvény alapjaiban, célkitűzéseiben és intézkedéseiben egyaránt *szociális törvény*, szociálpolitikai beavatkozás.

És az erdélyi agrártörvény?

Később alkalmunk nyílik erre a kérdésre is megalapozott és nyílt feleletet adni. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a felelet egyezni fog Klein felfogásával, aki az erdélyi agrártörvény furcsaságainak magyarázatát a világháború utáni román belső propaganda egyik tételében véli felismerni. Ez a tétel pedig, amely csakhamar a román nép és vezetőinek is közmeggyőződése lett, az, hogy „a birtokkiszajátítás Erdélyben nemzetpolitikai alapon éppen annyira jogosult, mint odaát (az Ókirályságban) szociálpolitikai alapon“.³⁸

IV. Az erdélyi birtokviszonyok a földreform előtt.

Az a felfogásunk, hogy a kritikai megjegyzés nem alapulhat csak általánosságban mozgó adatokon s ezért nem sietünk a fenti kérdés megválaszolásával. Az erdélyi helyzet feltárásához ugyanis édeskevés az a néhány arányszám, amelyet előbb a román Ókirályság jellemzésével kapcsolatosan erdélyi viszonylatban említettünk. Bonyolultabb és érdekesebb ez a helyzet, semhogy ennyivel lényegét megközelíteni lehessen.

Éppen ezért most figyelmünket kizárólagosan Erdélyre összpontosítjuk s igyekszünk minél szemléletesebben bemutatni az erdélyi agrárkérdés alapvető vonatkozásait a birtokmegoszlás tükrében.

Először is meg kell állapítanunk, hogy nagy felületesség volna részünkről, hacsak a birtokmegoszlás nyers számaint vennénk tekintetbe. Ugyanis az a körülmény, hogy Erdély területének 38.4 százaléka erdőség és csak 57.8 százaléka mezőgazdaságilag művelhető terület,³⁹ arra kényszerít, hogy a birtokmegoszlás statisztikáját kombináljuk a művelési ágak megoszlását is mutató statisztikai számsorokkal. Mert a szóbanforgó agrárkérdés szempontjából nem mindegy, hogy a mezőgazdaságilag megművelhető terület vagy pedig az erdőterület esik nagyobb hányaddal a közép- és nagybirtok körébe. És vizsgálnunk kell a földbirtokmegoszlás tulajdoni jellegét is, mert köz- és magánbirtok nem elegyíthető egymással, hiszen az erdélyi agrárhelyzet lényegéhez

³⁸ Klein, i. m. 15.

³⁹ 1914. évi kataszteri adatok.

tartozik, hogy a földtulajdon jórésze — a történeti fejlődés következtében — nem magánosok, hanem közületek kezén van.

A mellékelt táblázat ebből a szempontból meglehetősen ki-merítő.⁴⁰ A 9,947.760 kat. hold összes területből köz- és közösségi birtok 3,943.280 kat. hold (39.6 százalék), magánbirtok 6,004.480 kat. hold (60.3 százalék). A magánbirtokból törpe- és kisbirtok 4,490.040 kat. hold (74.7 százalék), középbirtok 623.845 kat. hold (10.4 százalék), nagybirtok 890.595 kat. hold (14.8 százalék).⁴¹ A mezőgazdasági területnek 83.4 százaléka a törpe- és kisbirtokra esik s további 5.8 százalék, mint közbirtok, ugyancsak a kisemberek érdekvonalába tartozik. A legelőterületnek 83 százaléka ugyanennek a két csoportnak, a törpe- és kisbirtokosoknak és a közbirtokos közösségeknek a kezén van. Sőt a sokat vitatott erdőknek is 80 százaléka végeredményképpen a kisparasztság szociális és gazdasági istápolását szolgálja, részben mint saját-, részben mint köztulajdon.⁴² A közép- és nagybirtok jelentősége egé-

⁴⁰ A táblázat összesítő rovata az 1914. évi kataszteri adatokat tartalmazza. A közbirtokok adataira vonatkozólag l. *M. Stat. Közl.* i. h. A középbirtokok adatainak forrása a már idézett *Magyarországi Gazdacímtár*. A nagybirtokok adatait l. Jakabffy Elemér dr. *Erdélyi statisztikája*. Függelék: Statisztika-történelmi, kulturális, gazdasági stb. közlések és táblázatok. Lugos, Magyar Kisebbség kiadás, 1923. 29. (Jakabffy adatait közli még Suciú i. m. 82. és 84.)

⁴¹ A törpe- és kisbirtokok felső határa 100 kat. hold, a középbirtok 100 kat. holdtól 1000 kat. holdig, a nagybirtok alsó határa 1000 kat. hold.

⁴² A Romániához csatolt egész magyar területre — számos vármegye szétdarabolása következtében — hasonló, meglehetősen végleges értékű helyzetképet nem tudunk adni, de mégis meg tudjuk konstruálni az egyes viszonylatokat a *M. Stat. Közl.*, Új folyam XXVII. k., a *Magyarországi Gazdacímtár* és Móricz Miklós idézett monográfiájának e gazdacímtár adatait részben feldolgozó negyedik része alapján (198—204.: 2—8. tábla) s a jól megfontolt becslés segítségével.

Móricz Miklós közli (i. m. 200—201.), hogy a Gazdacímtár adatai értelmében a Romániához csatolt magyar területen törpe- és kisbirtok 9,237.633 kat. hold (51.9 százalék), közép- és nagybirtok 8,557.010 kat. hold (48.1 százalék). A *Gazdacímtár* azonban arra is támpontul szolgál, hogy a közép- és nagybirtokból mennyi a közbirtok és mennyi a magánbirtok. Nevezetesen közbirtok 5,045.708 kat. hold (59.0 százalék), magánbirtok 3,511.302 kat. hold (40.9 százalék). Az egész közbirtokállományt a *M. Stat. Közl.* idézett kötete segítségével 6.8 millió kat. holdra becsülhetjük (vö. *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában* c. tanulmányunkkal, Hitel, 1943, VIII. 1. sz. és kny. 12.), tehát a közbirtokállománynak a nagyobb részét (közel 74 százalékát) a 100 holdon felüli közbirtokok teszik ki, de jelentős mennyiség a 100 holdon aluli közbirtokállomány is, mintegy 1.8 millió kat. hold terület. A magánbirtokok összesen közel 11 millió kat. holdat jelentenek, amiből 3.5 millió közép- és nagybirtok (32.0 százalék), míg a többi (68.0 százalék) törpe- és kisbirtok. A mezőgazdasági területnek 76.6 százaléka a törpe- és kisbirtokra esik s további 7.1 százalék közbirtok, amely nagyobb részében szintén

Erdélyi birtokmegoszlás 1910–1916.

Mívelési ág	Közbirtok	Magánbirtok				Összesen
		Törpe- és kisbirtok	Közép- birtok	Nagybirtok	Összesen	
		k a t . h o l d a k b a n				
Mezőgazdasági terület	255.579	3,649.139	256.143	216.391	4,121.673	4,377.252
Legelőterület	823.138	311.198	102.101	130.407	543.706	1,366.844
Mezőgazdasági és legelőterület	1,078.717	3,960.337	358.244	346.798	4,665.379	5,744.096
Erdő- és nem termő terület	2,864.563	529.703	265.601	543.797	1,339.101	4,203.664
<i>Összesen</i>	<i>3,943.280</i>	<i>4,490.040</i>	<i>623.845</i>	<i>890.395</i>	<i>6,004.480</i>	<i>9,947.760</i>
		s z á z a l é k b a n				
Mezőgazdasági terület	6.5	81.3	41.0	24.3	68.6	44.0
Legelőterület	20.8	6.9	16.4	14.6	9.0	13.7
Mezőgazdasági és legelőterület	27.3	88.2	57.4	38.9	77.6	57.7
Erdő- és nem termő terület	72.6	11.8	42.6	61.1	22.3	42.3
<i>Összesen</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>
Mezőgazdasági terület	5.8	83.4	5.8	4.9	94.1	100.0
Legelőterület	60.2	22.8	7.5	9.5	39.8	100.0
Mezőgazdasági és legelőterület	18.8	68.9	6.2	6.0	81.2	100.0
Erdő- és nem termő terület	68.1	12.6	6.3	12.8	31.8	100.0
<i>Összesen</i>	<i>39.6</i>	<i>45.1</i>	<i>6.3</i>	<i>8.9</i>	<i>60.3</i>	<i>100.0</i>
		<i>74.1</i>	<i>10.4</i>	<i>14.8</i>	<i>100.0</i>	

szen eltörpül; mennyiségileg egyébként is kevés (1,514.440 kat. hold), de főként nem számottevő mennyiségileg a mezőgazdálkodás szempontjából, hiszen 53.4 százaléka erdő és nem termő terület s a tulajdonképpeni mezőgazdasági rész — legelők nélkül — mindössze csak 472.534 kat. hold, ami Erdély földjének nem egészen 5 százaléka.

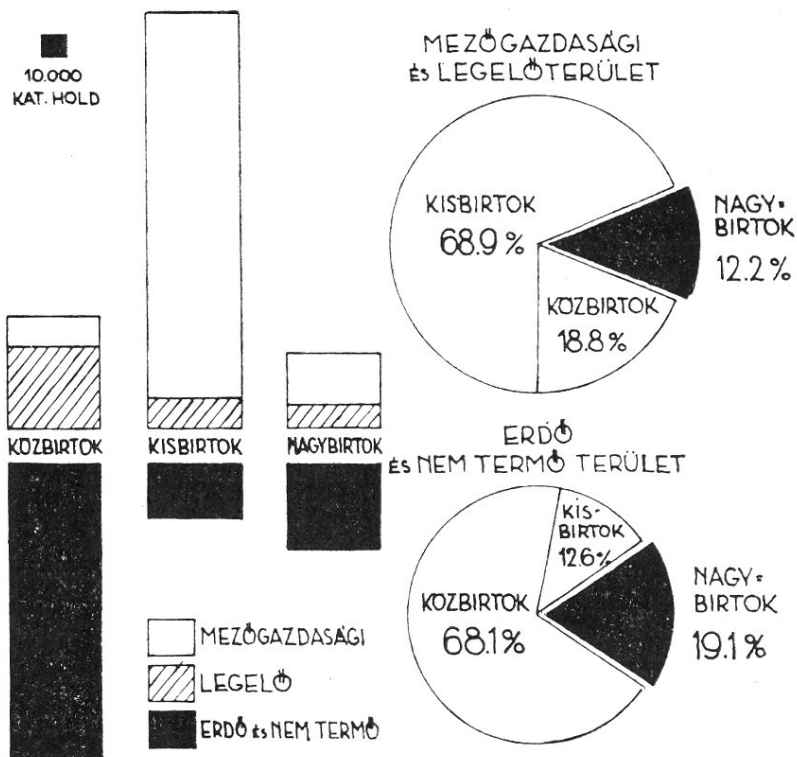
a kisemberek javát szolgálja (vö. *Tallózás* stb. első fejezetével: a korlátozott forgalmú birtokok). A legelő terület 79.3 százaléka tartozik a törpe- és kisbirtokosok, illetve a közbirtokosok hatáskörébe, míg az erdő és nem termő területeknek 76.7 százaléka.

A közép- és nagybirtokok tehát e területen erősebben vannak képviselve, mint a történeti Erdélyben, azonban távolról sem jelentenek 48 százalékot, miként azt az erdélyi birtokviszonyokkal foglalkozó román tanulmányok hirdették (vö. Iacob János dr, *Chestia agrară în Ardeal*. Nagyvárad, 1924, 15.; Lazar Liviusz, *La Mise en Oeuvre de la Réforme Agraire en Roumanie*. Párizs, 1924, 48—49.; Bercau Valér, *La réforme agraire en Roumanie*. Párizs, 1928, 18.; Damian C. Konstantin, *Reforma agrară din 1918—1921*. Bukarest, 1928, 20—21.; Mitrany, i. m. 208.; Ciomac L. János dr., *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatarelor agricole după reforma agrară*. Bukarest, 1931, 31.; Basarbeanu A. Gergely, *Proprietatea rurală în România*. Bukarest, 1935, 53.). A törpe- és kisbirtokok arányszáma — bár nem 74.7 százalék, mint a történeti Erdélyben — mégis 68.0 százalékaival meghazutol minden olyan túlzást, ami itt maradék feudalizmusról beszél, különösképpen, ha arra vagyunk figyelemmel, hogy a szociális bázisul szolgáló mezőgazdasági területnek több mint háromnegyede a törpe- és kisgazdák magántulajdona, s a legelőterületnek is csak 20.7 százaléka, az erdőnek is csak 23.3 százaléka van a közép- és nagybirtokosok kezén.

A Romániához csatolt magyar területek birtokmegoszlása a világháború előtt:

	Mezőgazdasági terület	Legelő ezer kat. holdakban	Erdő és nem termő	Összesen
Törpe- és kisbirtok	6.291.6	417.7	735.4	7.444.7
Közép- és nagybirtok	1.338.2	475.5	1.697.6	3.511.3
Közbirtok	582.8	1.402.2	4.853.6	6.838.6
Összesen	8.212.6	2.295.4	7.286.6	17.794.6
		százalékokban		
Törpe- és kisbirtok	76.6	18.2	10.1	41.9
Közép- és nagybirtok	16.3	20.7	23.3	19.7
Magánbirtok	92.9	38.9	33.4	61.6
Közbirtok	7.1	61.1	66.6	38.4
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0

Erdélyi birtokmegoszlás 1910–1916*.

Még szemléletesebben ez a helyzetkép az alábbi arányszámokban fejezhető ki:

	Köz- birtok	Kis- birtok	Közép- birtok	Nagy- birtok	Összes birtok
mezőgazdasági terület	2.56	36.68	2.57	2.17	44.00
legelőterület	8.27	3.13	1.02	1.31	13.74
erdő és nem termő terület	28.79	5.32	2.67	5.46	42.26
összesen	39.63	45.14	6.27	8.95	100.00

A kisbirtok területi arányszámait véve bázisul,⁴³ 100-nál nagyobb indexe van a közerdőnek (541.1), a közlegelőnek (264.2) és a nagybirtokok erdőrészesedésének (102.6); az 50-es indexet

* *Kisbirtok* = törpe- és kisbirtok; *nagybirtok* = közép- és nagybirtok. A magánbirtokállományt tehát csak aszerint ábrázoljuk, hogy kisebb vagy nagyobb 100 kat holdnál.

⁴³ A kisbirtokok arányszámait (36.68, 3.13 és 5.32) százzal tesszük egyenlővé.

pedig csak a középbirtok erdőrészesedése éri el (50.2) s mind olyan területek ezek, amelyek a birtokmegosztás szociális voltát nem befolyásolják gyengítőleg, sőt a közerdők és a közlegelők magas indexszáma még emeli a kisbirtok súlyát és jelentőségét az erdélyi birtokkomplexumban.

De számításba vehetünk nemzetközi adatokat is. A háború előtti Erdély birtokmegosztásának strukturája nemcsak a román Ókirálysággal való viszonylatban, hanem általános viszonylatban is értékelhető. Sőt akkor is megállja a helyét, ha időben jóval későbbi nemzetközi adatsort állítunk a mi erdélyi adatunk mellé. Így alább tizennyolc európai állam 1924—1935. évi adatait, ezen országok törpe- és kisbirtokainak százalékos arányszámait sorakoztatjuk fel⁴⁴ s nem meglepő, hogy az erdélyi arányszám a sor közepén foglal helyet:

	Erdély (1910—1916) ⁴⁶ : 74.7		
Norvégia (1929)	97.7	Románia (1930) ⁴⁵	67.8
Németalföld (1929)	91.4	Olaszország (1930)	58.4
Finnország (1929)	90.1	Csehszlovákia (1933)	56.6
Svájc (1929)	85.4	Magyarország (1935)	53.5
Dánia (1933)	84.3	Németország (1933)	53.4
Litvánia (1930)	83.8	Lengyelország (1925)	52.7
Észtország (1929)	81.5	Lettország (1929)	49.6
Svédország (1927)	79.9	Ausztria (1930)	47.1
Franciaország (1929)	70.8	Anglia (1924)	37.3

⁴⁴ Vö. Navratil Ákos, *Közgazdaságtan*. Budapest, 1939, II. k. 624. — Az itt közölt táblázat forrásai: *M. Stat. Közl.* Új sorozat 99. k. 12. *, *Annuaire International de Statistique Agricole* (1936—37-ig), *Comptabilité Agricole*. Recueil de statistique pour 1928—29. Inst. Internat. d'Agriculture. Roma, 1932, LXII. kk. A törpe- és kisbirtokok felső határa általában 50 hektár, kivéve Angliát, ahol 40 hektár, Dániát, ahol 60 hektár és Magyarországot, ahol 57.5 hektár. Természetesen az erdélyi adat is a 100 kat. holdon (57.5 hektáron) aluli birtokokra vonatkozik.

⁴⁵ A román propagandisztikus művek rendszerint nem ezt az adatot közlik, hanem a mezőgazdasági és nem termő területre kiszámított adatokat. Ezek szerint a romániai átlag 84.6 százalék, az erdélyi átlag 83.8 százalék (vö. *L'Agriculture en Roumanie*. Atlas statistique. 1938, 75.). Természetesen ezek mellé az arányszámok mellé mi is a mezőgazdasági terület megosztását mutató arányszámainkat helyezzük: 83.4 százalék a történeti Erdélyben, 76.6 százalék az egész csatolt területen, illetve a nem termő területet is figyelembevéve: 81.6 százalék a történeti Erdélyben, 77.1 százalék az egész csatolt területen. Abszolút számokban (A = a történeti Erdély; B = az egész csatolt terület):

	A	B
mezőgazdasági és nem termő területek összesen	4,762.012	9,074.763
mezőgazdasági és nem termő területek a 100 holdon aluli birtokcsoportban	3,886.479	6,995.013
	81.6%	77.1%

⁴⁶ Ld. a köv. lapon.

Igaza van azonban KLEINnak, amikor idézett tanulmányában nem elégszik meg az erdélyi helyzet általános jellemzésével, hanem kritika tárgyává teszi a román agrárpolitikusok ama kedvenc tételét is, hogy „az erdélyi birtokmegosztás ha gazdaságilag nem is rossz, de nemzetiségileg igazságtalan”.⁴⁷ Valójában nem lehet süket füllel elhaladni emellett az unos-untalan hangoztatott tétel mellett s nem lehet elhallgatni a román propaganda-irodalom tényhamisításait sem. Klein maga is utal arra, hogy a románok szeretnek az erdélyi román nép szegénységéről, elmaradottságáról és műveletlenségéről beszélni: az erdélyi románt mint igénytelen pásztort rajzolják, aki nyomorúságos kunyhóban lakik, kőháza nincs, még az ekét sem nagyon ismeri, vagy úgy ábrázolják, mint aki annyira nyomorult, hogy a gazdag magyarok és szászok földmunkásaként s cselédjeként kényszerül egyik napról a másikra tengetni életét. „Alapjában hamis ez a szemlélet és az erdélyi románság végzetes lebecsülése ez” — állapítja meg Klein,⁴⁸ s mert az adatok rendelkezésünkre állanak, számokban is bemutatjuk, hogy mennyire igaz ez az álláspont s egyben előbbi számsorainkat az erdélyi birtokmegosztás nemzetiségi vonatkozásaival egészítjük ki.

⁴⁶ Erdély és a Romániához csatolt keletmagyarországi és bánági részek természetes birtokstruktúrája következtében a nyers birtokstatisztikai adatok összehasonlítási alapul nem vehetők. Amíg a mezőgazdasági terület (szántó-, kert-, rét- és szőlőterület) megosztásában elfogadható, hogy törpe- és kisbirtok az, ami 100 kat. holdnál kisebb üzemeket alkot, addig a legelő- és erdőterület megosztásában a törpe- és kisbirtokokhoz hozzá kell számítani a közbirtokok ama részét is, amely csak a jobb kihasználás szempontjából mutat közép- vagy nagyüzemi formát, de lényegében a törpe- és kisbirtok kiegészítő része, mint közbirtokosság, községi vagy úrbéri közbirtok, iskolafenntartó egyházi vagy alapítványi közvagyon stb. Így a fenti arányszám, amely a történeti Erdély törpe- és kisbirtokainak részesedését mutatja a magánbirtokban, ilyen mérlegelés mellett, a törpe- és kisbirtok minimális arányszáma, mert — a fentiekből kitűnik — a törpe- és kisbirtok részesedése a mezőgazdasági területben 83.4 százalékos, a törpe- és kisbirtok, valamint a közbirtok együttes részesedése a legelőterületben 83.0 százalékos, a törpe- és kisbirtok, valamint a közbirtok együttes részesedése az erdő- és nem termő területben 80.7 százalékos. De a fenti arányszám nem gyengül meg akkor sem, ha nemcsak a történeti Erdély, hanem az egész Romániához csatolt magyar területek birtokmegosztását tekintjük. Itt a törpe- és kisbirtok részesedése a magánbirtokban ugyan valamivel kevesebb (68.0 százalék), de a mezőgazdasági területben való részesedése már 76.6 százalékos, a közbirtokkal együtt pedig a legelőterületben való részesedése 79.3, az erdőterületben való részesedése 76.7 százalékos. A fenti arányszámot tehát a történeti Erdély vonatkozásában feltétlenül minimális arányszámnak, az egész csatolt terület vonatkozásában pedig közepes arányszámnak kell tekintenünk.

⁴⁷ Klein, i. m. 16.

⁴⁸ Uo. 17.

Mindenekelőtt a mellékelt összefoglaló statisztikai tábla⁴⁹ segítségével rá kell mutatnunk arra, hogy Erdélyben a magyarság társadalmi képlete feltűnően rosszabb, mint a románságé. A bizonytalan egzisztenciák csoportjában — ha a nemzetiségi arányszámot 100-zal tesszük egyenlővé — a magyarság indexe 116,6, míg a románságé csak 90 (a németisége 70,1); ezzel szemben az önálló létalappal rendelkező földbirtokosok és iparforgalmi önállók csoportjában a magyarság indexe csak 80,9, míg a románságé 112,1 (a németisége 113,8). A bizonytalan egzisztenciák sorából

	minden 100 magyar keresőre jut	11.3
„	100 német	7.0
„	100 román	5.5

Ez azt jelenti, hogy az önálló keresők sorában az uralkodó, államalkotó (az ellenséges érzületű propaganda fogalmazásában: elnyomó) nemzet alul marad, a proletár- vagy proletárjellegű népeségben pedig felülkerekedik. Az elnyomásról, visszaszorítottságról panaszkodó nemzetiség viszont az önálló keresők sorában majdnem a társadalmilag szerencsésen tagolt németiség magas arányszámát éri el s proletáriátusa jóval kevesebb, mint az erdélyi átlag.

A románság szerencsés társadalmi tagoltságának bázisa természetesen maga a föld, mivel hogy Erdélyben a kereső népesség 70.7 százaléka őstermelő s ez az arányszám a románságnál még magasabb (83.5). És valójában a birtokmegoszlás nemzetiségi statisztikája azt bizonyítja, hogy a románság társadalmi erejének itt van a forrása. Habár a középbirtokok csoportjában aránylag kicsiny a részesedése (13.7 százalék) s még kisebb a nagybirtokok csoportjában (4.8), annál fölényesebb a helyzete a kisbirtokok csoportjában, ahol kétharmados többséget sikerült szereznie (66.2).⁵⁰

⁴⁹ Forrás: *M. Stat. Közl.* Új sorozat 56. k. — Iparforgalom = bányászat és kohászati, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés; Közszolgálat stb. = közszolgálat és szabadfoglalkozások. — A gazdasági tisztviselők, illetve a gazdasági cselédek és munkások csoportjához számítottak az erdőzet és a szénégetés körében alkalmazott tisztviselők, illetve segéd-személyzet. Az egyéb és ismeretlen foglalkozásúak mind bizonytalan egzisztenciák *Vö. M. Stat. Közl.* Új sorozat 48. k. Általános jelentés.

⁵⁰ Az erdélyi birtokmegoszlás nemzetiségi adatait közli Jakabffy, i. m. 28. és Oberding, i. m. 6. — a m. kir. külügyminisztériumnak az optáns-ügy tárgyában a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett emlékirata alapján. De ugyanezen adatokat közli Suciú, i. m. 84—87. — A három tábla összevetésének nagy nehézsége, hogy amíg a törpe- és kisbirtokok adatai csak a mezőgazdasági és legelőterületre vonatkoznak, addig a közép- és nagybirtokok adatai az egész területet felölelik. De ez a körülmény még az értékelés szempontjából is nehézséget okoz, mert a közép- és nagybirtokok erdőterületei a szociális tulajdonkérdésben szerepet nem játszanak. Éppen ezért — a helyes ítélkezés érdekében — az erdő-

**Foglalkozási csoportok és társadalmi rétegek Erdélyben.
(A kereső népesség számadatai 1910.)**

Foglalkozási csoport	Összes	Magyar	Német	Román
		a b s z o l u t s z á m		
Őstermelés	834.890	216.044	58.929	546.335
Iparforgalom	200.842	106.702	29.308	55.505
Közszolgálat stb.	31.658	19.409	4.616	7.452
Véderő	20.208	9.214	2.682	7.810
Napszámosok	23.185	8.276	701	12.333
Házi cselédek	44.076	23.732	2.398	17.632
Egyéb és ismeretlen	25.167	13.251	4.115	6.635
Összesen	1,180.026	396.628	102.749	653.702
		s z á z a l é k		
Őstermelés	100.0	25.8	7.1	65.4
Iparforgalom	100.0	53.1	14.5	27.6
Közszolgálat stb.	100.0	61.3	14.5	23.5
Véderő	100.0	45.6	13.2	38.6
Napszámosok	100.0	35.7	3.0	53.2
Házi cselédek	100.0	53.8	5.4	40.0
Egyéb és ismeretlen	100.0	52.6	1.6	26.3
Összesen	100.0	33.6	8.7	55.4
		a b s z o l u t s z á m		
Birtokosok és bérlők	579.030	140.807	52.955	384.608
Iparforgalmi önállók	69.329	35.866	11.732	17.948
<i>Önállók</i>	648.359	176.673	64.687	402.556
<i>Véderő</i>	20.208	9.214	2.682	7.810
Gazdasági } tisztviselők	1.064	875	117	64
Iparforgalmi }	8.079	5.680	1.778	526
Közszolgálat stb.	31.658	19.409	4.616	7.452
<i>Értelmiség</i>	40.801	25.964	6.511	8.042
Gazdasági cselédek, munkások	254.796	74.362	5.857	161.663
Iparforgalmi segédszemélyzet	123.434	65.156	15.798	37.031
Napszámosok	23.185	8.276	701	12.333
Házicselédek	44.076	23.732	2.398	17.632
Egyéb és ismeretlen	25.167	13.251	4.115	6.635
<i>Cselédek, munkások</i>	470.658	184.777	28.869	235.294
Összesen	1,180,026	396,628	102,749	653,702
	% (a társadalmi réteg összes számához képest)			
Önállók	100.0	27.2	9.9	62.1
Véderő	100.0	45.6	13.2	38.6
Értelmiség	100.0	63.6	15.9	19.7
Cselédek, munkások	100.0	39.3	6.1	49.9
Összesen	100.0	33.6	8.7	55.4
	% (a nemzetiség összes számához képest)			
Önállók	54.9	44.5	62.9	61.5
Véderő	1.7	2.3	2.6	1.2
Értelmiség	3.5	6.5	6.3	1.2
Cselédek, munkások	39.8	46.6	28.1	36.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0

Már pedig — fejtegettük — Erdélyben a kisbirtok a döntő tényező minden a birtokmegoszlással kapcsolatos kérdésben és szociális szempontból kevésbé lényeges a közép- és nagybirtokban való részese-
 sedés, mert ezeknek a birtokkategóriáknak csak kisebb része mező-
 gazdaságilag művelhető terület. Így bizonyos, hogy akinek a kis-
 birtokban fölénye van, annak fölénye van az egész földtulajdon-
 ban. A románság tulajdoni viszonyai legalább is ezt bizonyítják,
 hiszen 1916-ban — kiszámítható — a főként törpe- és kisbirtokos
 románság tulajdonában van az erdélyi mezőgazdaságilag meg-
 művelhető és legeltetésre felhasználható föld 56.3—57.7 százaléka,
 mintegy 2.7 millió kat. hold (akkor, amikor nemzetiségi arány-
 száma a kereső népességben 55.4 százalék), ezzel szemben ugyane
 területből a németiség részesedése 7.6—8.1 százalék (bár nemzeti-
 ségi arányszáma 8.7), a magyarság részesedése viszont 34.1—35.9
 százalék (s nemzetiségi arányszáma 33.6).⁵¹ Amíg nemzetiségi
 arányszámához képest a „szegény“ és „megnyomorított“ románság
 tulajdoni fölénye 0.9—2.3 százalékos, addig a „feudális“ magyar-
 ság fölénye egy árnyalattal gyengébb; 0.5—2.3 százalékos.

területeket valamiképpen ezekből az adatsorokból ki kell küszöbölni.
 Két lehetőségünk van erre. Vagy az, hogy a közép- és nagybirtok meg-
 állapított mezőgazdasági és legelőterületére alkalmazzuk az egész
 birtokállományra közölt nemzetiségi arányszámokat, vagy pedig az,
 hogy a közép- és nagybirtok mezőgazdasági és legelőterületét teljes
 egészében magyarnak vesszük, hogy elfogultsággal senki se vádolhas-
 son. Az első esetben:

	összesen	magyar	német	román
törpe- és kisbirtok	4,037.496	1,001.300	363.374	2,672.822
középbirtok	358.244	290.536	18.270	49.079
nagybirtok	346.798	324.950	5.202	16.646
összesen	4,742.538	1,616.786	386.846	2,738.547
%	100.0	34.1	8.1	57.7
A második esetben:				
törpe- és kisbirtok	4,037.496	1,001.300	363.374	2,672.822
középbirtok	358.244	358.244		
nagybirtok	346.798	346.798		
összesen	4,742.538	1,706.342	363.374	2,672.822
%	100.0	35.9	7.6	56.3

Ezek az arányszámok kétségkívül határértékek s így nyugodtan épít-
 hetünk rájuk.

Természetesen azon, hogy a fenti táblák és a megelőző, a birtok-
 megoszlás általános képét mutató tábla végösszegei között némi külön-
 ség mutatkozik, senki sem csodálkozhatik, mert a két tábla adatsora
 között hatévnnyi különbség van éppen abban az időszakban, amikor
 Magyarországon alapvető eltolódások történtek a birtokkategóriák
 között. (L. hátrább a románok birtokszerzésével kapcsolatosan.)

⁵¹ Ld. a megelőző jegyzetben közölt számításokat.

Birtokmegoszlás Erdélyben nemzetiségek szerint. (1916 évi adatok.)

a) Törpe- és kisbirtokok

Birtokcsoport	A számbavett birtokok			
	összes terület	összes területéből		
		magyar	német	román
		anyanyelvű tulajdonos kezén van		
kat. holdakban				
5 holdon alul	1,409.089	327.039	84.788	997.262
5—10 holdig	1,191.060	274.550	100.936	815.574
10—50 „	1,384.860	379.524	169.575	835.761
50—100 „	52.487	20.187	8.075	24.225
Összesen	4,037.496	1,001.300	363.374	2,672.822
%	100.0	24.8	9.0	66.2

b) Középbirtokok

Birtokcsoport	A számbavett birtokok			
	összes terület	összes területéből		
		magyar	német	román
		anyanyelvű tulajdonos kezén van		
kat. holdakban				
100—200 holdig	142.831	100.812	9.423	32.596
200—300 „	100.826	77.789	7.147	15.890
300—500 „	130.448	111.006	5.376	14.066
500—1000 „	204.364	180.003	7.725	16.636
Összesen	578.469	469.610	29.671	79.188
%	100.0	81.2	5.1	13.7

c) Nagybirtokok

Birtokcsoport	A számbavett birtokok			
	összes terület	összes területéből		
		magyar	német	román
		anyanyelvű tulajdonos kezén van		
kat. holdakban				
1000—2000 holdig	196.279	177.208	5.652	13.419
2000—5000 „	291.016	270.277	7.645	13.094
500—10.000 „	131.891	126.616		5.275
10.000—20.000 „	79.450	68.322		11.128
20.000 holdon felül	186.128	186.128		
Összesen	884.764	828.551	13.297	42.916
%	100.0	93.7	1.5	4.8

Több román szerző⁵² az erdélyi földreformtörvény kamarai tárgyalását bevezető bizottsági jelentés⁵³ alapján, az 1919. évi román mezőgazdasági összeírásra hivatkozva, azt állítja, hogy a Romániához csatolt magyar területeken

	románok	egyéb nemzetiségűek	összes birtok- állomány
	birtokállománya		
100 holdon alul	3,448.602	5,407.141	8,855.743
100 holdon felül	150.067	5,876.815	6,026.882
összesen	3,598.669	11,283.956	14,882.625 ⁵⁴

És hozzáfűzik, hogy az idézett statisztika értelmében a 100 holdon felüli 8.435 birtokosból csak 209 román, de még nagyobb az aránytalanság az 1000 holdon felüli birtokcsoportokban, mert itt 1190 birtokosból csak 27 román.

Ezzel kapcsolatosan — az előbbi statisztikát kiegészítve — mindenekelőtt arra mutatunk rá, hogy a *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 56. kötetében közzétett részletes foglalkozási statisztika bizonyossága szerint az osztatlan vármegyék⁵⁵ területén 1910-ben számbavett birtokosok közül:⁵⁶

	magyar	román	német	magyar	román	német
	abszolút szám			százalék		
5 holdon aluli	49.070	213.662	13.501	17.6	76.5	4.8
5—10 holdas	42.752	178.963	16.106	17.7	73.9	6.6
10—50 „	63.010	167.861	29.413	23.9	63.0	11.1
50—100 „	3.585	4.195	1.374	37.7	44.1	14.5
100—1000 „	1.832	830	376	60.1	27.2	12.3
1000 holdon felüli	209	19	14	85.7	7.8	5.3

Tehát a románság hatalmas fölényt mutat minden 50 holdon

⁵² Iacob, i. m. 21—22.; Lazar, i. m. 57—58.; Constantinescu, i. m. 288—289.; *La réformé agraire en Roumanie et ses résultats d'après les derniers chiffres officiels fin 1924*. Bukarest, 1925, 11.; Bercaru, i. m. 20—21.; Damian, i. m. 23.; Mitrany, i. m. 214.; Ciomac, i. m. 31.; Grintzescu E., *Le problème du redressement agricole en Roumanie*. Bukarest 1931, 35.

⁵³ Vö. *Mon. Of.* 1922 március 4-i 149. sz.

⁵⁴ A Romániához csatolt magyar területek kiterjedése nem 14,882.625 kat. hold, hanem 17,794.643 kat. hold (vö. az egyes vármegyék adóközségeinek területét és kataszteri tiszta jövedelmét művelési ágak és osztályok szerint, az 1909: V. t. c. alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után, 1914-ben közlő hivatalos kiadványok részletes adataival, illetve Móricz, i. m. 199.). Az 1919. évi román mezőgazdasági statisztikai összeírás pontosságára és megbízhatóságára nem vet éppen előnyös fényt ez a 2,912.018 kat. holdat kitevő különbség.

⁵⁵ A történeti Erdély 15 vármegyéjén kívül ideszámítjuk Arad, Krassó-Szörény és Szilágy vármegyéket.

⁵⁶ Vö. Móricz, i. m. 208—213.

aluli birtokcsoportban, de többsége van az 50—100 holdas birtokcsoportban is: így nem lehet valószínű, hogy a románság 100 holdon aluli birtokállománya csak 3.5 millió kat. hold legyen. A 100 holdon felüli birtokcsoportokban valóban a magyarság van fölényben, de a román közép- és nagybirtokosok száma távolról sem 209, csak az osztatlan vármegyékben 849, tehát 640-nel több, mint amennyiről a román szerzők megemlékeznek, habár Bihar, Máramaros, Szatmár és Temes vármegyék, továbbá a csanádi, torontáli és ugocsai részek kívül esnek számításainkon: így tehát kételkednünk kell a 100 holdon felüli román birtokállomány megállapításának helyességében is.⁵⁷

Kétségeskedésünket a fentiek mellett néhány pozitív birtokstatisztikai adat is indokolja:

a történeti Erdély területén⁵⁸

román törpe- és kisbirtok	2,672.822 k. hold
román közép- és nagybirtok	122.104 „
naszódi közalapok és közvagyron	463.327 „
görög katolikus egyházi vagyon	56.582 „
görög keleti egyházi vagyon	29.838 „

a keletmagyarországi és bánági részekben⁵⁹

karánsebesi vagyonszövetség	253.142 „
görög katolikus egyházi vagyon	170.000 „
görög keleti egyházi vagyon	60.000 „

E tételek összege már is 3,827.815 kat. hold, bár a felsorolásban nincsenek benne a történeti Erdély román nemzetiségű törpe- és kisbirtokosainak erdő- és nem termő területei, a keletmagyarországi és bánági részek román földbirtokosainak összes területei, általában a román érdekeltségű községi közbirtokok (amelyek csak

⁵⁷ A foglalkozási és a mezőgazdasági üzemművelés statisztika összevetése alapján az osztatlan vármegyék területén a románság birtokállományát mintegy 47.5 százalékra becsülhetjük. Természetesen a törpe- és kisbirtok aránya nagyobb, a közép- és nagybirtoké kisebb. A törpe- és kisbirtok sorában a románság részesedése mintegy 65, a közép- és nagybirtok sorában mintegy 15 százalékos, de a román törpe- és kisbirtokok nem mind az alsó kategóriákban tömörülnek, — miként azt a román szerzők kivétel nélkül hirdetik és állítják, — az általunk megbecsült román birtokállománynak több mint a fele a 10—50 kat. holdas birtokcsoportban található. Végül meg kell jegyeznünk, hogy becsülésünk 8,209.058 kat. hold területre, mégpedig csak a mezőgazdasági jellegű üzemekre vonatkozik; tehát a románság földbirtokai az 1919. évi statisztikában számbavett terület 55 százalékán, a csak mezőgazdasági jellegű üzemek körében is jóval felülmúlják a megállapított 3.5 milliós állományt.

⁵⁸ A már közölt 1916. évi birtokstatisztika, illetve a *M. Stat. Közl.* már idézett kötetei (Új folyam XXVII. k. 25—33, és 35—41.; Új sorozat 39. k. 163*.).

⁵⁹ *M. Stat. Közl. i. h.*

a történeti Erdélyben több mint 700 ezer kat. holdat jelentenek⁶⁰), a román érdekeltségű úrbéri vagyonok, több román alapítványi vagyon stb. Mégis a fenti összeg 229.146 holddal több, mint amennyit az 1919. évi román összeírók — állítólag — számbavettek. Több millió kat. hold valahol elsikkadt s az a legenyhébb ítélet, amit CIOMAC hangoztatott e birtokállománnyal kapcsolatosan: „nu ni se pare verosimil“ (nem tűnik valószínűnek),⁶¹ mert a román agrárpolitikusnak a fenti statisztikák éppen úgy rendelkezésére állottak és állanak, mint ahogy a mi rendelkezésünkre állanak, sőt — román viszonylatban — még nagyobb lehet tájékozottságuk. Így pl. ők is tudhatták, hogy 1848-ban a jobbágyság végleges eltörlésével különösképpen Alsófehér, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Torda, Küküllő, Hunyad, Kraszna, Zaránd, Szeben és Fogaras vármegyék területén az ottlakó románság tulajdona mintegy másfélmillió kat. holddal gyarapodott.⁶² Hogy előbb mennyire becsülhető a románok kezén lévő föld, arra biztos támpontjaink nincsenek, de az kétségtelen, hogy a román birtokosodás nem 1848-ban kezdődött el.⁶³ Akkor csak nagyobb lendületet kapott és szolidabb bázist a további fejlődéshez. Ezt — ismételjük — ők is, a román

⁶⁰ *M. Stat. Közl.* Új sorozat 39. k. Részletes kimutatások. (A községek nemzetiségi összetételének segítségével megoldott s községről-községre alkalmazott becslés alapján.)

⁶¹ Ciomac, i. m. 33.

⁶² Vö. Grimm A. József, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*. Bécs, 1863., illetve Sebess, i. m. 43—52. és függelék. — Petri Emil, *La réform agraire en Roumanie*. Bukarest, 1931, 16. és Grintzescu, i. m. 34. a fentiekkel megegyező adatokat közölnek, de — érthető okokból — azokat nem értékelik. Hasonlóképpen jár el Suciu, aki idézett munkájában szintén foglalkozik az 1848. évi és az azután beállott birtokpolitikai változásokkal (56—63.).

⁶³ Történészek előtt ez a kérdés nem is vitás. Az erdélyi románság, amely a XIII. századfordulótól kezdve kisebb-nagyobb tömegekben telepedik meg a magyar Erdélyben, bevándorlása első időszakaitól kezdve birtokosként szerepel a történeti kútfőkben. Már a XIV. században Máramaros vármegye birtokos nemessége tisztára román (vö. Mihályi János, *Máramarosi diplomák a XIV—XV. századból*. Máramarossziget 1900.). A Hunyad vármegyei Hátszeg-vidék mintegy 100 falujában a középkor végén ugyancsak, román a birtokos kisnemesség (vö. Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1913, V. 23—35.). Hasonlóképpen középkori a Fogaras vármegyei román birtokos nemesség, az u. n. bojárok eredete (vö. Puşcariu János, *Fragmente istorice*. Nagyszeben, 1907, IV. 75.). De román volt a mai Krassó-Szörény vármegye területén fekvő nyolc kiváltságos román kerület egész birtokos nemessége, s ezek számára 1457-ben biztosított az a jog, hogy kerületeikben a király külső embernek nem adományoz birtokot (vö. Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*. Budapest, 1876, 74. és Csánki, i. m. II. 5—6.). Belső-Szolnok vármegye 1806-ból való összeírása pedig arról tanuskodik, hogy az egy lovassal vagy gyalogossal hadi szolgálatot teljesítő

agrárpolitikusok is tudhatták, de azt igazán csak ők tudták, hogy a múlt század második felében, a századforduló időszakában és közvetlenül a világháború előtt a sorozatos parcellázások következtében mennyi föld jutott román kézre. Ugyanis az a helyzet, hogy egy évtizeddel a jobbágyfelszabadítás után, a múlt század hatvanas éveiben megindult az erdélyi közép- és nagybirtok bomlási folyamata s ez elsősorban a román parasztság hasznára volt. Sajnos, pontos statisztikáink erről nincsenek egészen a századelő idejéig. Csak következtethetünk arra, hogy mi zajlott le előbb. Egy összeírás azt mutatja, hogy 1903—1913 között 719 magyar birtok ment át román tulajdonba 166.394 kat. hold terjedelemben, 57,548.556 korona értékben.⁶⁴ Egy másik összeírás e számadatokat mintegy kiegészítően közli, hogy 1907—1912 között az Erdéllyel határos keletmagyarországi vármegyékben 102.483 kat. hold jutott román kézre 30,218.617 korona értékben.⁶⁵ Tíz, illetve részben csak öt esztendő alatt Erdélyben és a vele szorosan határos vármegyékben 268.877 kat. holddal gyarapodott a román tulajdon 87,767.173 korona értékben. S ez a terület kevés kivétellel előbb magyar birtok volt, tehát a birtokcsere nemcsak abszolút értelemben erősítette a román birtokosréteget, hanem a magyarsággal való viszonylatban is. És ami közvetlenül a világháború előtti tíz, illetve öt esztendő alatt történt ebben a vonatkozásban, az bizonyára hasonló módon, esetleg hasonló mértékben zajlott a megelőző évtizedekben is. Erről azonban pontosabban a román agrárstatisztikák számolhatnának be, mert a parcellázások, földvásárlások nagyobb részét erdélyi román bankok és néhány erdélyi román ügyvéd bonyolította le.⁶⁶ Mi csak a végeredményről tudunk számot adni s ez az az előbbi számsor, mely román fölényről beszél az erdélyi birtokmegosztással kapcsolatosan. A világháború idejéig az erdélyi magyarság és szászság csak veszített és szegé-

birtokos kisnemesség sorában 1735 (78.4 százalék) román és csak 477 (21.6 százalék) magyar (vö. *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. Dés, 1905, VII. 400—419.). Tehát a románok Erdélyben nemcsak jobbágyok — miként azt nem egy román politikus hangoztatta — hanem birtokos nemesek is, — ott, azokon a területeken, amelyeket bevándorlásuk idején szálláshelyül megkaptak, még pedig teljes jogú birtokos nemesek, akiknek birtokjogát senki sem háborgatta.

⁶⁴ Tokaji László, *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtok-forgalom utóbbi 10 évi adatai*. Kolozsvár, 1913. I. tábla.

⁶⁵ gr. Bethlen István, *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912, 36.

⁶⁶ Vö. Tokaji, i. m. 11. és Petrini, *Reforma agrară*. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928. I. 287. („A román bankok pénzével a magyar birtokok felvásároltattak, majd később parcelláztattak és így jutottak román kézbe“.)

nyedett A szászsággal kapcsolatosan éppen KLEIN mutat rá a veszteség mértékére. „Oskar v. Meltzel 1885-ben »A szász falusi népesség statisztikájá«-ban a szász földtulajdont még 856.480 kat. holdban állapította meg. Viszont a magyar kormányzatnak 1916. évi felvétele szerint az erdélyi németek az egész földterületből alig rendelkeznek többel, mint 600.000 kat. holddal. Ennél fogva három évtized alatt birtokállományunknak csaknem egy-egyedét elveszítettük és nyugodtan mondhatjuk, hogy ez az egész terület a románság kezére jutott.”⁶⁷

A tudományos tárgyilagosság ezek után nem tehet mást, mint hogy az erdélyi agrárhelyzettel kapcsolatosan román részről emlegetett szociális és nemzetiségi igazságtalanság vádját elutasítja. Nem tehet mást, mert a kétségbe nem vonható adatok azt bizonyítják, hogy legalább is az 1910—16. évek időszakára Erdélyben mind szociális, mind nemzetiségi szempontból olyan helyzet teremődött a természetes fejlődés és a tágkeblű magyar birtokpolitika következtében, mintha itt földreformot hajtottak volna végre, még pedig román érdekű földreformot.

V. Az erdélyi román földbirtokreform.

A világháborút követő esztendőkbén az Erdély földje felett hatalomhoz jutott románság — az újdonsült hatalmas elvakultságában — természetesen ilyen megfontolásokkal nem foglalkozott. Az 1918. évi gyulafehérvári román nemzetgyűlés még mérsékelt hangot hallat, amikor rezulucióiban, a „gyökeres agrárreform“-ról szólva, kimondja, hogy lehetővé kell tenni a földművesnek a szántó-, legelő- és erdőbirtok szerzését, „legalább is annyiban, amennyit ő és családja meg tud munkálni“; ezért össze kell írni a birtokokat, különösképpen a nagybirtokokat, s ennek az összeírásnak az alapján végre kell hajtani a latifundiumok szükségszerű kisebbitését s meg kell szüntetni a hitbizományokat; és azt is kimondja, hogy „ennek az agrárpolitikának a vezető elve egyfelől a társadalmi kiegyenlítődé, másfelől a termelés fokozása.“ A gyulafehérvári rezolúciók azonban a későbbi politikának agrárvonalon éppen úgy nem lettek irányelvei, miként más vonatkozásokban sem érvényesültek.⁶⁸

⁶⁷ Klein, i. m. 18.

⁶⁸ Egyébként a gyulafehérvári határozattal kapcsolatosan érdemes megfontolni Connert Fritz fejtegetéseit (i. m. 239—240.). „Dieser Beschluss konnte in seinen meisten Teilen nur in Unkenntnis der tatsächlichen Verhältnisse gefasst werden. Denn sonst hätte man wissen müssen, dass die Fideikomisse in Siebenbürgen nur 0.82% der gesamten Boden-

Az 1919. évi február hó 8-i 82. A. sz. kormányzótanácsi rendelet⁶⁹ egy egészen más útat nyit meg az erdélyi román agrárpolitikának. Bevezeti a kényszerbérletnek a rendszerét, majd ezt a későbbi rendeletet mindinkább szélesítik s ezzel megindul az erdélyi magyar és német birtokosság rohamos deproprietaryzálása. Előbb csak azokat a birtokokat vonták be a kényszerbérletek sorába, amelyeknek — állítólag — nem volt kellő élő és holt leltárak és így a saját kezelés biztosítva nem volt De nemsokára az 1920. évi február hó 10-i 20.393. A. sz. kormányzótanácsi rendelettel⁷⁰ a kényszerbérletek körét kiterjesztették általában mindazokra a birtokokra is, amelyek az időközben elkészült földreformtörvénytervezet értelmében kisajátíthatók lehetnek. Végül, az 1920. évi november hó 5-i 30.313 sz. miniszteri rendelet⁷¹ még ott is megengedi a kényszerbérletek létesítését, ahol nincsenek olyan igényjogosultak, akik az így igénybe vett földeket munka alá fognák.

A kényszerbérlet tehát távolról sem elégszik meg az első ilyen rendeletben megjelölt célkitűzéssel, hogy a termelés folytonossága biztosíttassék, hanem fokozatosan a későbbi földreform előkészítőjévé lett. Az első évben (1919) még csak 154.136 hold esett kényszerbérlet alá, 1920-ban már 821.937 kat. hold, 1921-ben pedig nem kevesebb, mint 1,393.277 kat. hold. S hogy ez az erő-

fläche ausmachen und dass der private Grossgrundbesitz überhaupt bei weitem nicht den Umfang hat, um die Beteiligung jedes Bauern mit Grundbesitz in dem geforderten Ausmasse zu ermöglichen, selbst bei gänzlicher Enteignung.“ ... „Dass weiter von der „radikalen Agrarreform“ in Siebenbürgen eine Steigerung der Produktion erwartet würde, ist ein neuer Beweis für die ungenügende Kenntnis der Agrarfrage. Es gehört wirklich Naivität dazu, um in Siebenbürgen von der Zerschlagung des Gross- und Mittelbesitzes und der Zuteilung der freigewordenen Grundflächen an die Bauern eine Produktionssteigerung zu erwarten.“ ... „Besondere Aufmerksamkeit aber verdient vom politischen Gesichtspunkt aus der Passus in dem Beschluss der Karlsburger Nationalversammlung der als das leitende Prinzip der Agrarreform die soziale Nivellierung bezeichnet. Das Kind beim richtigen Namen genannt, soll dieses heissen, die möglichst weitgehende Enteignung des Grundbesitzes der Minderheiten und die Zuteilung des Bodens an die Angehörigen des rumänischen Volkes. Und in der Tat ist dieser Grundsatz der Leitstern bei der Durchführung der Agrarreform in Siebenbürgen.“

⁶⁹ Megjelent a *Gazeta Oficială* 1919. évi 14. számában.

⁷⁰ Megjelent a *Gazeta Oficială* 1920. évi 86. számában.

⁷¹ Vö. *Erdélyi Gazda*. 1920. évi 51. évf. 8. és 9., illetve 10. sz.-ban megjelent rendeletszöveggel és megjegyzésekkel. Általában az *Erdélyi Gazda* 1920. és 1921. évi számai gazdag és igen értékes adalékkal szolgálnak a kényszerbérletek kérdéséhez és a földreformos törekvések első időszakának ismeretéhez. (Ld. Függelék V.)

A kényszerbérletbe adott területek.⁷²

V á r m e g y e	1919	1920	1921
	kat. hold		
Alsófehér	2.427	40.700	53.379
Arad	—	40.316	126.156
Beszterce-Naszód	3.353	10.664	15.971
Bihar	20.630	28.974	84.266
Brassó	700	4.330	8.232
Csík	12.020	24.350	64.300
Fogarás	486	582	9.077
Háromszék	1.455	3.750	12.530
Hunyad	2.288	155.822	173.164
Kisküküllő	36.114	23.865	23.355
Kolozs	17.968	107.007	142.176
Krassó-Szörény	2.877	65.890	82.206
Máramaros	4.664	10.234	10.305
Maros-Torda	3.736	31.453	63.507
Nagyküküllő	3.829	15.890	19.707
Szatmár	—	57.710	92.076
Szeben	3.606	11.112	11.556
Szilágy	2.200	54.425	68.750
Szolnok-Doboka	26.198	47.708	65.780
Temes-Torontál	—	50.466	152.252
Torda-Aranyos	8.209	31.890	109.687
Udvarhely	1.376	4.799	4.845
<i>Összesen</i>	<i>154.136</i>	<i>821.937</i>	<i>1,393.277</i>
Ebből: szántó	67.736	292.802	650.531
rét	17.576	65.070	87.902
legelő	54.234	189.505	251.988
erdei legelő	14.590	274.560	402.856

⁷² A kényszerbérletbe adott területekről Petrini, i. m. 305. közöl részletes statisztikát, amelynek főbb adatait a fenti táblázatban mellékeljük. Táblázatunkban természetesen javítottuk a Petrini-féle adatsor nagy felületességre valló hibáit. Petrini ugyanis — akárcsak a kortárs C. Martinovici és N. Istrati (*Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celoralte ținuturi alipite*, Kolozsvár, 1921: vö. Jakabffy, i. m. előszó és 112.) — nem nagy gondot fordít az összeadásra és a gondos közlésre. Így a vármegyei adatok összesítésével megállapított és a Petrini-féle táblázatban közölt végösszegek között az alábbi eltérések mutatkoznak:

	1919	1920	1921
a Petrini-féle végösszeg	154.136	770.861	1,301.291
a helyes végösszeg	151.709	821.937	1,393.277
különbözet	+ 2.427	— 51.076	— 91.986
ebből: szántó	+ 576	— 13.863	— 41.251
rét	+ 839	— 5.027	— 5.400
legelő	+ 1.012	— 28.684	— 28.461
erdei legelő	—	— 3.502	— 16.874
Az 1919. évi különbséget (2.427; Alsófehér vármegye indokolatlanul			

szakos beavatkozás gazdaságilag mit jelentett, azt az alábbi adatok szemléletesen mutatják:⁷³

Termény	Az 1911—13. években átlagosan		1919-ben átlagosan		1920-ban átlagosan	
	bevetett terület	termés-eredmény	bevetett terület	termés-eredmény	bevetett terület	termés-eredmény
	ha	q	ha	q	ha	q
Búza	978.262	8,909.758	788.030	5,504.743	649.752	3,846.938
Rozs	147.737	1,724.354	99.378	829.552	66.404	462.133
Árpa	119.964	1,199.640	112.050	971.930	115.486	828.469
Zab	310.047	2,582.510	222.696	1,970.275	227.407	1,804.782
Tengeri	968.251	9,582.510	746.726	6,524.262	653.478	5,760.950
Burgonya	76.223	4,815.148	66.258	1,941.092	42.592	1,941.622
Cukorrépa	1.250	3,500.000	4.707	589.459	5.680	534.820
Összesen	2,601.734	32,313.920	2,039.845	18,331.313	1,760.799	15,179.714

A bevetett terület és a terméseredmények állandó és következetes csökkenése volt annak az intézkedésnek a következménye, mely első formájában — legalább is a rendelet szavai szerint — a termelés folyamatoságát kívánta biztosítani s később elősegíteni az agrárreformot, melynek egyik célját Gyulafehérvárt megint csak a termelés fokozásában jelölték meg.

Ezen azonban az erdélyi gazdaságtörténész épp annyira nem csodálkozik, mint azon, hogy az első erdélyi agrártörvényjavaslat, melyet az 1919. évi szeptember hó 12-i királyi rendelet aprobált és amely csak egészen kivételes esetekben engedélyezi a községi és közbirtokossági legelők és erdők kisajátítását, a magánbirtoknál a mentesíthető terület alsó határát 500 kat. holdban szabja meg és kivételes esetekben sem engedélyez mélyebb határt a 200 kat holdnál, végrehajtásra sohasem került.⁷⁴ Nem csodálkozik ezeken a kilengéseken, mert tudja, hogyha az agrárpolitikus letér a maga útjáról s „nemzetpolitikus“-sá válik, akkor bizonytalan talajon áll és sokáig kell kísérleteznie, amíg megtalálja azt a formát,

hiányzó adatának vettük; tehát 1919-ben megtartottuk változatlanul Petrini végösszegét (154.136); az 1920. és 1921. évi összegeket azonban a fentiek értelmében módosítottuk. Ugyancsak javítottuk a vízszintes sorokban (a művelési ágak adatainak vármegyei felsorolásában, illetve összegezésében) mutatkozó hibákat is, amelyek mindegyike számszere, tehát vagy a kézirat hevenyészett voltából, vagy a korrekтура felületességéből származik. Ezért fennebb az 1921. évi Petrini-féle végösszeg nem 1.304.201 (miként azt az eddigi magyar feldolgozók is ugyan e forrás alapján közlik), hanem 1.301.291 kat. hold.

⁷³ *Erdélyi Gazda*. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület közlönye. 1922. évi 53. évf. 7. sz. (43.) (Első és negyedik oszlop végösszegét javítottuk.)

⁷⁴ Petrini, i. m. 297. — Ld. Függelék (V).

amely a számára kijelölt feladat teljesülését garantálhatja, — annak mind pozitív, mind negatív értékű követelményeit kielégíti. A román agrárpolitikusnak is sokat kellett kísérleteznie kényszerbérlettel és földreformjavaslatokkal, amíg el tudott jutni az 1921. évi július hó 23-án kihirdetett törvényig, amely pozitív intézkedéseiben biztosította az erdélyi románság további gazdagodását, negatív intézkedéseiben pedig biztosította az erdélyi magyarság és németiség további szegényedését. Mert helyesen foglalja össze KLEIN a már idézett mondatában az erdélyi román földbirtokreform politikai indokát: a román agrárpolitikusok szerint az erdélyi kisajátítás nemzetpolitikai alapon éppen annyira jogosult, mint az Ókirályságban szociálpolitikai alapon.

*

Az 1921. évi földreformtörvény alapján Erdélyben kisajátítás alá került 1925-ig 1,170.058 kat. hold, az Erdéllyel határos s Trianonban Romániához csatolt egyéb magyar területeken 1,576.911 kat. hold, összesen 2,746.969 kat. hold, majd a későbbi kisajátításokkal a kisajátított terület 3,182.498 kat. holdra növekedett.

A mellékelt tábla⁷⁵ szemléletesen mutatja a román források

⁷⁵ A tábla fejrészén a forrást jelöljük. Constantinescu adatközlése előtt Ionescu-Șișești, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*. III. fejezet: *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*. (Bukarest, 1924, 34.) az 1923. évi október havi eredmények alapján, Lazar Liviusz (i. m. 73.) az 1924. évi február havi eredmények alapján, a *La réforme agraire en Roumanie et ses résultats d'après les derniers chiffres officiels fin 1924* c. kiadvány a címben jelzett időpont-ról közöl adatokat, azonban ezek az adatok a Constantinescu-féle részletes statisztika mellett nem játszanak semmiféle szerepet. Egyébként Constantinescu statisztikai adatközlését ld. i. m. 404—5., 407—8., 410—412., 414—417. (1924 szeptember 15-i adatok), illetve — hibás és nem annyira részletes utánközlésben — Bercaru, i. m. 62. Az *Anuarul statistic al României 1927* adatai azért fontosak, mert megerősítik a Petrini-féle statisztika végösszegét. A továbbiakra nézve vö. Petrini, i. m. 309—314., *L'Agriculture en Roumanie*. Album statistique publié à l'occasion du XIV-e Congrès international d'agriculture. Bukarest, 1929, 70—71., Nasta Sándor, *La réforme agraire en Roumanie*. XIVème Congrès International d'Agriculture 1929: Actes II. 17—21., Mitrany, i. m. 209—210. (az utóbbi hárommal megegyező adatokat közöl többek között Damian, i. m. 65., Nasta, *La réforme agraire en Roumanie*. Bukarest, 1929, 12—14., Petrini, *La réforme agraire en Roumanie*. Bukarest, 1931, 40—41.), *L'Agriculture en Roumanie*. Atlas statistique. Bukarest, 1938, 75., *Enciclopedia României*. III. 304—305.: Vasiliu C. János, *Structura economică a agriculturii românești*. Adatokat közöl még Basarabeanu: i. m. 255., ahol a kisajátított terület végösszegét az 1931 január 1-i adatok alapján 3,068.180 kat. holdban állapítja meg; G. Ionescu-Sișești és N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* (Bukarest, 1937, Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumai-

ide vonatkozó, meglehetősen változékony számsorait. A legrészletesebb adatközlés a CONSTANTINESCU-é, amely az 1924. évi helyzetet rögzíti. Számsorait megyénként is összeállítja s mértékegysége igen helyesen az Erdélyben használatos kat hold és négyszögöl. Mindkét *Statisztikai Évkönyv* (Anuar Statistic) csak néhány szórványos adatot említ, de már részletesebb PETRINI statisztikája, bár csak a végösszegekre szorítkozik. Az 1929. és 1938. évi statisztikai album (*L'Agriculture en Roumanie*), továbbá NASTA és MITRANY adatsora szembeötlően ugyanazon forrásból táplálkozik, csak ez a forrás időközben jelentősen megapadt, mert a végösszegeből és az erdőterületből PETRINI adataihoz képest több mint 200.000 kat. hold hiányzik.⁷⁶ Néhány évre rá az *Enciclopedia* adatközlése pótolja ezt a hiányt, csak az a baj, hogy az *Enciclopedia* igen kevés részletre tér ki.

Általában nem sokra megyünk a román statisztika nyilvánosságra adott számsoraival. Mintha féltek volna — bizonyára nem alaptalanul — közölni a földreformos munkálatok egyes szakaszainak végleges és kimerítő számadatait. Ha nem volna kezünkben az északerdélyi földreformos adattár,⁷⁷ azt sem tudhatnánk a román statisztika alapján, hogy tulajdonképpen kiket sajátítottak ki, pontosan kiknek osztották szét a kisajátított ingatlanokat, s minő arányú e műveletek következtében az erdélyi nemzetségek földbirtokvesztése, illetve nyeresége. A román agrárstatisztikák megelégedtek azzal, hogy közölték a kisajátított területek változékony végösszegeit s ezt művelési ágak szerint részletezték, majd általánosságban megnevezték a kiosztott föld új tulajdonosait vagy bírlalóit, s legfőbb végeredményben rögzítették az igényjogosultak nemzetiségi megoszlását. Ez azonban

nes. X. 36—37.): területi adatuk megegyezik a *L'Agriculture en Roumanie 1938* adatával, de az „igényjogosultak“ száma már 357.016, akik közül 274.376 román (76.9 százalék) és 82.640 nem román (23.1 százalék); A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România* (Bukarest, 1939, 111—112) jellegzetes, hogy még 1939-ben is a *L'Agriculture en Roumanie 1929* adatait isméli. — Természetesen táblánk forrásainak többsége hektárokból adja adatait (csak Constantinescu és Petrini adatsorát nem kellett átalakítanunk): az átszámítási kulcs a már említett 1:1.737726 arány.

⁷⁶ Jellemző, hogy Petrininek a megelőző jegyzetben említett második, 1931-ben megjelent tanulmánya szintén a csonka adatsorral jelenik meg. Úgy látszik nemcsak a huszas évek elején szereplő erdélyi román kormányzótanács statisztikai munkálataira, de a későbbi román agrárstatisztikára is áll Petrininél megállapítása, hogy mivel az adatok nagy része pontatlan, csak a legnagyobb nehézséggel lehet néhány (természetesen hibákkal teli) statisztikai táblát összeállítani (vö. i. m. 295.).

⁷⁷ Az északerdélyi adatgyűjtő munkáról I. részletesebben Függelék II.

Az erdélyi román földbirtokreform közölt számadatai.*

Megnevezés	Constantinescu (1924)	Anuarul Statistic (1927)	Petrini (1928)	Anuarul Statistic (1928)	L'Agriculture en Roumanie (1929)	Nasta (1929)	Mitrany (1930)	L'Agriculture en Roumanie (1938)	Enciclopedia României (1938)
k a t . h o l d a k b a n									
Kisajátított területek összesen	1) 2,746.969	3,009.338	3) 3.118.570	2,891.244	2,891.244	2,891.244	2,891.244	2,923.664	3,182.498
szántó	798.724		} 935.283			817.408	817.408	849.823	
rét	162.537					140.314	140.314	140.314	
kert és szőlő	2.381		2.297			21.051	21.051	21.056	
legelő	570.503		563.378			692.062	692.062	692.062	
erdő	1.168.408		1.516.971			1,153.793	1,153.793	1,153.793	
nem termő	30.451		4) 53.835			42.277	42.277	66.616	
ismeretlen művelési ág									
házhelyek és köztelkek részére	13.965		14.132			24.339	24.339		
embatikusok részére			32.422						
„különböző területek“			252						
igényjogosultaknak	76.056		300.196						641.675
{ véglegesen									
{ ideiglenesen	638.145		332.727						48.264
házhely-juttatás			29.703						30.732
embatikusok jutaléka			5) 29.873						54.541
telepítés			57.365						68.601
a birtokbahelyezés során kiosztva	714.201	751.683	749.864	784.851	784.851	784.851	784.851		843.813
községeknek juttatott legelő	587.801		914.518		726.997	726.997	726.997		962.244
községeknek juttatott erdő	380.011		698.985		842.459	842.459	842.459		} 1,131.563
az állam birtokában maradt erdő			456.085		311.334	311.334	311.334		
közérdekű rezerva	97.029		192.851		162.275	162.275	162.275		170.010
rendelkezésre álló	925.351		61.645						
terméketlen			36.988		6) 63.328	6) 63.328	6) 63.328		37.871
eladott			4.634						7.691
bérbeadott									8.584
ismeretlen célra felhasznált területek	2) 42.576								7) 20.722
a b s z o l u t s z á m									
Juttatottak összes száma	241.286	310.583	280.679	310.583	310.583	310.583	310.583	310.583	388.717
román	177.113		212.803		227.943	227.943	227.943	242.540	
magyar			45.628					46.069	
német			15.934					16.249	
egyéb			6.314					5.725	
általában nem román	64.173		67.876		82.640	82.640	82.640	68.043	
s z á z a l é k									
román	73.4		75.8		73.4	73.4	73.4	78.1	
magyar			16.2					14.8	
német			5.6					5.2	
egyéb			2.2					1.9	
általában nem román	26.6		24.1		26.6	26.6	26.6	21.9	

* *Jegyzetek:* 1. Constantinescu táblázataiban a művelési ágak szerint részletezett területek végösszege (2,746.969 kat. hold) valamivel nagyobb, mint összefoglaló táblázatának végösszege (2,746.789 kat. hold); 2. a főösszeg és a kiosztási címek szerint részletezett területek végösszege között mutakozó különbözet; 3. Petrini megjegyzi, hogy a 3,118.570 kat. hold-

ból állami birtok volt 212.497 kat. hold: lehetséges, hogy a soron következő adatközlőknél a végösszegben azért áll elő csökkenés, mert ezek csak a magán- és közbirtokok veszteségét veszik számba, ami Petrini-nél 2,906.073 kat. hold; 4. a „nem termő“ területek közé soroltuk be a külön említett 18 kat. hold parkot és 11 kat. hold bányaterületet; 5. Petrini

kétségtelenül édeskevés a földreform tárgyilagos jellemzéséhez s a belőle fakadó viszonylatok minden oldalú föltárásához. Ezért az alábbiakban északerdélyi adattárunktól kiemeljük azokat a számsorokat, melyek a hiányokat legalább erre a részre pótolhatják s így tisztázhatjuk az erdélyi román földbirtokreform előidézte változások irányát és méreteit.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk: az erdélyi földbirtokreformmal foglalkozó magyar szerzőknek ama becslésen alapuló nézete, hogy a kisajátítás túlnyomórészt a magyarságot érintette, észak-erdélyi viszonylatban teljesen igazolt. Részletekre menő adatgyűjtésünk eredménye ugyanis az, hogy a második bécsi döntéssel részben vagy egészben felszabadult 12 erdélyi vármegyében kisajátítást szenvedett 3.074 magyar birtokos elveszített összesen 978.253 kat. hold területet, ami az egész kisajátított területnek a 80 százaléka, illetve az állami és ismeretlen jellegű birtokok nélküli kisajátított területnek a 86.1 százaléka.

Az északerdélyi adatfelvétel egyébként megállapította, hogy a kisajátítást szenvedett 4.370 birtokos közül 23.1 százalék (1.012) jogi személy és 76.9 százalék (3.358) magánbirtokos. A 3.358 kisajátítást szenvedett magánbirtokos közül viszont 57.2 százalék (1923) 50 kat. holdon aluli törpe- és kisbirtokos, 6.3 százalék (213) 50—100 kat. holdas kisbirtokos, 23.9 százalék (801) 100—500 kat. holdas középirtokos és végül 12.5 százalék (421) 500 kat. holdon felüli közép- és nagybirtokos. Ezzel kétségtelenül megdőlt a román földreformmal kapcsolatosan hangoztatott antifeudális jelleg igazsága, különösképpen, ha tekintettel vagyunk arra is, hogy az egyes birtokosok tulajdonában talált összes ingatlanoknak

az 50 holdon aluli törpe- és kisbirtokosoknál	51.4
az 50—100 holdas kisbirtokosoknál	53.3
a 100—500 holdas középirtokosoknál	44.3
az 500 holdon felüli közép- és nagybirtokosoknál	62.6

százaléka esett kisajátítás alá. Tehát a földreformos operáció a kisebb kategóriák körében sem volt enyhe simogatás. Ugyan a magánbirtokosoktól kisajátított területek nagyobb része a közép- és nagybirtokokra esik, azonban a kisajátítás alá vont kis- és törpebirtokok relatíve éppen úgy megsínylették a földreformos beavatkozást, mint a közép- és nagybirtokok. Különösképpen a

az embatikusok részesedésével együtt adja a törvény 40. §-a alapján, templom- és iskolatelek céljára, kisajátított területeket is; 6. a források megjelölése szerint: parcellázásra, illetve kiosztásra alkalmatlan területek; 7. a főösszeg és a részletadatok végösszege között mutatkozó különbséget.

magyar nemzetiségűek birtokai, mert a kisajátított összes birtokoknak

az 1—50 holdas birtokkategóriáiban	74.7
az 50—100 „ „	68.1
a 100—500 „ „	80.5
az 500 holdon felüli „ „	90.8
a közbirtokok sorában	81.3
<i>általában</i>	86.1

százaléka esett a magyar birtokosok terhére. Az 1—50 holdas birtokkategóriában pedig feltűnő a németiség magas részesedése is (13.7 százalék), ami a Beszterce-környéki szász törpe- és kisbirtokosok tömeges kisajátítása folytán állt elő.⁷⁸

Sajnos ebből a szempontból egész Erdélyre kiterjedő adataink nincsenek, mert a román források a kisajátított birtokosok kategóriáiról és nemzetiségi megoszlásáról — a fentiekből nyilván érthető okok folytán— mélyen hallgatnak.

Ellenben közlik a kisajátított területeknek művelési áganként való megoszlását (vö. *L'Agriculture en Roumanie 1938*):

	százalék
szántó	29.1
rét	4.8
kert és szőlő	0.7
legelő	23.7
erdő	39.4
nem termő	2.3

A művelési ágak ugyan nem sokat mondanak általános szempontból, de ezek segítségével legalább rámutathatunk egy következő problémára. Láttuk ugyanis, hogy az erdőterület, tehát az a terület, amely egyfelől sajátos művelési jellegénél, másfelől a nagyüzemi formát megkívánó voltánál fogva sem kerülhetett volna be a földreform hatáskörébe, mint ahogy az Ókirályságban nem is került be, az összes kisajátított területek 39.4 százalékát jelenti és még nagyobb a százalékos arány, ha a PETRINI adatát tekintjük (1,516.971 kat. hold), amely valószínűleg az eredeti erdőterület nagyságát jelzi. T. i. az erdélyi agrárreform végrehajtói előszeretettel alakították át az erdőket, még a feltétlen erdőtalajon álló erdőket is, legelővé, amiből aztán súlyos talajtani problémák adódtak.⁷⁹

⁷⁸ Vö. Függelék II.

⁷⁹ Petrini közli, hogy az erdőterületekből a törvény 12. §. alapján 7.761 kat. holdat szántóföldként és 354.140 kat. holdat legelőként osztottak ki (i. m. 311.).

A román források további közlése a kisajátított területek felosztására vet némi fényt. Statisztikai adataik értelmében (vö. az *Enciclopedia României* közölt számsorával):

	kat. hold	%
„igényjogosultak“ részesedése (házhelyekkel együtt)	720.671	22.6
embatikusok részesedése	54.541	1.7
telepesek részesedése	68.601	2.1
községeknek juttatott legelő	962.244	30.2
községeknek juttatott erdő ⁸⁰	842.459	26.5
közérdekű rezerva	170.010	5.3
állami kezelésben maradt erdő ⁸¹	289.104	9.1
ki nem osztott területek	74.868	2.4
Összesen	3.182.498	100.0

Eszerint a földreform műveleteinek csak egynegyed része igazolható oly címen, hogy a mezőgazdasági proletáriátuson kívánt segíteni, hiszen az igényjogosult parasztság részesedése 22.6 százalékos. Látható, hogy a műveletek 56.7 százaléka arra irányult, hogy a „közlegelők és erdők“ létesítésével a közbirtokok új csoportosítását valósítsa meg. Hogy milyen irányban? Észak-erdélyi adataink értelmében a kisajátított közbirtokok 81.3 százaléka magyar, viszont a létesített közbirtokoknak legfőbb 33.2 százaléka esik magyar érdekvonalba, azonban a 33.2 százalékos arányszám olyan maximum, amely még Észak-erdélyben is optimális,⁸² már pedig itt a Székelyföldön akarva-nem akarva

⁸⁰ A *L'Agriculture en Roumanie 1929* adata, mivel az erdőterületet az *Enciclopedia* nem részletezi.

⁸¹ Az *Enciclopedia* erdőadatának és a *L'Agriculture en Roumanie 1929* előbbi adatának különbözete, amelyhez ha hozzáadjuk az *Enciclopedia* főösszege és részletadatainak végösszege között mutatkozó 20.722 kat. holdas különbözetet, megközelítőleg azt az adatot kapjuk, amit a *L'Agriculture en Roumanie 1929* állami kezelésben maradt erdőként említ (311.334 kat. hold; itt 309.826 kat. hold).

⁸² Azért optimális maximum ez a hányados, mert olyan számolási kulcsot használtunk, amely ellen a román földreform végrehajtói eleve tiltakoztak volna. Egyfelől teljes egészében magyar érdekű juttatásnak vettük — az igényjogosultak jutalékaitól természetesen eltekintve — mindazt, ami olyan községben került kiosztásra, ahol a magyarság népi arányszáma több mint 80 százalék; másfelől részbeni magyar érdekű juttatásnak vettük mindazt, ami olyan községben került kiosztásra, ahol a magyarság népi arányszáma 20 és 80% közötti s itt a népi arányszámnak megfelelő hányad számított a magyarság javára. Tehát nem számoltunk azzal a sajnálatos körülménnyel, hogy ezeknek a területeknek az adminisztrációja a román megszállás idején úgy vitetett, hogy a magyarság legtöbb esetben nem válhatott e területek haszonélvezőjévé. Magunk számára ennél a számításnál csak a természetes adottságokat és nem a politikai megfontolásokat tartottuk irányadónak.

kellett magyarédekű közbirtokokat is létesíteni, tekintve, hogy a Székelyföldön románok alig élnek. Egész Erdélyben ez az arányszám sokkal alacsonyabb, legfőnnebb 20 százalék körüli, míg a kisajátítási arányszám valószínűleg a 80 százalékon felül marad.

Ez az egyik szempont, amit a kiosztással kapcsolatosan ki kell emelnünk. A másik az, hogy e nagyarányú „közbirtok-politika“ mellett is jócskán maradt olyan föld, amit sem az igényjogosult parasztnak jutaléka, sem a létesített községi közbirtokok fel nem öleltek: összesen 533.982 kat. hold (16.8 százalék). Ebből 170.010 kat. hold u. n. közérdekű rezervák létesítésére használtatott fel (egyházak, iskolák, egyes közintézmények dotálása címén, túlnyomó részt román érdekek szolgálatában), míg a maradék 363.972 kat. hold állami kezelésben maradt s fölötté bizonyos állami szervek rendelkeztek. A közigazgatási szemléltető számára kissé meglepő ez a luxus akkor, amikor Erdély amúgyis szűkében van a földnek és a meglepő különösképpen az, hogy a román földreform okosnak és célszerűnek tartotta a kisajátított mezőgazdaságilag is művelhető ingatlanokból csak 720.671 kat. holdat felhasználni az „igényjogosult“ parasztság megsegítésére és nem lázadozott a reformot végrehajtók lelkiismerete, amikor közel 200 ezer kat. holdat — az olyannyira kevés erdélyi földből — szétosztottak mindenféle intézmények között, sőt még arra is hagytak, hogy földreformos földeken bérletek létesüljenek.

Természetesen a juttatási oldalnak is megvan a maga nemzetiségi problémája és ez ugyancsak figyelmet érdemel.

A román források — előre látható — e tekintetben szintén szűkszavúak. Mindössze annyit tudunk, hogy a földhöz juttatott 310.583* „igényjogosult“ közül magyar 46.069, német 16.249, egyéb nemzetiségű 5.725, általában nem román 68.043, míg román 242.540; vagyis a földhöz juttatottak közül magyar 14.8 százalék, német 5.2 százalék, egyéb nemzetiségű 1.9 százalék, általában nem román 21.9 százalék, viszont román 78.1 százalék. Van rá módunk azonban, hogy e kevés adat alapján is vizsgálat tárgyává tehessek ezeknek az arányszámoknak igazságos vagy igazságtalan voltát.

Kiinduló pontunk itt az, hogy a megelőzőkben közölt és a szűkebb (történeti) Erdélyre vonatkozó társadalomalkati adatok lényege nem változik akkor sem, ha nagyobb területen vizsgáló-

* Az *Enciclopedia României* szerint a földhöz juttatottak száma 388.717, azonban az *Enciclopedia* nemzetiségi adatokat nem közöl s így kénytelenek vagyunk a *L'Agriculture en Roumanie 1938* adatait venni alapul.

minket most közelebről érdeklő társadalmi csoportok aránya, mint a szűkebb (történeti) Erdélyben. Nevezetesen:

	magyar	német	román
	százalékokban		
földnélküli	42.8	20.7	30
5 holdon aluli birtokos	17.7	18.5	26.4
5—10 holdas „	15.1	19.4	22.9
10—50 holdas	22.9	38.7	20.6
50—100 holdas	1.4	2.7	0.5
Összesen	100.0	100.0	100.0

S ha most kiemeljük a földreform idején a juttatások szempontjából az érdeklődés középpontjába került alsó két kategóriát, a földnélküliek és az 5 holdon aluli törpebirtokosok csoportját, akkor igen jellemző viszonylatra mutathatunk rá. Mert az erdélyi nemzetiségek proletárizáltságának foka éppen e két társadalmi csoport egymásközi arányában mutatkozik a legtisztábban. Százalékokban kifejezve:

	magyar	német	román
5 holdon aluli birtokos	29.2	47.2	46.6
földnélküli	70.8	52.8	53.4

A magyar földnélküli réteg majdnem háromszorosa a magyar törpebirtokosságnak, míg a német és román földnélküli réteg csak valamivel szélesebb a törpebirtokosságnál. Számszerűleg meg az a helyzet, hogy a magyar földnélküli réteg körülbelül fele a román földnélküli rétegnek: a magyar földnélküliek száma 171.646 (a történeti Erdélyben 71.427), míg a román földnélküliek száma 301.328 (a történeti Erdélyben 154.693).

Tehát igazságos lehet-e egy olyan elosztás, amelyben a románság részesedése 78.1 százalékos, míg a magyarságé csak 14.8 százalékos?

Hogy mennyire nem, azt akkor látjuk szemléletesen, ha a magyarság 14.8 százalékos részesedését és a románság 78.1 százalékos részesedését is bizonyos normák szerint elosztjuk a fenti két társadalmi csoport között, amelyek éppen a földreform útján megerősítendő társadalmi csoportok.

Nézzük például milyen eredményre vezet az, ha feltételezzük, hogy a román földreform során földhöz juttatott magyarok fele földnélküli volt, fele pedig törpebirtokos, akiknek — a törvény szavai szerint — a meglévő birtoka kiegészítettett. Az arányszámok így változnak:

	volt	lehet	
földnélküli	70.8	61.3	— 9.5
törpebirtokos	29.2	38.7	+ 9.5

Tehát ezzel a művelettel a magyarság arányszámai kezdik megközelíteni a román arányszámokat. Csakhogy ezt a műveletet a románság arányszámaival is el kell végeznünk s akkor az ő viszonylatukban a változás ez lesz:

	volt		lehet
földnélküli	53.4	31.9	— 21.5
törpebirtokos	46.6	68.1	+ 21.5

Tehát ezzel a második szimmetrikus művelettel a magyarság helyzete megint igen rosszra lett, sőt még rosszabbra, mint volt előzőleg, mert

	ha a román arányszám	akkor a magyar arányszám	volt	lehet
földnélküli	100	132	132	192
törpebirtokos	100	63	63	57

És itt tudományos alapon nem lehet azt az ellenvetést felhozni, hogy elméleti műveleteket hajtottunk végre, mert a juttattak nagyobb része kétségkívül földnélküli volt, akkor pedig a fenti számok az egyik határértéket jelentik. Ha a négy határesetet tekintjük (A = a román igényjogosultak mind földnélküliek voltak, a magyar igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok fele-fele arányban; B = a román és magyar igényjogosultak egyformán mind földnélküliek voltak; C = a román és magyar igényjogosultak egyformán földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban; D = a román igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban, a magyar igényjogosultak pedig mind földnélküliek), akkor a fenti index változásai az alábbiak:

Kategoria	Ha a román arányszám	Akkor a magyar arányszám			D
		A	B e s e t b e n	C	
földnélküli	100	589	498	192	162
törpebirtokos	100	43	54	57	71

A magyar földnélküliek indexe mindenik esetben rosszabb a földreform előttinél (132), a törpebirtokosoknál pedig csak abban az abszurd esetben állna elő valami csekély javulás, ha a román igényjogosultak száma fele-fele arányban oszlott volna meg a két kategória között, a magyaroknál pedig az egész részesedés a földnélküliek javára történt volna.

A probléma nyitja végeredményben abban az eltérésben kereendő, ami az 1921. évi törvény és az 1918. évi gyulafehérvári rezolúció között állapítható meg. A rezolúció kimondta, hogy a földreform egyik célja a társadalmi kiegyenlítődé, míg a törvény és végrehajtói éppen a társadalmi egyenlőtlenségek további fokozását vallották céljuknak. Ezért nem törődtek a magyar agrárproletáriátus kérdéseivel s ezért annyira maguk felé hajlók az ismertetett és propagandisztikus célból bizonyára jelentékenyen módosított arányszámok. Mert társadalmi kiegyenlítődé legfőbb az a földosztás hozott volna, amelyben a románság részesedése nem 78.1 százalékos, hanem csak 58.7 százalékos és amelyben a magyarság részesedése nem 14.8 százalékos, hanem 31.2 százalékos. Feltéve természetesen, hogy a kisajátítási oldalon sem a magyarság a fő szenvedő, hanem ott is birtokos helyzetéhez és néprajzi súlyához képest arányosan kiveszi a részét az erdélyi románság is.

*

A második bécsi döntéssel visszatért keletmagyarországi és északerdélyi részeken természetesen ezek az idealisztikus arányszámok némiképen mások, mert itt a magyarság népi számaránya nem 33.6, hanem 51.4, a románságé pedig nem 55.4, hanem 42.1 százalék,⁸⁴ tehát a földosztás részesedési arányának itt magasabbnak kell lennie a magyarság s alacsonyabbnak a románság oldalán. Ezzel szemben a visszatért részeken végrehajtott román földbirtokreform adattára értelmében.⁸⁵

	az oldalt irt nemzetiségek			
	kárára	javára		
	kisajátított	kiosztott	+	—
	területek	(kat. hold)		
magyar	978.253	314.846		663.407
német	32.32	10.171		22.149
román	55.762	639.483	583.721	

⁸⁴ Vö. *M. Stat Szemle*, 1940 (XVIII) 8—9. (a visszacsatolt keleti területtel foglalkozó) sz. 672.

⁸⁵ Az alább következő összes északerdélyi adatokra nézve l. Függelék (II). Egyébként az itt következő veszteség-nyereségkimutatásból hiányzik az egyéb nemzetiségűek 69.883,7, a kincstár 66.462,1 és az ismeretlen birtokosok 20.804,4 kat. holdas vesztesége, illetve az egyéb nemzetiségűek 22.683,6, az ismeretlen nemzetiségűek 45.458,1, a nem magyar honosok 4.840,8 és az állam 186.002,2 kat. hold

Ha ezeket a területeket összevetjük az összes kisajátított, illetve kiosztott területekkel s az így kiszámított veszteség- és nyereség-arányszámokat a népi arányszám mellé állítjuk, úgy a mellékelt tábla végösszegeiben:

	magyar	német	román
	s z á z a l é k o k b a n		
népi arányszám (1910)	51.4	4.1	42.1
földreformos veszteség	80.0	2.6	4.6
„ nyereség	25.7	0.8	52.3
	i n d e x e k b e n		
népi arányszám (1910)	100.0	100.0	100.0
földreformos veszteség	155.6	63.4	10.9
„ nyereség	50.0	19.5	124.2

A magyarság 663.407 kat. holdas vesztesége tehát abból a körülményből származik, hogy a magyar tulajdonok 55.6 százalékkal nagyobb mértékben vétettek igénybe a földbirtokreform kisajátítási műveleteiben, mint amennyit a népi arányszám megindokolt volna, viszont a juttatásnál 50 százalékkal kisebb mértékben részesített a magyarság, mint amennyire népi arányszáma jogosította volna. A németiség 22.149 kat. hold vesztesége hasonló jelenség folyamánya. Ugyan a kisajátításnál az igénybevétel nem haladta meg a németiség népi arányszámát, de a juttatás csak 30.8 százaléka volt a kisajátítás mértékének. Ellenben a románságnál a kisajátítás 89.1 százalékkal kisebb annál, ami lehetett volna a népi arányszámhoz képest, a juttatás viszont 24.2 százalékkal nagyobb, mint amennyi lehetett volna ugyancsak a népi arányszámhoz képest. Ebből a fordított tendenciájú műveletből nem csekélyebb, mint 583.721 kat. hold nyereség mutatkozott a románság javára — nem is szólva arról a nyereségről, amely közvetett úton gyarapította a román gazdasági erőt —, főként az állam kezelésében maradt 186.002 kat. hold területnek szintén a románság javára történt hasznosítása folytán.

A románsággal való összehasonlításban ez a külön elbánás azt jelenti, hogy amennyiben az előbbi román arányszámok 100-zal egyenlőek:

	magyar	német
akkor a népi arányszám (1910)	122	10
viszont a földreformos veszteség	1741	57
„ nyereség	49	2

Az erdélyi román földreformtörvény és az ennek az alapján történt birtokpolitikai beavatkozás jellegével kapcsolatos kérdésre tehát nyílt és egyenes feleletet adhatunk. Amíg a román ókirálysági törvény és földbirtokpolitikai beavatkozás szociálpolitikai művelet volt, addig az erdélyi törvény és földbirtokpoli

A kisajátított és a juttatott birtokok arányszámának összevetése a népi arányszámmal nemzetiségként.

Vármegye	Magyar			Német			Román			Amennyiben a népi arányszám egyenlő 100-zal					
	nemzetiségek									magyar	német	román	magyar	német	román
	népi arány- száma (1910)	birtokaiból kisa- játított területek arányszáma	részére juttatott területek arány- száma	népi arány- száma (1910)	birtokaiból kisa- játított területek arányszáma	részére juttatott területek arány- száma	népi arány- száma (1910)	birtokaiból kisa- játított területek arányszáma	részére juttatott területek arány- száma	nemzetiségek					
										kárára történt kisajátítás			javára történt kisajátítás		
	százalékokban									index száma					
Beszterce-Naszód	8,4	23,2	5,1	19,4	53,5	8,2	69,1	15,5	70,3	276,2	275,8	22,4	60,7	42,3	101,7
Bihar	63,7	83,7	28,5	1,0	1,4	—	32,1	2,1	47,2	131,4	140,0	6,5	44,7	—	147,0
Csik	85,2	96,3	39,7	0,7	—	—	12,2	—	34,6	113,0	—	—	46,6	—	283,6
Háromszék	90,6	88,9	60,7	0,4	0,4	—	8,3	4,2	15,1	98,1	100,0	50,6	67,0	—	181,9
Kolozs	47,1	89,2	15,6	1,1	0,1	—	49,7	2,9	66,9	189,4	9,0	5,8	33,1	—	134,6
Maros-Torda	57,2	75,5	23,8	5,7	2,6	1,8	34,7	2,2	58,4	132,0	45,6	6,3	41,6	31,6	168,3
Máramaros	21,4	16,3	4,1	18,2	7,9	2,0	50,7	25,7	78,2	76,2	43,4	50,7	19,2	11,0	154,2
Szatmár	52,7	88,1	22,2	2,4	0,1	1,0	44,4	2,9	49,3	167,2	4,2	6,5	42,1	41,7	111,0
Szilágy	36,7	91,2	17,1	0,5	—	—	60,4	3,5	61,6	248,5	—	5,8	46,6	—	102,0
Szolnok-Doboka	23,2	80,7	15,1	2,8	0,9	0,7	72,7	6,0	75,8	347,8	32,1	8,2	65,1	25,0	104,3
Udvarhely	97,7	85,8	73,4	1,0	—	—	1,1	—	6,1	87,8	—	—	75,1	—	554,5
Ugocsa	52,7	13,9	15,9	3,4	—	1,6	41,4	—	26,3	26,4	—	—	30,2	47,1	63,5
Összesen	51,4	80,0	25,7	4,1	2,6	0,8	42,1	4,6	52,3	155,6	63,4	10,9	50,0	19,5	124,2

tikai beavatkozás elsősorban nemzetiségpolitikai és csak másod- vagy harmadsorban szociálpolitikai művelet, ami érthető is Erdély szociális és birtokpolitikai helyzetének előbbi bemutatása után. A gyulafehérvári rezolúciók csak a levegőbe beszéltek, amikor társadalmi kiegyenlítődésről szóltak. A román törvényhozó és az agrárkomité egy percre sem látta maga előtt Erdély társadalmi és birtokpolitikai strukturáját, hanem csak azt a célkitűzést, — amelyet a törvény tárgyalása során nem egy szenátor és képviselő nyíltan ki is fejezett,⁸⁶ — hogy Erdélyben a román elemet fokozott mértékben kell gazdasági javakban gyarapítani, még akkor is, ha ez a románsággal együttélő két másik nemzet, a magyarság és a németiség kárvallása útján történik.

Jellegetes az a számsor, amely a visszatért területeken az egyes nemzetiségektől szociális érdekekbe ütköző módon kisajátított birtokmennyiségeket állítja elénk. E szerint

	az oldalt írt birtokcsoportok körében kisajátított területekből		
	magyar	német	román
	érdekeltségű		
	(kat. holdakban)		
100 holdon aluli magánbirtokok	11.035,6	1.366,6	581,9
alapítványi vagyonok	215,3	—	1.523,9
egyházi „	131.479,1	4.304,0	5.582,0
közbirtokossági „	113.645,7	6.171,2	22.545,3
községi „	65.636,2	13.938,6	10.444,3
úrbéri „	4.102,8	84,1	3.955,5
összesen	326.114,7	25.864,5	44.632,9

A magyarok viszont — a számításainkban alkalmazott maximális becslés értelmében — 314.846,2, a németek 10.171,0, a románok pedig — minimálisan — 639.483,1 kat. holdat kaptak a földbirtokreform során. Tehát a magyarság és a németiség részesedése még azt a mennyiséget sem éri el, amit tőlük szembeütköző szociális

⁸⁶ Vö. *Mon. Of.* 1921. évi 69—73. sz. (szenátusi vita): különösképpen a már idézett Hossu Lomghin, továbbá Bogdan—Duica és N. Bațaria szenátor megállapításával. Ez utóbbi szerint: „Prin reforma agrară din Ardeal se repară nu numai o nedreptate socială, ci se pun bazele unei întăriri reale, unei ridicări a elementului românesc, care a fost așa de asuprit (!). Din acest punct de vedere, sub această latură națională trebuie privită în primul rând reforma agrară din Ardeal.“ (Az erdélyi agrárreform útján nemcsak egy szociális igazságtalanság reparálódik, hanem az olyannyira elnyomott (!) román elem kézzelfogható megerősítésének és felemelésének az alapjai teremődnek meg. Az erdélyi agrárreformot elsősorban ebből a szempontból, nemzeti vonatkozásában kell nézni.)

érdekekbe vágóan vettek el. A román földbirtokreform juttatása még azoknak a sebeknek a befödésére sem volt elégséges, amelyeket a 100 holdon aluli törpe- és kisbirtokok, az iskolákat és más közintézményeket fenntartó egyházi alapok és más, szintén ősi jogon fennálló közösségi vagyonok szenvedtek el. Nem volt elégséges, mert — a románok között kellett szétosztani 639.483,1 kat. holdat s az állam részére kellett rezerválni jól megfontolt célokból 186.002,2 kat holdat.

Az erdélyi román földbirtokreform mérlege magyar és német szempontból minden vonatkozásában negatív. De lehet-e más, amikor ez a földbirtokreform nem a társadalom- és gazdaságpolitika, hanem az elvakult nemzetiségpolitika forrásaiból táplálkozott s nem a valóság parancsszavát, hanem a politikai fondorlat törvényeit tartotta maga számára mérvadónak?

VI. Az erdélyi román földbirtokreform hatása.

A földbirtokreform elvileg két célkitűzést hivatott megvalósítani: gazdaságpolitikai szempontból revideálja a mezőgazdasági üzemeket, szükség szerint széttördeli a nagyobb birtokokat, kisbirtokokat létesít, kiegészíti a törpebirtokokat, a mezőgazdasági üzemek új rendszerét hozza létre; társadalompolitikai szempontból az agrárnépesség célszerűbb földrajzi elhelyezkedését, a népesség egyes rétegeinek önállósítását, esetleg csak a termelő munkába való eredményesebb bekapcsolását, a mezőgazdasági munkaerőnek intenzívebb felhasználását igyekszik megoldani. Tehát a földbirtokreform egyik tényezője a különböző nagyságú mezőgazdasági üzemek termelő munkájának bázisa, a mennyiségében korlátozott, csak minőségileg gyarapítható föld; másik tényezője a mezőgazdasági termelő munkát végző és állandóan gyarapodó agrárnépesség. A földbirtokreform mértéke és sikeressége — ennek folytán — a két tényezőnek, a földnek és a népnek viszonyától függ. Üzemtani vizsgálatok megmutatják, hogy a közepes és nagyobb mezőgazdasági üzemek közül vidékenként melyekre és milyen mértékben nincs szükség, illetve a kisebb mezőgazdasági üzemek közül vidékenként melyek és milyen mértékben ütik meg a normális jövedelmezőség fokát. Ha a felszámolható mezőgazdasági üzemek elég számosak és elég nagy kiterjedésűek, úgy, hogy belőlük az agrárnépesség szükségét szenvedő tagjai számára elégséges számú rentábilis kisüzem létesíthető, akkor a földbirtokreform teljes mértékben megvalósíthatja mind gazdaságpolitikai, mind társadalompolitikai célkitűzését. Ha azon-

ban a felszámolható mezőgazdasági üzemek kisszámúak s kiterjedésük sem túlságosan nagy, legalább is nem akkora, hogy az agrárnépesség szükségét szenvedő tagjai számára elégséges számú rentábilis kisüzem létesítése lehetővé váljék, akkor a földbirtokreform célkitűzését mind gazdaságpolitikai, mind társadalompolitikai szempontból csak részben valósíthatja meg. Természetesen van még egy harmadik „megoldás” is: figyelmen kívül hagyni az üzemtani megfontolásokat, nem törődni a gazdaságpolitikai viszonylatokkal, sőt némiképpen negligálni a társadalompolitikai szükségszerűségeket is.

Földbirtokreformot t. i. úgy is lehet kitervelni és végrehajtani, amiként az Erdélyben az 1921. évi agrártörvény alapján történt. Az az előbbi megjegyzésünk ugyanis, hogy az erdélyi román földbirtokreform nem a valóság parancsszavát tartotta maga számára mérvadónak, nemcsak a nemzetiségi vonatkozásokra szól, hanem egyáltalán a törvény és a végrehajtás egész konstrukciójára és folyamatára. Így a már kifejtett tények mellett még tudnunk kell, hogy az erdélyi román földbirtokreform mértékét GAROFLID agrárügyi miniszter indokolása értelmében — „a mozgósítottak száma határozza meg”,⁸⁷ vagyis az 1921. évi erdélyi agrártörvény nem egy tartósabb birtokrendezést, hanem egy pillanatnyi politikai szükségét, a mozgósítottak érzelmeinek kielégítését és elmélyítését akarja megvalósítani s nyíltan hirdeti, hogy a reform „inkább szociális reform, mint gazdasági reform”. Egy szóval a herezis nemcsak a kisajátítási oldalon áll fenn, de éppen úgy a juttatási oldalon is. A kisajátítások oldalán, az előbbieken már láttuk, egyetlen olyan intézkedés van, amely némi közgazdasági megfontolásra látszik utalni: a 22. §. negyedik bekezdése, ahol a törvényhozó megengedi egészen kivételes módon, igen körülményes feltételek teljesítése esetén, bizonyos középbirtokok fenntartását 500 kat. hold kiterjedésig. A juttatási oldalon — előre bocsáthatjuk — még ennyi jelt sem találunk arra, hogy a törvényhozó szintétikusan gondolkozott volna.

A törvény 92. §-a tizenegy csoportban felsorolja az igényjogosultakat s meghatározza, hogy ezek közül első helyen elégtendőek ki 1. azok a helybeli hadirokkant családfők, kik mint gazdasági cselédek és munkások a mozgósítást megelőző két esztendőben és a kisajátítás idején is a kisajátított birtokon dolgoztak s a föld megművelésének vezetésére alkalmasak; úgyszintén a háborúban elesettek özvegyei és családjai, ha ezeknek a feltételeknek

⁸⁷ *Mon. Of.* 1922, 149. sz. 3928.

megfelelnek; 2. általában a hadirokkant családfők, ha a föld megmivélésének vezetésére alkalmasak, úgyszintén a háborúban elesettek özvegyei és családjai; 3. a román hadsereg, a szövetséges hadseregek és a szabadcsapatok önkéntesei; ezek után elégítendőek ki 1. azok a helybeli háborús katonai szolgálatot teljesített családfők, akik mint gazdasági cselédek és munkások a legutóbbi két évben, illetve leszerelés esetén, a kisajátítás idején is a kisajátított birtokon gazdálkodtak; 2. általában a háborús katonai szolgálatot teljesített családfők; harmadsorban következnek 1. a föld megmivélésének vezetésére alkalmas hadirokkant nőtlen férfiak; 2. a háborús katonai szolgálatot teljesített nőtlen férfiak; 3. a Kormányzó Tanács rendelete alapján mozgósítottak; 4. a háborús katonai szolgálatot nem teljesített családfők; 5. a háborús katonai szolgálatot nem teljesített nagykorú nőtlen férfiak és 6. a visszatért emigránsok, illetve az emigránsok ellátatlan családjai.

A törvény 97. §-a viszont úgy intézkedik, hogy a kisajátított földekből 7 kat. holdas kisbirtokokat és 16 kat. holdas telepeket kell létesíteni, illetve a törpebirtokokat 7 kat. holdra kell kikerekíteni. Ez az intézkedés azonban éppannyira nem téveszthet meg, mint a 92. §. sorrendje, mert a 98. §. viszont kimondja, hogy azokban a községekben, ahol nincs elégséges művelhető föld, vagy ahol a lakosság fő megélhetési forrása nem a mezőgazdaság, ott a 7 kat. holdas mértéket szükség szerint le lehet szállítani. Tehát a 97. §-ban megnyilatkozó gazdaságpolitikai szellem csak éppen kísértet, amelynek alig van valami köze a valósághoz. Egy 1928. évi statisztika értelmében⁸⁸

1	kat. holdat kapott	67.228	igényjogosult
2	„ „	83.987	„
3	„ „	68.557	„
4	„ „	43.980	„
5	„ „	14.745	„
6	„ „	999	„
7	„ „	1.183	„

Az erdélyi román földreformtörvény tehát lényegileg függetleníti magát minden gazdaságpolitikai megkötöttségtől. Csak a maga elé kitűzött szociálpolitikai, illetve nemzetiségpolitikai célt látja: sok embernek, még pedig sok erdélyi román embernek akar földet juttatni; azzal nem igen törődik, hogy egyáltalán kevés a föld s a kis parcellával a földhöz juttatott nem sokat kezdhet. OSVADA C. VAZULnak, az erdélyi román Kormányzó Tanács

⁸⁸ Petrini, *Reforma agrară*. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928. I. 310.

földművelésügyi szakértőjének figyelmeztetésén Garoflid és köre könnyedén átsiklik, pedig Osvada igen alapos tanulmányban⁸⁹ mutatott rá, jóval a törvény megszavazása előtt, a tervbevett földbirtokreform leglényegesebb hibáira. A hadirokkantak, özvegyek és árvák, valamint a frontharcosok bizonyos mértékű földhözjuttatását ő is helyesnek ítéli, azonban megállapítja, hogy „nem ez a minőség adja meg a földosztás mértékét”.⁹⁰ „az igényjogosultak listáinak megállapításánál elsősorban a munkaképesség jöhet számításba, illetve az, hogy az igényjogosultjelölt mennyiben lehet versenyképes jó gazda”.⁹¹ „Nálunk nincsenek modern jobbágyságok — hangoztatja. — Nálunk a szociálista Dobrogeanu-Gherea csak a valóságot meghazudtolva írhatta volna meg «Újjobbágyság» c. ismeretes könyvét.”⁹² Ezért a földművesek és a mezőgazdasági munkások földhözjuttatása sem történhetik nálunk az „impropriétaire”⁹³ elvei alapján, mint az Ó-királyságban, ahol Garoflid miniszter könyvének⁹⁴ bizonyossága szerint a nagybirtok 92 százalékos mértékben a földműves parasztság felszerelésével dolgozik. Mi azt kívánjuk, hogy általában csak azok a földművesek és mezőgazdasági munkások kapjanak földet, akik

⁸⁹ *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Material documentar și elemente de discuție.* Bukarest, 1921.

⁹⁰ Hasonló nézetet fejt ki a szenátusi tárgyalások során Păcurariu János szenátor (vö. *Mon. Of.* 1921, 70. sz. 1462.). Basarabeanu (i. m. 258.) a *Viața Românească* egyik cikkét idézi: „A mostani földhözjuttatás jellege tehát inkább katonai, mint gazdasági. Akárcsak a római ősidőben, Cézár és Augusztus idején, a földet rekompenzációképpen a katonák kapják meg és nem a földmunkások, miként az a gazdasági és társadalmi szükségszerűségből következnek.”

⁹¹ Osvadă, i. m. 50.

⁹² Dobrogeanu—Gherea, *Neoiobăgia*. Bukarest, 1908. — Vö. Mitrany, i. m. 63—92., ahol Dobrogeanu—Gherea-t idézve az óromániai agrártörténet 1864—1917 közötti időszakát, tehát az 1864. évi „első” földbirtokreform után eltelt félévszázadot a „New Serfdom” (új jobbágyság) cím alatt tárgyalja.

⁹³ Osvada a román földbirtokreformokban használatos „impropriétaire” kifejezést, amely a földnélkülieknek földtulajdonossá tételét jelenti (proprietary = tulajdonos), az ókirálysági új-jobbágyság helyzetével hozza logikai kapcsolatba, s ezzel nyilván a földosztásnak azt a fajtáját jelöli, amely a román Ókirályságban 1864-től fogva uralkodó nézet és általános gyakorlat s amely elsősorban a szociális feszültségek levezetése céljából a földnélküliek számának csökkentésére törekszik, tekintet nélkül a gazdaságpolitikai szükségszerűségekre. „Sohasem engedjük meg magunknak azt a demagógiát, — írja Osvadă, — hogy a földreformtól a falvak minden lakójának... földhözjuttatását kívánjuk”.

⁹⁴ C. Garoflid, *Chestia agrară în România*. Bukarest, 1920.

biztosítékot tudnak nyújtani arra, hogy földművesek maradnak és a mezőgazdasági munkásból földművesekké tudnak válni...

Mi gazdaságilag egészséges parasztgazdaságok létesítését kívánjuk s nem azt a földosztást, melyet a francia és német iskolákban felszedett sokféle elmélet alapján a miniszteriális bürokrácia lélegzetkapkodva kitervelt⁹⁵.

DR. IACOB JÁNOS, az erdélyi agrártörvény kamarai előadója, a törvényvitát bevezető előadásában bizonyos számításokat végez.⁹⁶ Ezek szerint: a hadirokkantak száma 50.070 s ezeknek 5 kat. holdas parcellákban ki kellene osztani 250.350 kat. holdat; a földnélküli mezőgazdasági munkások száma 406.064 s ezeknek szintén 5 kat. holdas parcellákban ki kellene osztani 2,030.320 kat. holdat; az 1 holdon aluli birtokosok száma 132.084 s ezeknek 40.847 kat. holdas birtokállományát — hogy egyenként 5 kat. holdas parcellákkal rendelkezzenek — ki kellene egészíteni 619.573 kat. holddal; az 1—5 holdas birtokosok száma 304.638 s ezeknek 853.231 kat. holdas birtokállományát — hogy egyenként szintén 5 kat. holdas parcellákkal rendelkezzenek — ki kellene egészíteni 669.859 kat. holddal. Tehát ahhoz, hogy a törvény szociálpolitikai célkitűzése némiképpen összhangba kerüljön a gazdaságpolitikai szükségszerűséggel, 3,570.102 kat. hold mezőgazdasági terület kell s még Iacob téves számításokra épülő becslése sem ígér többet kétmillió kat. holdnál, vagyis a legderülátóbb megítélés mellett is 1,570.102 kat. hold mezőgazdasági terület hiányzik az erdélyi földbirtokreform eredményessége szempontjából. „Ha kisajátítanánk a 100 holdon felüli birtokok összes művelhető területeit, — fűzi hozzá Iacob, — akkor sem tudnánk ezt a területhiányt fedezni.“ Hátha még számításba vennénk, hogy az általa használt birtokstatisztika teljesen megtévesztő, mert a *Magyarországi Gazdacímár* adatai értelmében a Romániához csatolt magyar területek 100 kat. holdnál nagyobb birtokainak összes művelhető része (legelővel együtt) nem több 1.813,7 ezer kat. holdnál,⁹⁷ s ebből 475,5 ezer kat. hold (26.2 százalék) legelő és e tétel közzgazdaságilag az igényjogosultak szempontjából számba nem vehető. Vagyis a hiány nem másfélmillió kat. hold, hanem ennél jóval több.

Nézzük csak a területük túlnyomó részével Romániához csatolt magyarországi vármegyék⁹⁸ helyzetképét az 1895. évi üzem-

⁹⁵ Osvadă, i. m. 49—50.

⁹⁶ *Mon. Of.* 1922, 149. sz. 3919. és 3923.; Iacob, i. m. 51. és 56.

⁹⁷ Vö. Móricz: i. m. 204. és a már közölt birtokmegosztási statisztikákkal.

⁹⁸ A történeti Erdély vármegyéin kívül Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Szatmár, Szilágy és Temes vármegyék.

statisztika⁹⁹ tükrében, ahol a mezőgazdasági és földadó alá nem eső területek arányai az alábbiak:

5 holdon aluli 5—10 holdas 10—20 „ 20—50 „ 50—100 „ 100—200 „ 200—500 „ 500—100 „ 1000 holdon felüli összesen	gazdaságok száma	összesen k a t . h o l d	átlag
	420.856	719.327	1.71
	185.756	1,238.130	6.67
	150.177	1,893.753	12.61
	73.360	1,851.932	25.24
	10.576	565.547	53.47
	2.837	285.295	100.56
	1.880	386.850	205.77
	843	347.718	412.48
	951	1,035.700	1.089.06
	847.236	8,324.252	9.83

Ha az egyes mezőgazdasági üzemek mezőgazdasági és földadó alá nem eső területeinek minimumát 5 kat. holdban vesszük (ami a legszűkebben mért minimum)¹⁰⁰ s a maximumként a 100 kat holdat tekintjük (ami üzemtanilag egyáltalán nem indokolt maximum), akkor az 5 holdon aluli törpegazdaságok kiegészítésére szükségeltetnék minimum 1.384.953 kat. hold, míg a 100 holdon felüli gazdaságokból elvonható volna maximum 1.404.463 kat. hold, vagyis a fenti birtokmennyiség egy radikális földbirtokreform esetén is csak a törpebirtokok helyzetének némi enyhítésére volna elégséges.¹⁰¹ Közgazdaságilag gondolkodva tehát a fenti területen, amely birtokpolitikai és szociális viszonyaiban is jobbára megegyezik a Romániához csatolt magyar területtel, távolról sem lehetséges — még radikális eszközökkel sem — olyan

⁹⁹ M. Stat. Közl. Új f. XXIV. k.

¹⁰⁰ Cornăţeanu Miklós, a romániai üzemtani viszonyok kiváló kutatója *Cercetări asupra rentabilităţii agriculturii ţărăneşti* c. munkájában (Institutul de cercetări agronomice a României. Metode, îndrumări, rapoarte, anchete (1934). 16. sz. Bukarest, 1935) a 3 hektáros (5.2 kat. holdas) törpebirtokot jelöli meg minimumként, mint amely „okvetlenül szükséges egy földműves család meglehetősen alacsony életszínvonalának fenntartásához“ (125—126.). Az óromániai helyzetet vizsgáló Creangă D. D. azonban még az 5 hektáros (8.7 kat. holdas) minimumot sem helyesli, ezt is „szerencsétlenség“-nek mondja a mezőgazdaság fejlődése szempontjából (*Consideraţiuni generale asupra reformelor agrare şi asupra expropriării*. Bukarest, 1913; idézi Frunzănescu, i. m. 65). Mindenesetre jellemző az is, hogy az erdélyi földreformtörvény parlamenti vitája során a törvénytervezet 5 kat. holdas mértékét jónak látták 7 kat. holdra felemelni, — sajnos minden gyakorlati következmény nélkül.

¹⁰¹ A történeti Erdély területén természetesen még ilyen lehetőség sem volt. Az 5 kat. holdon aluli üzemek kiegészítésére szükséges lett volna 707.317 kat. hold; a 100 kat holdra való redukálás mellett pedig felszabadult volna 405.827 kat. hold. Itt még egy teljes mezőgazdasági üzemrevízió is a legnagyobb nehézségekbe ütközött volna.

teljes értékű szociális földbirtokreformot végrehajtani, amely egyfelől eltüntetné az egészségtelen törpegazdaságokat, másfelől egészséges törpegazdaságokhoz juttatná hozzá a földnélküli mezőgazdasági cseléd- és munkásréteget, amelynek számát 1919-ben 406 ezerre becsülték.¹⁰²

OSVADANAK tehát minden szempontból megvolt az oka arra, hogy — az erdélyi helyzet ismeretében — aggodalmát, sőt tiltakozását fejezze ki egy olyan törvénytervezettel kapcsolatosan, amely a szűkében lévő erdélyi földet nem birtokrendezési célra kívánja felhasználni, hanem az erdélyi valóságtól igen messze eső agrárpolitikai gondolkodással szétherdálni akarja.

Sajnos, a figyelmeztetések és tiltakozások nem sokat segítettek; a földhiány láttán IACOB sem terjeszt a képviselők elé valamilye józan szellemű megoldást: sőt erős hangsúllyal azt állapítja meg, hogy a földhiány miatt nem lehet egyeseket 5 kat. holdhoz juttatni s másokat kismizmizni, nem lehet szelekciót alkalmazni, mert „ez forradalmi elégedetlenséget szülne“.¹⁰³ Forradalom nem is következett be, mert a földek egy részét szétfaricskálták közel négyszázezer „igényjogosult“ között átlag 2.06 kat. holdas parcellákban, a földnélkülieket helyezték előtérbe, a beteges törpeüzemek reformja elmaradt, sőt ezek szaporítása következett be és az, amit egyhelyt Iacob is félve megemlít,¹⁰⁴ a földbirtokállomány hatalmas méretű pulverizálása.¹⁰⁵

¹⁰² *Mon. Of.* i. h. 3923.; Iacob, i. m. 56.

¹⁰³ U. o. ¹⁰⁴ U. o.

¹⁰⁵ Nițescu P. Pál könyvet szentel a kérdés vizsgálatának: *Proprietatea parcelară și raționalizarea agricolă* (Kolozsvár, 1931). Kifejti, hogy a „földosztási egység“-nek „üzemi egység“-nek kellett volna lennie, de „a kisajátítás és a földosztás minden gazdasági norma nélkül történt“; „az állami intervencionizmus — ahelyett, hogy kiegészítette és tagosította volna a földtulajdonokat ott, ahol ezek nem képeztek gazdasági (üzemi) egységet, vagy részeire bontotta volna azokat, amelyeknél a nagyüzemi termelés nem felelt meg a racionális termelés követelményeinek, — a termőföld pulverizálásának előidézője let“. „A háború utáni földbirtokreform retrográd intézkedés volt“: „e földbirtokreform törvényhozójának kezdetől fogva tudnia kellett volna, hogy a mezőgazdasági termelés a földbirtok megosztásával a legszorosabb kapcsolatban áll“: a termelés és általában a mezőgazdaság azért jutott válságba, mert a „földosztási egységek annyira kicsinyek, hogy különösképpen Erdélyben 1—2 kat. holdnál többet alig haladnak meg“: „ez pedig nem paraszti kisbirtok, hanem a földtulajdon teljes pulverizálása“. Stb. (Vö. a *Reforme agrare de după război* c. fejezettel: 40—45.). Megoldásképpen a „regrupare parcelară“ (törpebirtokok csoportosítása) programját adja elő. Grintzescu Ernő elemzésének (*Le problème du redressement agricole en Roumanie*. Bukarest, 1931) ugyanez a konkluziója. Cornățeanu is azt látja jónak (i. m. 126.), hogy a három hektáron aluli pulverizált törpebirtokra „sajátos agrárprogram“ alkalmaztassék, a törpe-

Az 1895. évi mezőgazdasági üzemstatisztika értelmében a területük túlnyomó részével Romániához csatolt vármegyékben a 10 kat. holdnál kisebb gazdaságok száma 606.612 s ezek közül 420.856 (69.3 százalék) 5 kat. holdnál kisebb.¹⁰⁶ Az 1931. évi román statisztika szerint viszont a Romániához csatolt magyar területeken az 5 hektárnál (8.7 kat. holdnál) kisebb birtokkal rendelkező földtulajdonosok száma 1,007.030¹⁰⁷ s ezeknek legalábbis háromnegyede még 3 hektárral (5.2 kat. holddal) sem rendelkezett. A problematikus törpegazdaságok száma tehát legkevesebb háromnegyedmilióra emelkedett, a pulverizált szántóterület pedig legalább 1.2—1.3 millió kat. hold, az összes szántóterület 20—22 százaléka. S ezt az abszolút mértékben is tetemes agrárpolitikai terhelést még súlyosbítja az a körülmény, hogy a földbirtokreform lehető legradikálisabb végrehajtása után semmi lehetőség sincs arra, hogy újabb termőterületek szabadíttassanak fel az életképtelen törpeüzemek megerősítésére. Ennek folytán az agrárszociális helyzet ma akútabb, mint aminő a földbirtokreform előtt volt; mert könnyű azt hangoztatni, hogy ez a földbirtokreform 388.717 agrárproletárt önállósított, de van-e köszönet az olyan önállósításban, amelyből „a nyomorúságban egyenlővé tett parasztság”¹⁰⁸ elszomorító társadalmi kategóriája született meg.

*

Az erdélyi román földbirtokreform kitervelői és végrehajtói nem számoltak azzal, hogy az erdélyi agrárpolitikai kérdés nem szorítható be egy gyorsan összeütött¹⁰⁹ földreformtörvénybe, mert itt nem a különböző birtoktípusok arányainak eltolódásából származó agrárszociális kérdés okoz fejtörést, hanem a föld és a nép

birtokosság jórészenek — a tehermentesítés céljából — más foglalkozási ágak felé irányítása mellett. L. még Basarabeanu, i. m. 258—272; Frunzănescu, i. m. 128.

¹⁰⁶ L. előbbi szövegek közti statisztikánkat.

¹⁰⁷ *L'Agriculture en Roumanie* 1938. 75.

¹⁰⁸ Cornăţeanu, i. m. 125.: „ţărani egalizaţi în mizerie”.

¹⁰⁹ Az erdélyi földreformtörvény tervezetét 1921 március hó 23-án nyújtják be a szenátusba (vö. *Mon. Of.* 1921 április 3-i 54. sz.); a szenátusi vita 1921 április hó 19 és 23 között zajlik le (vö. *Mon. Of.* 1921. évi 69—73. sz.); a kamarai bizottság 1921 július hó 15-én terjeszti elő részletes jelentését s a vita július hó 19-én véget is ér (vö. *Mon. Of.* 1922. évi 149—155. sz.). A szenátusi tárgyalások közvetlenül a húsvéti parlamenti szünet előtt a kamarai tárgyalások pedig az akkori román belpolitikai életet alapjaiban megrázó parlamenti válság napjaiban tartatnak, s mindkét alkalommal a kormány enyhe nyomást gyakorol a törvényhozó testületekre a törvénytervezet általános és részletes vitájának gyors lefolytatása érdekében (vö. Függelék V.).

egymásközi viszonyában beállt egyensúlyzavar, amelyet a földosztás egyáltalán nem, a birtokrendezés is csak részben tud megoldani. Az a körülmény ugyanis, hogy a történeti Magyarországon egy agrárlakosra erdélyi átlagképpen 4.98 kat. hold termőföld jutott, míg az országos átlag csak 4.09 kat. hold, a laikusnak jelenthette a megoldások könnyű lehetőségét, a komoly agrárpolitikusnak azonban még azt is fentartással kellett fogadnia, hogy a mezőgazdasági és legelőterület fejátlaga ugyancsak némiképpen nagyobb Erdélyben (2.99), mint a történeti Magyarországon (2.97), mert a kiváló és részletes magyar mezőgazdasági statisztika további adatsoraiból az derül ki, hogy a tisztán mezőgazdasági terület fejátlaga már kisebb (Erdélyben: 2.28, a történelmi Magyarországon: 2.46), még kisebb a szántóterület fejátlaga (Erdélyben: 1.42, a történeti Magyarországon: 1.96), de kisebb a szántóterületekben a bevetett területek aránya is (Erdélyben: 81.5, a történeti Magyarországon: 91.8 százalék) és kisebb — hogy más viszonylatokat ne is említsünk — az egyes művelési ágak kataszteri tiszta jövedelme:

	Magyarország	Erdély
szántó	10.42	4.04
kert	13.84	9.40
rét	5.82	3.31
szőlő	22.57	15.74
legelő	2.18	0.93
erdő	1.11	0.58
nádas	7.91	3.11

Tehát az erdélyi agrárhelyzetet nem lehet abszolút mértékkel mérni. Pl. a mezőgazdasági és legelőterület abszolút fejátlagában nincs jelentékeny különbség: Erdélyben 2.99, a történeti Magyarországon 2.97 kat. hold. De már jelentékeny különbség mutatkozik a szántóterület arányában: Erdély mezőgazdasági és legelőterületeinek csak 47.5 százaléka szántó, míg a történeti Magyarország ugyanazon területeinek 66.1 százaléka s ez a különbség igen súlyosan esik a latba, mert az itt számbavett művelési ágak között — a területükben nem jelentős kert- és szőlőingatlanoktól eltekintve — a szántón van a hangsúly, a szántón, amelynek jövedelmezőképessége jóval nagyobb, mint a rété és a legelőé, s amelynek jövedelmezőképessége 61.2 százalékkal nagyobb a történeti Magyarországon, mint Erdélyben. Így érthető, hogy az összes mezőgazdasági és legelőterület kataszteri tiszta jövedelméből a történeti Magyarországon egy kat. holdra 8.67 Korona jut, míg Erdélyben csak 3.32 Korona, vagyis a minőségbeli különbségeket is figyelembe véve, e területek fejátlaga nem valamivel (0.02 kat. holddal)

nagyobb, hanem két és félszer kisebb, mint a történeti Magyarország fejátlaga, mert a történeti Magyarország átlagos 8.67 Koronás kataszteri tiszta jövedelmét Erdélyben két és félszer akkora mezőgazdasági és legelőterület tudja előállítani, mint a történeti Magyarország átlagában.¹¹⁰

Ezek a különbségek természetesen romániai viszonylatban is fennállanak. Ugyan nem rendelkezünk az előbbiekhöz hasonló részletes kataszteri adatokkal, de az 1938. évi *Statistica Agricolă*¹¹¹ alapján megállapíthatjuk, hogy a Romániához csatolt magyar területeken a fejátlagok általában kisebbek, mint a háború előtti Erdélyben: a termőterület fejátlaga 0.98, a mezőgazdasági és legelőterület fejátlaga 0.38 és a tisztán mezőgazdasági terület fejátlaga 0.26 kat. holddal kevesbedett; csak a szántóterület fejátlaga gyarapodott valamivel (0.05 kat. holddal), ami a földbirtokreform után szántóföldi művelés alá vont rét- és legelőterületek kárára történt. Az agrárnépesség számának növekedésével tehát az általános helyzet rosszabbodott, annál is inkább, mert az előbb említett viszonylatok Romániában is fennállnak: a szántó fejátlaga Erdélyben csak 1.47, míg Romániában 1.79 kat. hold, sőt a mezőgazdasági terület fejátlaga is valamivel kisebb (Erdélyben: 2.02, Romániában: 2.07) s bár a mezőgazdasági és legelőterületek fejátlaga nagyobb (Erdélyben: 2.61, Romániában: 2.45), de itt is rá kell mutatnunk, hogy az erdélyi mezőgazdasági és legelőterületeknek csak 56.5 százaléka szántó, míg a romániai átlag 72.9 százalék s az erdélyi szántóterületnek csak 91.5 százaléka bevetett, míg a bevetett szántóterületek romániai átlaga 96.5 százalék.

Erdélyben tehát — akár a háború előtti, akár a háború utáni viszonylatokat nézzük — nagyfokú agrárnépsűrűséget állapíthatunk meg s ez az az alapvető közgazdasági és társadalmi jelenség, amellyel a román földbirtokreform kitervelői és végrehajtói egyáltalán nem számoltak. A szokványos népsűrűségi mutatószámok e tekintetben számításba se vehetők. Ezek szerint 1910-ben Erdély a maga km²-ként 46.3 lelkes népsűrűségével¹¹² Magyarország

¹¹⁰ Vö. az egyes vármegyék adóközségeinek területét és kataszteri tiszta jövedelmét művelési ágak és osztályok szerint, az 1909 : V. tc. alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után, 1914-ben közzé tett hivatalos kiadványok részletes adataival, továbbá *M. Stat. Közl. Új s. 52.* (foglalkozási statisztika) és 66. (az 1901—1915. évi mezőgazdasági termelés).

¹¹¹ *Statistica Agricolă a României în 1938.* Anul II—Vol. II. (Institutul Central de Statistică, 1939). L. továbbá a román földművelésügyi minisztérium statisztikai osztályának évente megjelenő *Statistica Agricolă* c. kiadványait, valamint az *Enciclopedia României* III. kötetének statisztikai mellékletét.

¹¹² Vö. *M. Stat. Közt. Új s. 42.* (a népesség főbb adatai).

**Az őstermelő népesség és a kataszteri tiszta jövedelem
összevetése.**

O r s z á g r é s z	Őstermelő népesség (1910)	Kataszteri tiszta jövedelem		
		Korona	fej-átlag	
			Korona	Index
Duna jobb partja	2.012.123	68.355.490	33.97	125.8
Duna bal partja	1.341.628	33.807.362	24.90	92.2
Duna—Tisza köze	1.738.615	69.846.719	40.17	148.7
Tisza jobb partja	1.084.401	20.224.758	18.65	69.0
Tisza bal partja	1.819.580	38.137.064	20.96	77.6
Tisza—Maros szöge	1.480.401	56.217.784	37.97	140.6
Királyhágóntúl	1.920.776	21.274.747	11.07	41.0
Magyarország	11.397.524	307.863.924	27.01	100.0

legritkábban lakott területe, 1930-ban pedig Dobrudzsától eltekintve éppen a Romániához csatolt magyar területek km²-ként 54.2 lelkes népsűrűségi átlaga a legkisebb.¹¹³ Agrárius szempontból azonban a népsűrűség kiszámításába az ember nem járta havasok vidéke nem vonható be olyan mértékben, mint a lapályos területek, ahol minden talpalatnyi hely a rajta lakó népesség kultúra-teremtő ereje alá van vetve.¹¹⁴ Nem lehet egyenlő mértéket alkalmazni Erdélyben, ahol a terület több mint egyharmada erdő, és a vele szomszédos alföldeken, amelyeknek földje egyébként is magasabb jövedelmezőképességet mutat, mint az erdélyi föld. A magyarországi kataszteri adatok értelmében (vö. a mellékelt táblázattal) egy erdélyi őstermelőre átlag 11.07 Korona kataszteri tiszta jövedelem jut, míg az országos átlag 27.01 Korona, s a Duna—Tisza közén, tehát az alföldön 40.17 Korona. Ha nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi viszonylatokat is figyelembe vesszük, akkor dereng fel előttünk Erdély agrárhelyzetének valóságos képe. Abból a körülményből ugyanis, hogy Erdélyben általában kevesebb a szántóterület és gyengébb minőségűek az egyes művelési ágak, viszont az őstermelő lakosság száma aránylag nagy, olyan agrárnépsűrűségi állapot következett, amelyet már 1910-ben bátran túlnépesedésnek mondhatunk. Az agrárnépesség általános szegénysége, az időnként aggasztó méreteket öltő kivándorlás, akár csak a földbirtoknak már a világháború előtt tapasztalható pulve-

¹¹³ Vö. *Anuarul Statistic al României 1937 și 1938.* 42—43.

¹¹⁴ Vö. Schneller Károly, *Az agrárnépsűrűség számítás módja.* Miskolc, 1939. Miskolci Jogászetel Könyvtára, Új s. 46. sz. Az itt előadott módszernek erdélyi viszonylatban való alkalmazását l. *A székely népfelesleg* c. tanulmányunkban (Hitel, 1942 (VII) 1. sz. 18—32. és kny.).

rizációs folyamata elsősorban ezzel a jelenséggel magyarázható: többen akartak az erdélyi földből megélni, mint amennyien megélhettek volna — talán a legintenzívebb termelési ágak meghonosítása mellett is.

A román agrárpolitikusok mindebből csak azt látták, ami a legszembeötlőbb, azt, hogy az agrárnépesség szegény és földéhes, s az erdélyi viszonylagos agrártúlnépesedés lényegének vizsgálata nélkül a szűkké vált élettér bővítésének a legegyszerűbb s egyúttal a legveszedelmesebb módját választották: az 50, illetve 100 kat. holdnál nagyobb földbirtokokat (termelő mezőgazdasági üzemeket) felaprózták s egyben megbontották a művelési ágak régi rendjét: legelőket feltőrettek, erdőkből legelőket hasítottak ki. Vagyis az erdélyi román földbirtokreform — a „szűk tér“ kérdését horizontálisan igyekszik megoldani s a hibát akkor követi el, amikor úgy véli, hogy ez a horizontális élettérbővítés függetleníthető a vertikális, tehát minőségi élettérbővítéstől. Ha a gyarmatosítás, tehát új területek benépesítése lett volna e földbirtokreform feladata, semmit se szólnánk, de az erdélyi agrárnépesség megélhe-

A búzatermés hektáronkénti

É v	Belgium	Bulgária	Dánia	Franciaország	Ír szabad állam	Luxemburg	Magyarország	Nagybritánia
1904—13	24.28	11.18	27.98	13.51	24.55	14.95	12.24	21.30
1921—25	26.12	9.30	29.80	14.48	22.46	11.06	12.04	22.50
1922—26	25.30	9.42	27.66	13.60	23.18	10.86	12.30	21.90
1923—27	26.14	9.64	27.04	13.94	24.02	12.50	12.78	22.04
1924—28	26.62	9.98	27.74	14.14	24.70	12.58	13.24	22.20
1925—29	26.48	10.32	28.54	14.76	26.02	12.44	13.98	22.60
1926—30	25.48	10.70	27.44	13.92	26.98	12.02	13.94	22.06
1927—31	25.50	11.60	26.70	14.42	26.98	11.86	13.66	21.96
1928—32	25.26	11.56	28.12	14.92	26.66	12.38	13.36	21.88
1929—33	25.02	11.50	27.52	15.60	26.98	13.66	13.44	22.12
1930—34	25.02	11.62	27.40	15.60	26.84	15.84	13.02	22.30
1931—35	25.82	11.42	28.20	16.14	26.84	16.68	13.06	22.94
1932—36	26.06	11.38	29.38	15.90	25.70	17.42	13.56	23.00
1933—37	25.62	12.00	29.04	15.90	24.74	17.78	13.92	22.76
1934—38	26.48	12.68	30.14	16.02	23.66	18.22	13.94	23.06
1930—38	25.83	12.50	28.64	15.55	25.03	16.71	13.70	22.41

tési alapja, a föld mennyisége nem növekedett az ismertett birtokpolitikai beavatkozás következtében, csak az egészségtelen, nem rentábilis törpegazdaságok hatásterülete szélesbedett és a gyenge minőségű szántóföldek gyarapodtak a legelők feltörése következtében. Az agrárreformnak olyan területen, mint Erdélyben, az lett volna a hivatása, hogy a minőségi (vertikális) élettér-bővítésre helyezze a hangsúlyt: hatást kellett volna gyakorolnia a mezőgazdasági termelésre s ezzel növelnie a mezőgazdasági területek eltartóképességét, és hatást kellett volna gyakorolnia a birtokpolitikai fejlődésre, megakadályozva a földbirtokok további elaprózódását, elősegítve az agrárnépesség egy részének más foglalkozások körében való érvényesülését, hogy ezáltal a revízió alá vont mezőgazdasági üzemek tehermentesüljenek s eleget tehessenek a minőségi követelményeknek. A román „agrárreform“ azonban — politikai szempontoktól vezérelve — éppen az ellenkezőjét cselekedte: a már megmutatott mértékben a pulverizációs folyamat elősegítője és meggyorsítója lett s természetes, hogy a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatása sem pozitív, hanem negatív értelmű.

átlagai métermázsában.

Németalföld	Németország	Norvégia	Olaszország	Spanyolország	Svájc	Svédország	Erdély	Román Ókirályság
23.63	20.64	16.16	9.63	8.64	21.43	20.23	10.88	11.81
28.20	18.30	15.90	11.52	9.16	20.52	20.12	8.70	9.46
27.52	17.46	16.26	11.76	9.10	20.46	19.78	9.00	9.14
27.48	18.38	16.08	12.02	9.26	21.74	19.98	9.38	8.78
28.78	18.92	16.78	11.90	8.78	21.62	20.48	10.42	8.46
30.06	19.78	17.10	12.84	9.16	22.00	22.10	11.44	8.80
29.96	19.90	17.28	12.44	8.90	21.40	21.60	11.34	9.40
29.08	20.56	16.38	12.76	8.68	21.28	20.86	11.56	10.18
29.48	21.18	16.68	13.66	9.08	20.86	21.84	10.64	9.54
28.90	21.56	16.62	14.36	9.20	19.96	22.18	10.14	9.68
28.82	21.50	16.66	13.96	9.34	19.70	23.04	9.56	9.22
28.96	21.68	17.76	14.66	9.44	20.58	23.30	9.24	8.16
29.80	22.02	18.86	14.28	9.36	19.94	23.94	9.22	7.68
29.44	22.16	19.48	14.32	—	20.70	23.88	10.48	8.80
30.24	22.58	19.86	14.38	—	22.34	24.30	10.88	9.52
29.22	22.20	18.37	14.32	9.10	21.07	23.34	10.39	9.72

**Európai országok 1904—13. és 1930—38. évi termésátlagainak
összevetése hektáronként métermázsában.**

O r s z á g	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri
Belgium	+1.55	+1.73	—1.08	+1.51	
Bulgária	+1.32	+1.17	+2.72	+0.33	+1.44
Dánia	+0.66	+0.59	+7.21	+8.62	
Franciaország	+ 2.04	+0.61	+1.59	+1.82	+3.94
Ir szabad állam	+0.48		+1.33	+2.73	
Luxemburg	+1.76	+0.61	—1.54	—0.02	
Magyarország	+1.46	+0.01	+ 0.85	+1.40	+2.95
Nagybritánia	+1.11	—2.04	+1.74	+2.98	
Németalföld	+5.59	+4.49	+2.19	+1.49	
Németország	+1.56	+0.10	+1.00	—0.39	
Norvégia	+2.21	+2.54	+1.44	+4.28	
Olaszország	+4.69	+2.50	+2.14	+1.90	+5.07
Spanyolország	+0.46	+0.77	+1.55		+1.99
Svájc	—0.36	+2.82	0.00	—0.94	+4.39
Svédország	+3.11	+4.71	+4.62	+4.31	
Erdély	—0.49	—0.52	—0.91	—1.43	—0.74
Román Ókirályság	—2.09	+0.98	—1.28	—0.53	—0.98

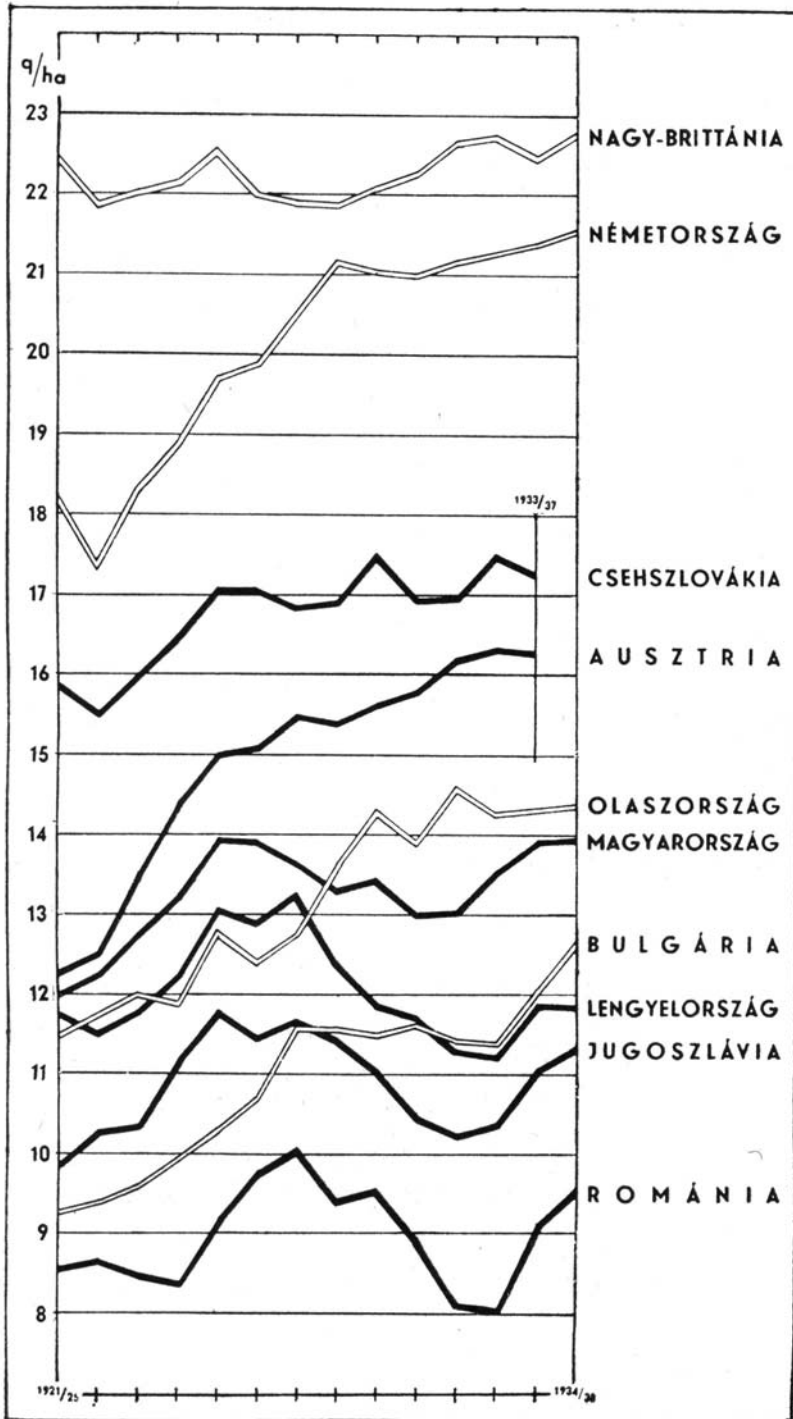
A mellékelt összefoglaló táblázat adatai¹¹⁵ azt bizonyítják, hogy a felsorolt európai államok 1930—38. évi főbb terméseredményei általában jobbák, Erdély és a román Ókirályság 1930—38. évi terméseredményei általában rosszabbak, mint a világháború előtti

¹¹⁵ Forrás: 1904—13: *Annuaire international de statistique agricole* (Institut International d'Agriculture, Service de la Statistique Générale) 1911—12. és 1913—14. évi kötet (Róma, 1914, ill. 1915). 9. és 29. tábla; 1921—38: *M. Stat. Évkönyv* (1923—1939): Nemzetközi adatok.

Az 1904—13. évi termésátlagok az egyes országok háború előtti területeire vonatkoznak. Ezért az 1904—13. és 1930—38. évi termésátlagokat csak azokban az országokban hasonlítottuk össze, ahol az időközben beállt területi változások zavart nem idézhettek elő. Magyarország háború előtti adatait is csak azért vesszük figyelembe, mert a *M. Stat. Közl.* Új s. 66. k. (1901—1915. évi mezőgazdasági termelés) adatai szerint nagyobb eltolódás nem történt a történeti és a trianoni Magyarország 1904—1913. évi termésátlagai között. Ha csak azokat a vármegyéket vesszük, amelyek területük nagyobb részével a trianoni Magyarországhoz tartoznak, úgy a búza 7.1, a rozs 6.6, az árpa 7.2, a zab 6.7 és a tengeri 9.0 q termésátlagot mutat kat. holdanként, míg az elszakított részekkel együtt a búza termésátlaga 6.9, a rozsé 6.4, az árpáé 7.2, a zabé 6.3 és a tengerié 8.8 q. Erdélynél a háború előtti átlag a királyhágóntúli vármegyék, valamint Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Szatmár, Szilágy és Temes vármegyék adataiból számítottott ki (vö. *M. Stat. Évkönyv* 1904—13).

A háború előtti időszakban Luxemburg 1906—13., Olaszország 1909—13., Svájc 1908—13. és Svédország 1904—12. évekből jelent adatot s az Ir szabad

A búzatermés hektáronkénti átlagai métermázsában

évtizedben (1904—13).¹¹⁶ A húszas és harmincas évek folyamán a mezőgazdasági termelés Európaszerte jelentős fejlődést mutat, Románia mezőgazdasága azonban stagnál, sőt a húszas években hatalmas visszaesés mutatkozik. Mert „politikai okokból“ a földosztásnál nem vették tekintetbe „a juttatottak munkaképességét és gazdasági felszerelését“ s ezért „nagy számú gazdaságilag gyenge elem jutott földhöz“; mert elvetették az 1918. évi agrárreform-dekrétumnak a juttatott földek közösségben (in obște) való megművelésére vonatkozó elvét („mely lehetővé tette a birtokbahelyezett parasztság gyakorlati nevelését és a nagy üzem technikai előnyeinek megtartását a kisbirtokrendszerben“); mert a birtokbahelyezési pénztár sokhelyt elnézte, hogy „a juttatási egységek kisebbek a törvényben előírt minimumnál“ s így „a földbirtokoknak már a reform előtt is jelentős pulverizációja csak fokozódott“; s mert nem vették számításba „a birtokbahelyezendő parasztság többségének tökeszegénységét és műveltségbeli visszamaradottságát“, — „érthető, — írja IONESCU-ȘIȘEȘTI az *Enciclopedia României* harmadik kötetében, a román mezőgazdaság fejlődését ismertető tanulmányában, — hogy az Ókirályságban éppenúgy, mint a többi tartományban a mezőgazdasági termelés színvonala mind mennyiségi, mind minőségi szempontból visszaesett“.¹¹⁷

állam és Nagybrittania rosz-adata nincs elkülönítve. A háború utáni időszakban Ausztria 1921—37., Csehszlovákia 1921—37. és Spanyolország 1921—36. évekből jelent adatot, de Spanyolország adatközléséből így is hiányzik az 1934. és 1936. évi tengeri-adat. Továbbá hiányzik Franciaország 1937. évi búza-, az Ír szabad állam 1923. évi 1931. évi rosz-, Nagybrittania 1923., 1931. és 1934. évi rosz- és Svédország 1935—37. évi zab-adata. A szóbanforgó országok közül tengeri-adatot általában nem jelent Belgium, Dánia, az Ír szabad állam, Luxemburg, Nagybrittania, Németalföld, Németország (1937—38. évek kivételével), Norvégia és Svédország.

¹¹⁶ Ld. még Vita Sándor, *Erdély mezőgazdaságának helyzetképe*. Hitel 1939 (V) 3. sz. 211—228. és kny., valamint Rónai András, *Erdély gazdasági élete Romániában*. Erdély (kiadja a Magyar Történelmi Társulat), 1940, 246—247.

¹¹⁷ *Enciclopedia României* III. (Agricultura României), 300. Vö. még C. Garoflid, *Părerii economice și financiare*. Bukarest, 1926, 53.; G. Ionescu-Șișești, *La culture des céréales au point de vue économique et social*. Rapport présenté au XIII-e congrès international d'agriculture de Rome. 1927, 11.; E. M. Branicovici, *Cereale și comerțul lor în România*. Institutul Economic Românesc, Bukarest, 1929, 10—12.; A. Nasta, *La réforme agraire en Roumanie*. Rapport présenté au XIV-e congrès international d'agriculture de Bucarest. 1929, 27.; C. I. Băicoianu, *Contribution à la solution de la crise agricole*. Bukarest, 1930, 3.; Grintzescu: i. m. 84—95.; E. I. Filitti, *Dezorganizarea producției agricole în România. Cauze și soluții tehnice*. Bukarest, 1937, 14., 40., 59.; G. Ionescu-Șișești et N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* (Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumaines X.). Bukarest 1937, 42—53.; G. Mantu, *Agricultura țărănească în*

A világháborút követő esztendőket tehát méltán nevezi FRUNZĂNESCU „a román mezőgazdaság regeresszív időszaká“-nak,¹¹⁸ s mégha teljes mértékben igazat is adunk IONESCU-ȘIȘEȘTI-nek hogy a terméseredmények visszaesése nem kizárólag csak a föld birtokreformoknak tudható be¹¹⁹ s így nem is kívánjuk a kérdés e vonatkozását kiélezni, meg kell állapítanunk, hogy az az agrárpolitika, amely a háború utáni román földbirtokreformokban, de különösen az erdélyi román földbirtokreformban megnyilatkozik, mentséget alig találhat: annyira primitív a benne testet öltő agrárius szemlélet és annyira felületes az általa javítandó helyzet megítélése. Elismerjük, hogy az időjárási viszonyok sok esztendőben nem kedveztek a romániai mezőgazdaságnak, tudjuk, hogy mennyire oktalan volt nem egy román kormány gazdaságpolitikája s minő romboló hatást gyakorolt a nagy világválság,¹²⁰ de mindez nem semlegesíti a romlásnak azokat a tényezőit, amelyek az „agrárreformok“-kal állanak oksági összefüggésben. Sőt, erdélyi viszonylatban a nemzeti elfogultságot is nehéz mentegetni, azt, ami a magyarság és a németiség gazdasági megrontására történt, s ezen az úton idézett elő válságot a gazdasági élet széles területén. És mivel mentegethetnénk a minden nemzeti vonatkozástól független, tisztán közgazdasági és társadalmi viszonylatoknak a meg nem értését, azok igazi természetének a fel nem ismerését, az erdélyi társadalomban és közgazdasági életben annyira nyilvánvaló s az előbbieken részletesen be is mutatott folyamatoknak és jelenségeknek a számba nem vételét? Ez már nem a nemzeti jellem és a politikai helyzet kérdése, itt már az ország-építés tudományáról van szó.

criza economică și industria la sate. Analele Economice și Statistice, 1937, 1—2. sz. és kny. 3—15.; Frunzănescu, i. m. 128—130. Frunzănescu többek között arra is hangsúlyosan rámutat, hogy amíg az 1905—1914 közötti évtizedben 6.395 ezer ha mezőgazdasági területről 3.354.876 tonna mezőgazdasági termék, elsősorban gabona került kivitelre, addig az 1925—1935 közötti évtizedben 16.899 ezer ha mezőgazdasági területről csak 3.908.710 tonna. Vagyis a háború előtt egy hektár 520 kg. mezőgazdasági termékkel vett részt a romániai kivitelben, míg a háború után ez a részesedés csak 230 kg. s amíg a háború előtti fejátlag 488, addig a háború utáni fejátlag csak 216 kg. (i. m. 129.). Ld. még C. Garoflid, *Regimul agrar în România*. Enciclopedia României I. 581—585.

¹¹⁸ *Evoluția cheștiunii agrare în România*, 130.

¹¹⁹ *Enciclopedia României* III., 300.

¹²⁰ Vö. C. Garoflid, *Politica agricolă*. Enciclopedia României III. 150—152. és G. Ionescu-Șișești, *Agricultura României*. U. o. 301.